

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

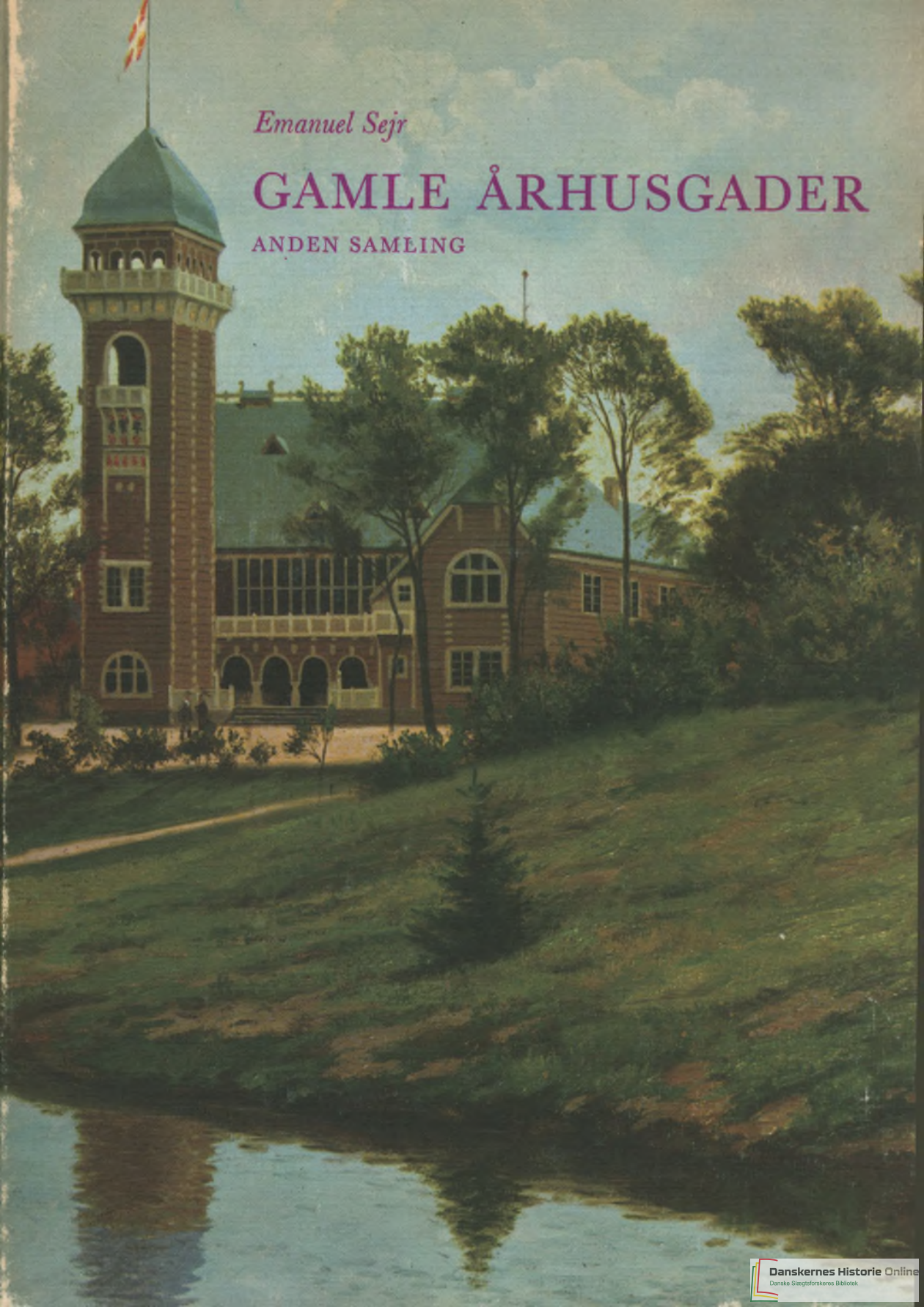
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Emanuel Sejr

GAMLE ÅRHUSGADER

ANDEN SAMLING

Gamle Århusgader

ANDEN SAMLING

Emanuel Sejr

Gamle Århusgader

ANDEN SAMLING

Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1961

Omslag :

Vennelystparken med pavillonen 1898. Maleri af C. Milton Jensen, tilhører A/S Aarhus Stiftstidende. Se i øvrigt side 111.

Titelvignet :

Århus bys segl. Tegning af E. Rondahl efter en original fra 1421.

COPYRIGHT 1961 BY EMANUEL SEJR

Eftertryk også i uddrag er ikke tilladt

FORORD

I 1960 udgav Byhistorisk Udvalg *Emanuel Sejr: Gamle Århusgader*. Bogen blev modtaget med meget stor interesse blandt byens borgere, en interesse, der blandt andet gav sig udtryk i ønsket om, at forfatteren ville fortsætte sine skildringer med andre gader. Overbibliotekar Emanuel Sejr påtog sig på udvalgets opfordring denne opgave, og resultatet foreligger hermed som »Gamle Århusgader. Anden samling«. Med dette bind, der fortæller om fjorten gader, er så at sige alle gader, der har en historie, blevet behandlet.

Ved udgivelsen vil udvalget gerne rette en oprigtig tak både til forfatteren for det udførte, ofte brydsomme arbejde og til Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling, Den gamle By og Erhvervsarkivet, der på forskellig måde har bistået ved udgivelsen.

Århus, i november 1961.

På Byhistorisk Udvalgs vegne

Rudolf Jensen

Ligesom i første samling af »Gamle Århusgader« er der heller ikke i dette bind gjort forsøg på at føre undersøgelsen af gadernes historie til bunds. Det ville sprænge alle rammer. Der har kun net gives korte rids af de enkelte gaders udvikling fra de ældste tider eller så langt tilbage, den kan følges, op til vore dage; men hertil er føjet små træk af livet i svunden tid, hentet fra aviserne, fra erindringer om det gamle Århus og andre kilder, og i forbindelse med omtale af enkelte bygninger, institutioner og personer skulle de bidrage til at give et indtryk af det særpræg, de forskellige gader har haft, og den rolle, de har spillet i byens historie.

Det har ikke kunnet undgås, at der hist og her findes gentagelser i form af omtale af de samme ting på flere steder; men jeg har foretrukket dette fremfor stadige henvisninger til andre afsnit.

Under udarbejdelsen af bogen har jeg måttet søge hjælp fra flere sider; især føler jeg trang til at takke arkivar, mag. art. *Vagn Dybdahl*, bibliotekar *Kjeld Elkjær*, arkivar *Peder Jensen*, arkivar, cand. mag. *Finn H. Lauridsen*, museumsinspektør, cand. mag. *Gunner Rasmussen* og museumsdirektør, dr. phil. *Helge Søgaard*. Det har været meget værdifuldt for mig at kunne drage nytte af deres specielle indsigt på forskellige områder.

Emanuel Sejr

I noterne er anvendt følgende forkortelser:

- A.B.Forh.: Aarhus Byråds Forhandlinger.
A.g. T.: Aarhus gennem Tiderne I–IV, 1939–41.
A.St.: Aarhus Stiftstidende.
A.St.Aarb.: Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift.
D.g.B.: »Den gamle By«.
Hoffmeyer: J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie I–II, 1904–11.
R.N.: Rasmus Nielsen: Aarhus i Fyrreerne, 1959.

INDHOLD

Frederiks Allé .	I
Jærgårdsgade .	11
M. P. Bruuns Gade .	21
Spanien og Strandvejen .	31
Grønland .	45
Dynkarken .	53
Mindegade	63
Fredensgade og Banegårdsgade .	75
Asylgade	87
Posthusmøgen og Telefonmøgen .	91
Fiskergade	99
Fra Studsgades port til Christiansbjerg	109
Skovvej og Trøjborgvej .	121
Vesterbrogade	133
Personregister	143

Bilag: Montage efter Videnskabernes Selskabs kortværk, visende Århus med omegn 1787.

Frederiks Allé

Når man i begyndelsen af forrige århundrede kom uden for Frederiksport eller Brobjerg port, som den dengang hed, begyndte landevejen til Skanderborg-Horsens. Man var straks »på landet«, der var ingen bebyggelse, hvorimod århusianerne havde en tilbøjelighed til at læsse alskens affald af uden for porten, skønt politimesteren ofte indskærpede forbudet mod at »udføre og henlægge bygningsgrus, fyld og anden urenlighed tæt ved, ja sågar i vejene uden for byens port«, og da nu pladsen på begge sider af landevejen uden for Brobjerg port i 1816 ønskedes jævnet »for til efteråret, til ziir og behagelighed, at behandles med træer«, så bekendtgjorde politimesteren, at det stod enhver frit for »at bortføre de der henliggende dynger dels af gammel gødning dels af jord og bygningsler ... jo før jo hellere«¹.

Ved denne lejlighed blev der plantet en del træer vest for landevejen uden for Frederiksport; de voksede op til »en lille lund«, som strakte sig hen til jødernes kirkegård, og da der var gået en menneskealder, ville århusianerne ikke af med den igen, i hvert fald protesterede man voldsomt i avisen i 1847 mod forslag om at omhugge lunden for at give plads for de kreaturer, som sælges på torvedage².

Øst for landevejen anlagdes 1818 byens kirkegård som erstatning for en kirkegård, der lå, hvor rutebilstationen nu findes, men havde vist sig at være uanvendelig, fordi der var vand i grunden. Den nye kirkegård indviedes den 2. november 1818 af biskop Birch, samtidig med at den første begravelse fandt sted; det var »en ungmø i sin favreste rosen-

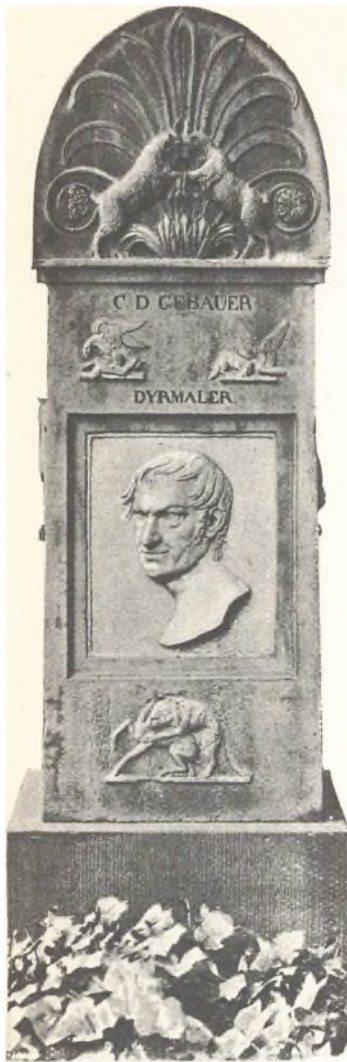
Indkørslen til banegården i Århus kort efter banens åbning i 1862, her efter et træsnit i Illustreret Tidende 1861-62.

Tegneren har stået på broen ved Frederiks Allé, hvis gelænder ses i forgrunden.

Til venstre ligger banegården og til højre remisen, der havde plads til 12 lokomotiver og 12 vogne, hvad en indsender i avisen fandt var alt for meget.

Hvordan skulle der nogen sinde i Århus blive brug for 12 lokomotiver?

En af de smukkeste gravsten, som fandtes på den gamle kirkegård ved Frederiks Allé, med billedhuggeren H. E. Freunds portrætmedaillon af maleren C. D. Gebauer, her efter Århus, 1905.

Gebauer var født 1777 i Schlesien, hvor hans far var præst ved brødermenigheden. Som barn kom han med moderen til Christiansfeld og blev derved dansk undersåt.

På grund af døvhed, opstået allerede i drengeårene efter mæslinger – andre mener koppper – måtte han opgive studierne, og da han røbede talent for tegning, kom han 1800 til København for at uddanne sig som maler ved Kunstakademiet.

Han udviklede sig efterhånden til en anset landskabsmaler og havde som speciale maleri af dyr.

I 1813 opnåede han en rejseunderstøttelse og opholdt sig blandt andet i Dresden, hvor han så krigen på nært hold og særlig fængsledes af kosakerne på deres små, langhårede heste, som han mesterligt skildrede i livfulde billeder.

Gebauer blev senere optaget som medlem af akademiet og fik medlemsbolig på Charlottenborg.

I 1828 flyttede han til Århus, men hans sidste år blev triste; hans hu-

stru var død i 1827, ligeledes døde flere af hans børn, og han havde desuden økonomiske vanskeligheder at kæmpe med.

Som maler synes han dog at have været på højden af sin evne i denne periode. Kunsthistorikeren N. L. Høyen, der besøgte ham 1830, omtaler en »scene af et kvægmarked, hvor en slagter og en pranger til hest er hovedpersonerne«, som noget af »det fortrinligste, han nogen sinde har malet«.

Gebauer havde enkelte elever i Århus, deriblandt Emmerich Høegh-Guldberg, senere tegnelærer ved katedralskolen og forstander for Teknisk Skole, og i sommeren 1829, da det unge geni Chr. Købke besøgte Høegh-Guldberg, malede disse tre sammen, vistnok til stor fornøjelse for Gebauer.

I 1829, da biskop A. Birch var død, og hans store, værdifulde malerisamling skulle sælges ved auktion, gennemgik Gebauer først de enkelte malerier og vurderede dem (A. St. 20.6. 1957).

I 1831 døde Gebauer efter lang tids sygdom, og 1838 rejstes på hans grav dette mindesmærke, som måtte fjernes, da rådhuset byggedes; det opbevares nu i »Den gamle By«.

alder«, som begravedes³. Kirkegården optog senere hele det terræn, hvor nu rådhuset, rådhusparken og Park Allé findes, men til at begynde med anvendtes kun en mindre del af dette areal, endnu i 1850erne var muren langs Frederiks Allé kun halvt så lang som senere⁴. Et kapel blev bygget 1860-61, men efter Nordre Kirkegårds indvielse i 1876 benyttedes den gamle, Søndre eller Assistens Kirkegård, mindre og mindre, og i 1930erne nedlagdes den helt, hvorefter Park Alleen førtes igennem fra Banegårdspladsen til Sønder Allé, og det nye rådhus byggedes⁵.

Vest for landevejen anlagdes 1824-25 en mosaisk kirkegård for den rigtignok ikke meget talrige jødiske menighed i Århus, som i skrivelse fra magistraten af 28. marts 1827 fik overladt dette areal »til varig afbenyttelse«. Også enkelte jøder fra Horsens og andre byer blev begravet her. Den sidste begravelse fandt sted i 1905; det var boghand-

Frederiks Allé ved Sønder Kirkegård, efter foto fra juli 1921 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Uden om kirkegården var der langs Frederiks Allé fra Sønder Allé til den katolsk-apostolske kirke en mur, og omtrent midtvejs lå det lille hus, som ses på billedet.

Oprindelig var det beregnet til opbevaring af købmandsliglaugets ligvogn. I første halvdel af forrige århundrede havde de enkelte laug hver

sin ligvogn: skipperlauget, skræderlauget, smedelauguet osv.

Købmandsliglauguet havde før haft deres vogn installeret »på domkirkegården«, men byggede derefter huset ved Sdr. Kirkegård, hvor den stod, indtil lauguet ophævedes 1854 (A. St. 17.11. 1854). På det tidspunkt begyndte det at blive almindeligt, at enkelte af de private vognmænd havde ligvogne til udlejning.

Huset i kirkegårds-muren blev derefter brugt som sprøjtehus.

ler Asser Levins enke, som jordedes ved siden af sin mand, men ikke uden forskellige genvordigheder, således måtte korset først fjernes fra ligvognen, da det jo var en ortodoks jødisk begravelse, og i avisen klages der over kirkegårdens uheldige beliggenhed, idet støjen fra færdselen på Frederiks Allé virkede meget forstyrrende⁶. Det fortælles, at anbringelsen af korsets tegn også tidligere havde voldt vanskeligheder, for eksempel havde en jødisk familie pr. brev bestilt en gravsten, og stenhuggeren havde da for at gøre det rigtig fint i god tro anbragt et kors på stenen oven over navnet. Korset måtte naturligvis straks fjernes, men endnu ses en fordybning i stenen over navnet⁷.

I 1901 sendte man fra mosaisk side et andragende til byrådet om, at kommunen ville påtage sig tilsynet med og vedligeholdelsen af den jødiske kirkegård ved Frederiks Allé mod at få overdraget et fond på 3.000 kr., som menigheden ejede. Byrådet var i og for sig villigt, men man mente det nødvendigt at sætte en tidsfrist, så kirkegården eventuelt til sin tid kunne nedlægges. Det mente overlærer L. Kleisdorff, der repræsenterede menigheden, dog ikke at kunne gå ind på, og andragendet blev derefter trukket tilbage⁸.

Frederiks Allé set fra syd mod Frederiksbroen, efter foto fra ca. 1915 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det er den gamle, snævre Frederiksbro, som ses midt i billedet. Halls Vej går her til højre.

På den anden side af broen synes der at være en hel lille skov; det er de store træer, som dengang endnu prydede Frederiks Allé på strækningen fra Sønder Allé til Banegårds-gade.

Bygningerne blev større, jo længere man kom syd på i Frederiks Allé.

Redaktør Bernhard Rées gravsten på den mosaiske kirkegård i Århus, her efter Emanuel Sejr: Aalborg Stiftsbogtrykkeri 1743-1943, 1943.

Bernhard Rée (1813-1868) var født i Århus som søn af storkøbmanden, fabrikant Hartvig Philip Rée og blev student fra Århus Katedralskole i 1830.

Han begyndte et juridisk studium, men fuldførte det ikke; i 1838 blev han redaktør af Aalborg Stiftstidende, og 1841 ægtede han sin farbroders enke, der var medudgiver af bladet.

Rée var derefter lige til sin død medudgiver og redaktør af Aalborg Stiftstidende, som under hans ledelse vandt meget stor indflydelse i Nordjylland.

Han var medlem af borgerrepræsentationen i Aalborg, indvalgtes i stænderforsamlingen og havde ligeledes sæde i den grundlovgivende forsamling.

Senere sad han en del år i folketinget, hvor han et par samlinger var medlem af finansudvalget. Politisk tilhørte han nærmest det Tscherningske venstre.

Efter jødisk religiøs opfattelse er gravpladsen nemlig den afdødes eje »til evig tid«; den jødiske kirkegård kaldes på hebraisk »evighedens hus« (Prædikerens bog 12, 5). Århus kommunes begravelsesvæsen har dog nu overtaget kirkegårdens vedligeholdelse for Det mosaiske Troessamfunds regning⁹.

I første halvdel af forrige århundrede har der altså været landligt og fredeligt uden for Frederiksporten; man har spadseret ud til den lille lund, og kirkegården var i øvrigt også meget søgt, i det mindste af børn og barnepiger. Det var derfor naturligt at klage i avisen, når nogen forstyrrede idyllen, og det gjorde i 1849 »en monstrøs pumpe« ikke langt fra Frederiksporten; den »forvandler en lang strækning af vejen, ja endog et stykke af gangstien, til et ufremkommeligt morads. Partiet hører til de smukkeste omkring staden, – naturligvis pumpen uden for beregningen – og det spadserende publikum kan billigvis ønske, at det må blive *tilgængeligt*«¹⁰.

Frederiks Allé set mod Frederiksgade ca. 1925, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Frederiks Allé var dengang endnu en rigtig allé med store elmetræer på begge sider.

Til venstre ligger den mosaiske kirkegård, som blev anlagt 1824-25; siden 1905 har der ikke fundet begravelser sted her.

På den anden side af alleen ses muren omkring den gamle kirkegård eller Søndre Kirkegård. Her byggedes senere byens rådhus, og kirkegården blev til rådhuspark.

Den midlertidige gangbro over baneterrænet, mens den nye Frederiksbro blev bygget, efter foto fra sommeren 1923 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Broen var kun beregnet for gående. Al kørende trafik fra Frederiks Allé ind til byen var henvist til Jægergårdsgade, Bruunsgade samt Bruunsbro.

Den nye Frederiksbro blev straks forsynet med spor til sporvognen, skønt linien ad Frederiks Allé først blev gennemført flere år senere.

I 1857 averterede købmand A. Malling byggepladser til salg af sin toft uden for Frederiksport, »hele strækningen langs med chausseen«¹¹; men det var alligevel først efter jernbanens åbning i 1862, at byggeriet rigtig tog fart, og det var mest mindre bygninger, som opførtes; dog byggedes 1875-79 kaserne-etablisementet i Vester Allé med det store ridehus liggende langs Frederiks Allé, og i begyndelsen af 1880erne opførtes de store komuneskoler i Valdemarsgade (indviet 1881) og Frederiks Allé (1883). På den anden side af gaden lige over for skolerne byggedes senere den katolsk-apostolske kirke.

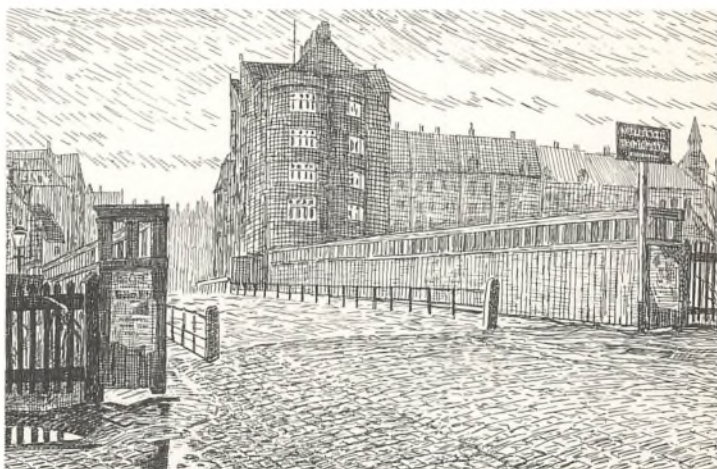
Men de private huse var i reglen små, således byggede Arbejdernes Byggeförening allerede i 1870erne en række småhuse, som stadig ligger der, og det varede ikke længe, før Frederiks Allé var bebygget på begge sider ud til jernbanebroen; efter Frederiksbjergs indlemmelse 1874 fortsattes byggeriet syd for banelinien. Men et nybyggerland har det været, og civilisationens goder nåede kun langsomt ud i forstaden. Man ser det af en indsenders beklagelser i 1881; indlægget er formet som et brev til en ven, der bor i Pøhl, en

Frederiksbroen set mod sydvest, efter tegning fra januar 1923 af R. Chr. Jensen i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det var den gamle, smalle bro, hvor en smule fortov ved broens sider var sikret fodgængerne ved hjælp af et jerngelandere.

Men kørebanen var også smal. »Kør langsomt. Hold rækken« står der på skiltet til højre.

På resterne af plakaten til venstre ses, at den ikke ukendte operette »Frøken Nitouche« dengang spillede på Århus Teater.

Marselisborg Hospital ca. 1915 – efter foto i »Den gamle By«.

Opførelsen af hospitalet, der er bygget i pavillonstil, som dengang var på mode, blev påbegyndt i 1910, og indvielsen fandt sted i maj 1913.

På det tidspunkt lå hospitalet bogstaveligt »på den bare mark« ved Skanderborgvej. Nu er det helt omsluttet af bebyggelse.

lille landsby ved Malling, mens brevsriveren, der bor i Valdemarsgade, påstår, at han bor »i en pøl – en mudderpøl – og tænk dig, det er offentlige gader i Jyllands hovedstad, man tvinges til at omtale på denne måde. For at komme til mig i Valdemarsgade må du først passere Banegårdsvejen, der som sædvanlig ligger i et morads, dernæst Frederiks Allés bebyggede del, der har en mærkværdig lighed med en svinesti, og endelig Søgade, der i almuesproget meget træffende kaldes Sølegade, thi den ligger bestandig i et eneste søle... Om vinteren bliver rendestenene ikke ophugget, og sne og is skaffes aldrig bort fra gangstierne og fortovene, tværtimod bæres sne og is ud fra gårdene for at gøre sølen endnu værre. Banegårdsvejen kender du fra gammel tid, den er ufremkommelig, og Frederiks Allé, som daglig passeres af tusinder af mennesker, er ikke et hår bedre, navnlig i nærheden af jernbanebroen, hvor man uden overdrivelse synker fire tommer i mudder. Men prisen for svineri bærer dog Søgade og Valdemarsgade...«¹².

I tilknytning til dette brev retter »en svend, som bor på Frederiksbjerg«, en forespørgsel til »det ærede politivæsen i Århus«: han ved jo nok, at de, der bor på Frederiksbjerg, så godt som bor på landet og således må blive betragtet som bønder, men han synes alligevel, at man skulle kunne gå en tur uden at blive generet. »Jeg ville således gå mig en lille tur i går, og som jeg går allerbedst hen ad Frederiks Allé, tænkende mig det behagelige i nu snart at skulle nå den bedre del af byen med dens velvedligeholdte gader og fortove i stedet for at gå i dette morads her ude på bjerget, bliver jeg pludselig tiltalt af et par vaga-

Torvedag på Frederiksbjerg Torv ca. 1905, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Frederiksbjerg fik aldrig det torv på fru Willes toft ved Jægergårds-gade, som man så gerne ville have haft.

Først da Århus havde købt Marselisborg i 1896, og der var mulighed for udvidelser mod syd, blev der også råd til en torveplads.

Annonce fra handelsgartner N. Weber i Århus vejviser 1887.

Weber, som fra ca. 1880 drev gartneri ved Frederiks Allé, var en dygtig og initiativrig gartner, der en tid også lejede Handels- og Kontoristforeningens have. Han udstillede flere gange på havebrugsudstillinger i København og fik hædrende omtale og sølvmedalje bl. a. for udstillede roser (A.St. 6.9. og 2.10. 1894).

I de senere år var han svagelig og tog ikke del i forretningen.

Frederiksallé 80. — Frederiksallé 80.
N. Webers
Handelsgartneri
anbefaler:
Vel kultiverede Potteplanter til enhver Aarstid;
elegante Sammenstillinger af levende Blomster i Opsatser, Kranse og Buketter;
Have-, Mark- og Blomsterfrø i extra, spiredygtige Varer.
Specialitet: Roser
i flere Hundrede udsøgte Sorter.
Haveanlæg udføres smukt og billigt.
N. Weber,
Handelsgartner,
80, Frederiks-Allé 80.

bonder, som bor herude i Frederiks Allé, og tituleret med »bonde« og lignende; da jeg ikke så meget som værdigede dem et svar, indhentede de mig i løb på banebroen og tildelede mig flere slag i hovedet. Da jeg ikke ville indlade mig i slagsmål med dem, måtte jeg redde mig ved flugten ind til en købmand på hjørnet af Borupsgade og Frederiks Allé, og derved blev jeg fri for videre forfølgelse. Jeg fortsatte nu min vej ned i byen, og da jeg kom tilbage, blev jeg vidne til følgende scene: en bagerdreng, som kørte med en brødvogn hen ad Istedgade, blev mishandlet af en del af Frederiksbjergs gadedrenge, og da han fik lejlighed til at smutte fra dem ind i en gang, tog de brødene og kastede dem på gaden, medens flere af gadens beboere tog sig et morderligt grin uden så meget som at sige et ord dertil«. »Mon der ikke kunne ønskes lidt mere politiopsyn?« slutter svenden sit indlæg, og dette ønske må jo siges at være velbegrunnet.

Landligt var der længe i Frederiks Allé syd for banelinien. En privat vej førte ned til Mallings kalkværk, og af en eller anden grund – måske påvirkning fra København –

N. Webers handelsgartneri set fra nuværende Wilstersgade, efter foto fra 1890erne i »Den gamle By«.

Gartner Weber lejede omkring 1880 arealer ved Frederiks Allé og købte dem senere for 28.000 kr. Det blev en god forretning, da han efterhånden ved udstykning tjente mindst 100.000 kr.

Også en gade førtes i slutningen af 1890erne over en del af »Gartner Webers toft«. Byrådet døbte den i 1899 Ewaldsgade (A. St. 29.4. 1899).

Gartner Weber døde i 1911, kun 60 år gammel.

Hjørnet af Frederiks Allé og Banegårdsgade i slutningen af forrige århundrede, efter foto i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Det er Banegårdsgade, som går til venstre.

Frederiks Allé har med sine store træer endnu bevaret lidt af landevejspræget. Men netop på grund af træerne, som holdt på fugtigheden, var føret ikke altid det bedste.

kaldtes den mand og mand imellem Per Madsens Gang; men det var beboerne kede af, og de indsendte derfor ansøgning til byrådet om at få navnet ændret, hvad man gjorde ved, lidt fantasiløst, at døbe gaden Kalkværksstræde¹³. Fra Kalkværksstrædet begyndte en åben grøft med høje træer langs højre side, så kom gartner Webers store have, hvor nu en del af Ewaldsgade ligger, og uden for Absalonsgade var der længe åbne marker¹⁴.

Gartner N. Weber lejede først haven, men købte den senere for 28.000 kr., og det blev en god forretning for ham; ved hans død i 1911 mente man, at han ved udstykning af byggegrunde havde tjent mindst 100.000 kr.¹⁵. Længere ude på bakken, omtrent hvor Marselisborg Hospital nu ligger, opførte ejeren af Århus Mølle, A. S. Weis, i 1847 en vindmølle, Magdalenemøllen¹⁶, som var i funktion til 1912, da en brand lagde virksomheden i aske¹⁷. Århus kommune havde i 1911 købt møllen for 29.000 kr.¹⁸; grunden, den lå på, havde tilhørt Marselisborg og gik derfor ved indlemmelsen automatisk over til byen. Ved Magdalenemøllen stod den smukke gamle milepæl, som nu er opstillet i Botanisk Have ved »Den gamle By«.

Imidlertid gik udviklingen videre, Århus voksede og voksede og Frederiks Allé med den; mange af de små huse erstattedes af større, eller de fik en ansigtsløftning i form af

Udsigt fra Magdalenemøllens hat over Marselisborg mark mod Århus, efter foto fra 1898 i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Magdalenemøllen lå omtrent, hvor Marselisborg Hospital nu ligger.

Længst til venstre ses den katolske kirkes tårn, og længst til højre ligger det daværende amtssygehus.

Indtil Marselisborg indlemmedes under Århus, gik bygrænsen mod syd langs den bebyggelse, som ses her på billedet.

Frederiks Allé ved jernbanebroen, akvarel fra 1903 malet af Therkildsen, efter foto i »Den gamle By«.

Et lille stemningsbillede fra begyndelsen af århundredet med gaslygten tilsyneladende stående næsten

midt i gaden. – Det er broens rækværk, som ses til højre. Kriegersvej går fra til venstre.

store butiksruder. Den gamle, smalle træbro over baneterrænet måtte på grund af de store banegårdsudvidelser i 1923 vige for den nuværende brede og solide bro, og jo længere ud man byggede langs landevejen, desto større blev bygningerne; man fandt også på at kalde gaden de Mezas Vej, skønt den både på den ene og den anden måde er en regulær fortsættelse af Frederiks Allé; så er der for så vidt mere mening i Skanderborgvej, som fortsættelsen af de Mezas Vej hedder. Her opførtes i 1913 Marselisborg Hospital, som dengang lå ganske frit; men nu er den bygningsmæssige sammensmeltning med Kongsvang så nogenlunde fuldbyrdet, i hvert fald de facto, men jo endnu ikke de jure. Alt, hvad der smager af allé, er forsvundet, ikke blot fra Frederiks Allé, men også fra de Mezas Vej og Skanderborgvej, og hele strækningen er nu en af de mest trafikerede forretningsgader i Århus uden mindste spor tilbage af fordums landlighed.

En højst mærkelig episode i Frederiks Allés historie, som falder uden for alle normer, fandt sted under og i årene efter første verdenskrig. Ejerne af de små byggeforeningshuse nr. 22–36 nægtede at renholde gade og fortov, og for at straffe dem besluttede byrådet i 1916 at sætte plankeværker op foran husene, så beboerne ikke kunne se ud. Det pyntede ikke på gaden, og beboerne var naturligvis heller ikke glade for arrangementet. I 1921 var grundejerne blevet møre undtagen de to i nr. 30 og 32, men et forlig om fjernelse af plankeværkerne glippede i byrådet, skønt læge Max Brammer gik stærkt ind for det, tværtimod kunne flertallet bedre tænke sig at forhøje plankeværket til 1. sal, så det rigtig kunne genere

den ene grundejer, som boede på 1. sal og altså kunne kigge. Så var man lige vidt. I 1925 tog Frederiksbjerg Grundejerforening affære, og sagen var lige ved at gå i orden, men der var endnu en husejer, som hverken ville gå med til den ene eller den anden ordning, så hans plankeværk fik lov at stå. Først da nr. 30 var solgt, og ejerinden af nr. 32 havde underskrevet en deklaration ang. renholdelse af gade og fortov, forsvandt det sidste plankeværk, og en – skal vi sige lidt provinsiel – episode i byens historie var afsluttet¹⁹.

NOTER: ¹ A. St. 22.6.1816. ² A. St. 17.11.1847; Tilskueren 22.11.1847. ³ A. St. 3.11.1818. ⁴ A. St. Aarb. 1929, s. 65. ⁵ A. St. 3.11.1918; 27.1.1927 og 13.9.1931. ⁶ A. St. 15.2.1905. ⁷ A. St. Aarb. 1946, s. 14. ⁸ A. St. 18.10. og 16.11.1901. ⁹ Jul. Margolinsky: De jødiske Kirkegårde i danske Provinsbyer: Århus (duplikeret), 1957. ¹⁰ A. St. 23.4.1849. ¹¹ A. St. 9.3.1857. ¹² A. St. 24.3.1881. ¹³ A. St. 24.9. og 9.10.1875; A. B. Forh. 1875, s. 118. ¹⁴ A. St. 29.8.1953. ¹⁵ A. St. 9.3.1911. ¹⁶ A. g. T. III, s. 442 og 444. ¹⁷ A. St. 17.8.1935. ¹⁸ A. St. 20.1.1911. ¹⁹ A. B. Forh. 1915–16 B, s. 223; 1916–17 B, s. 37; 1921–22 A, s. 25; 1922–23 A, s. 241; 1924–25 A, s. 200; 1925–26 A, s. 26.

Jægergårdsgade

For de yngre kan navnet Jægergårdsgade forekomme lidt mystisk. Selv med god vilje kan fantasien have vanskeligt ved at sætte den nuværende vindskibelige gade i forbindelse med jagt og jægere, og rester af en jægergård findes da heller ikke. Men den *har* været der, endda i næsten 200 år; den lå omtrent, hvor centralværkstedernes kontorbygning ligger, og var oprindelig afbyggergård til Marselisborg.

Jægergården blev bygget i 1724 og var først skovridergård¹. Den første beboer var skovrider Johan Christopher Redder, en både brutal og upålidelig herre, der døde insolvent i 1730. Den næste skovrider, Just Meimerhausen, var forgængerens modsætning: påpasselig og nidkær i tjenesten; han døde 1754 og efterfulgtes af Johan Wærum; men Meimerhausens enke blev boende i Jægergården, som fra 1770erne ikke længere var skovridergård, men bopæl for forskellige af Marselisborgs funktionærer, således fæstede godsets gartner, Henrik Anton Flentie, i 1788 Jægergården »for livstid«. Flentie var født i Tyskland, men havde i to år været mestersvend i Frederiksberg Have, inden han kom til Marselisborg². Faderen havde været gæstgiver, og sønnen havde arvet lysten til faget og opnåede også en traktørbevilling på Jægergården, hvor der opstilledes et par borde og stole i haven, ligesom der byggedes et »keglehus«. Helt ringe kan stedet ikke have været, siden den fornemme »Kronprindsens Klub« i 1798 meddelte i avisen, at »de sædvanlige værelser i Jægergården tillige med haugen... efter den med ejeren sluttede akkord står åben for selskabet«³. Senere er der dog mest tale om folkelige forlystelser som baller og skiveskydninger⁴, men også mere private fester er fejret her, hvad man ser af en meddelelse i avisen om en gave til fattigkommissionen på 37 rdlr. og 24 skilling, »som i an-

Jægergårdsgades østlige del omkring 1880, efter foto i »Den gamle By«.

Endnu er Jægergårdsgade næsten uden bebyggelse.

Bygningerne i midten er begyndelsen til Aarhus Oliefabrik, og til venstre er husrækkerne i Bruunsgade ved at tage form.

Til højre ses træerne langs Marselisborg Allé og i baggrunden den katolske kirke i Ryesgade under bygning.

Jægergården omkring 1890, set fra haven, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Bygningen tog sig måske nok stætteligere og mere herskabelig ud fra gaden og gården, men alligevel kan man nok se, at der har været landlig hygge i haven, særlig når man sammenligner med billedet af haven fra 1880, da der endnu var stor og fri udsigt over Bugten.

Haven har sikkert været mere velplejet i Bruuns tid end på billedet her.

ledning af vor elskede stiftamtmands fødselsdag er af et lidet venneskab i Jægergården ... skænket til uddeling blandt husarme«⁵.

Lidt konkurrence synes der at have været mellem Jægergården og traktørstedet Elba (se afsnittet om Spanien og Strandvejen). Der blev i 1818 stiftet en klub Elba, og i avisen indrykkedes dette lidt dunkle vers »i anledning af klubben Elbas indvielse«:

Oprigtighed i hulde vennekæde
 man ønskede! man fandt!
 Pokalen selv ej længe lod os bede,
 vi bad aldeles ej – vi ønskede og vandt!
 Vort selskab stå i vår,
 i sommer og lidt efter,
 vi mener indtil bladene af træet går.
 Gid ingen *Flentie*-sten vor klub skal styrte,
 så længe blomstre kan – en myrthe⁶.

Om klubben oprindelig har holdt til i Jægergården og her er blevet uenig med Flentie, eller om andre forhold har gjort sig gældende, bliver næppe nogen sinde opklaret, og det kan vel også være det samme. Flentie døde i øvrigt året efter, kun 57 år gammel⁷, og derefter rykkede baron Fr. Güldencrones tidligere kok, Fr. Ludvig Lüders, 1821 ind i Jægergården, hvor han dog kun blev til 1823. På den auktion, han ved sin afrejse holdt, solgtes bl. a. »2 keglehuse med tilhørende borde og bænke, en ny keglebane med rende og oprejsehus samt 2 sæt kegler«; af service nævnes »et dosin champagneglas«⁸. Større selskaber har man altså ikke regnet med, i hvert fald ikke champagne-gilder.

Fra sommeren 1823 opererer i Jægergården en hr. Frantzen, der vist er identisk med drejer Frandsen, som 1825 igen forlader etablissementet. For at sikre sig søgning entrerer han med et »sluttet selskab«, som dog ønskede at have haven for sig selv, og Frantzen alias Frandsen bekendtgør derfor i avisen – »for at forebygge misbilligelse fra mine i almindelighed i haven kommende gæster« – at han »har akkorderet et sluttet selskab

Jægergårdens have omkring 1880, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Haven omfattede dengang hele skrånningen ned mod Spanien, som nu helt er beslaglagt af statsbanernes værksteder.

Bygningen, som ses yderst til højre i billedet, er Langballes kalkværk, men ellers er der endnu ingen huse, som generer den smukke udsigt over Bugten.

Så længe M. P. Bruun levede, skete der ingen ændring, men efter hans død i 1884 forsvandt denne idyl hurtigt.

udelukkende ret deri til selskabelig underholdning i indeværende sommermåneder tirsdag, torsdag og løverdag om eftermiddagen; dog er jeg forvisset om, at ethvert kultiveret menneske kan blive indlemmet i selskabet, når man henvender sig til vedkommende direktør. De øvrige dage i ugen er adgang i min have for enhver som sædvanlig⁹. Det er nu ikke så sikkert, at selv kultiverede mennesker har kunnet optages i selskabet; århusianerne var dengang ofte meget eksklusive, og standsforskellene var store; det var ingenlunde kulturen, som altid gjorde udslaget.

Det synes næsten at være med lettelse, at Frantzen-Frandsen i november 1823 bekendtgør, at »sommerselskabets samlinger i Jægergården nu er endte«, hvorfor han anbefaler sin »daglige beværtning igen som forhen med tilføjende, at jeg har anskaffet et godt billard«¹⁰. Den følgende sommer synes der heller ikke at have været noget sluttet selskab, derimod afholdtes skiveskydning¹¹, en forlystelse som nok har passet bedre til stedet, og

»Sukkerhuset« ved Jægergårdsvej, nu beliggende i Brammersgade mellem Clausensgade og St. Blichersgade, efter foto fra ca. 1890 i Århus Folkebibliotekers lokalhist. Samling.

Det er Skansbakken til højre, og omtrent midt i billedet ses oven over træerne det øverste af skorstenen på Århus Kalkværk. – Af hensyn til byens udvikling bliver bakken afgravet, så byggeriet kan komme i gang.

»Sukkerhuset«s udseende er i dag noget ændret på grund af forskellige restaureringer.

Jærgårdsvej og Marselisborg Allé ca. 1880 i Århus Folkebibliotekets ses havnen og til højre Århus Kalk- set fra »Sukkerhuset«, efter foto fra lokalhist. Samling. – I baggrunden værk (med den rygende skorsten).

som også ses at have fundet sted senere¹². I 1825 averterer drejer Frandsen – og nu er der ikke tale om Frantzen – auktion »formedelst bortflyttelse«, og ved den lejlighed solgtes også det nyanskaffede billard¹³; i 1826 bekendtgør en hr. Carlsen, at der vil blive »vauxhall med transparent fyrværkeri« i Jærgårdens have, og således går etablissementet fra hånd til hånd – stadig lejet eller forpagtet af Marselisborgs ejer – men ingen synes at kunne få en stabil forretning i gang. I maj 1831 averterer købmand og ølbrygger N. G. Winding, at han »for i sommer har forpagtet Jærgården med dertil hørende og i flere år drevne gæstgiveri og beværtning«¹⁴; men samme år blev gården pludselig taget i brug til helt andre formål: det var i de år, da koleraepidemier hærgede Europa, og Danmark følte sig også truet; af forsigtighedshensyn besluttede kancelliet i juni 1831, at der i alle sø-købstæder – man frygtede især smitte gennem skibsforbindelser – skulle oprettes »sundhedskommitteer« til at varetage alt fornødent samt indrettes »isolationslokaler«, som kunne stå parat, om epidemien skulle komme, og i Århus valgte man Jærgården til isolationslokale¹⁵.

Man slap dog med skrækken denne gang – først 1853 nåede koleraen til Århus, men var da også slem nok – og 1833 blev Jærgården helt omkalfatret: den blev nemlig indrettet til amtskontor og bolig for stiftamtmanden. Dertil duede de gamle bygninger dog ikke, og det gamle bindingsværks-stuehus fra 1724 blev nu erstattet af et anseligt, grundmuret hus i empirestil med gule mure og sort tag; ældre århusianere vil endnu kunne huske det. Fra beværtning og jævnt forlystelsessted var Jærgården altså pludselig avanceret til bolig for den højeste verdslige øvrighed på stedet, og det lod sig meget godt gøre: den smukke, nye hovedbygning beliggenhed på en bakke med en stor, dejlig have skrånende ned mod Bugten gjorde Jærgården til en fornem bolig, en lystgård i idylliske omgivelser; den lå frit uden for byen, ja endogså uden for bygrænsen, som dengang mod

syd gik omtrent langs den nuværende jernbane; Jærggården lå altså i Viby sogn. Der var heller ingen bebyggelse langs Jærggårdsvejen, som gik fra Hadsherredsvejen i øst til landevejen mod Skanderborg og Horsens, nuværende Frederiks Allé; ingen havde endnu fundet på at slå sig ned her, og færdselen på vejen var derfor ikke stor; mest trafik var der ad den statelige, egentlig private allé, som fra Jærggårdsvejen lidt neden for Jærggården gik direkte til Marselisborg; man har her samtidig forklaringen på, hvorfor den nuværende gade, som er helt uden træer, alligevel med en vis ret hedder Marselisborg Allé.

Den første stiftamtmand, der kom til at bo i Jærggården, var C. G. Rosenørn, en lille, væver mand, fregnet og med rødt, krøllet hår. Dygtig var han, men ikke helt almindelig: når der var kaneføre, stod han selv bag på sin kane, iført carmoisinrød uniform og trekantet hat, men med tykke uldstrømper trukket over støvler og bukser til midt på lårene, og knaldende med sin langsnærtede pisk for han gennem de snedækkede gader¹⁶. Han havde også den skik hver morgen hele året rundt i uldtrøje og underbukser at trave Jærggårdens have flere gange rundt i spidsen for sine sønner¹⁷.

Stiftamtmand Rosenørn tog sin afsked i 1843, og efterfølgeren, J. A. Graah, flyttede ind i Jærggården og boede her til 1845; men allerede i november 1843 havde kancelliråd Ingerslev, Marselisborg, solgt gården til købmand Andreas Malling for 15.000 rdlr.; der hørte da 26 tdr. land til¹⁸. Malling boede en tid på gården, men blev dog snart ked af at bo »så langt uden for byen«, og 1848 solgte han Jærggården til proprietær L. U. la Cour, Skærsø, som flyttede hertil, for at børnene kunne få bedre skolegang¹⁹. I 1851 solgte han gården igen til kammerjunker Wichfeldt; prisen var nu 16.000 rdlr. uden besætning²⁰. Wichfeldt solgte dog Jærggården allerede 1857 til den senere etatsråd M. P. Bruun, men om ham og om Jærggården i hans tid skal vi høre mere i afsnittet om M. P. Bruuns Gade. Efter hans død i 1884 købte statsbanerne ejendommen, som i en del år var bolig for maskinchef, senere maskindirektør O. F. A. Busse; der indrettedes også kontorer,

Jærggårdsgade set mod Spanien og Strandvejen omkring århundredskiftet, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

I baggrunden ses Århus Kalkværk, oprindelig C. Langballes kalkværk, som han havde drevet i forbindelse med teglværket ved Nørre Allé, men i 1872 flyttede her til Spanien, samtidig med at der oprettedes et interessentskab med en kapital på 150.000 kr. til yderligere udvikling af produktionen.

Senere ophævedes interessentskabet igen, og C. Langballe & Søn overtog samtlige parter i det.

men efterhånden blev pladsen i den gamle bygning for trang, og 1910 blev den nedrevet og erstattet med Centralværkstedernes nuværende kontorbygning.

Dermed var Jægergårdens saga for så vidt ude, men i mellemtiden var Jægergårdsvejen blevet en realitet, som mere og mere gjorde sig gældende. Allerede inden M. P. Bruun købte Jægergården, havde han i 1852 købt et areal af Marselisborgs jorder ved Jægergårdsvejen²¹, hvor han opførte en klædefabrik, en anneks-fabrik til »Bruunshåb« klædefabrik ved Viborg, som hans fader havde anlagt. Fabrikationen begyndtes så på »Bruunshåb«, hvorpå det halvfærdige klæde blev transporteret til Århus pr. vogn for at få den afsluttende behandling her. Det var imidlertid en temmelig upraktisk ordning, og i 1857 indrettedes i stedet et sukkerraffinaderi i bygningerne i Århus, som dreves »med damp ved en maskine af 10 hestes kraft«²². Heller ikke denne virksomhed blev dog en succes, og 1863 solgtes inventaret ved auktion²³, mens fabriksbygningen under navn af »sukkerhuset« i flere år anvendtes som kaserne og senere blev sammenbygget med Aarhus Oliefabrik og brugt som pakhus.

Umiddelbart ved Jægergården og jernbanen anlagdes i begyndelsen af 1870erne Århus Palmekærnefabrik, som den først kaldtes, senere Aarhus Oliefabrik, der snart skulle dominere hele den østlige del af Jægergårdsvej. Den første meddelelse om fabrikken fremkom i september 1871, i maj 1872 kunne kransen hejses på bygningerne, og den 19. oktober samme år kom fabrikken i drift²⁴. Hvad den senere har udviklet sig til, er det ikke nødvendigt at omtale nærmere her; den er nu den største industrielle virksomhed i Århus og lægger beslag på store arealer i kvarteret omkring Jægergårdsgade og endnu større i sydhavnen.

I den anden ende af Jægergårdsgade oprettedes også en fabriksvirksomhed, men af beskednere format; det var bryggeriet »Godthåb«, som har givet Godthåbsgade navn. I 1898 sammensluttedes bryggeriet med flere andre, mindre bryggerier, og et interessentskab, »De forenede Bryggerier«, søgte i stedet at starte et stort bryggeri på Trøjborg²⁵, således som det nærmere er omtalt i afsnittet om Skovvejen og Trøjborgvej. Samtidig

Jægergårdsgade, set mod Frederiks Allé omkring 1905, efter foto i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Udseendet adskiller sig ikke meget fra nutidens gade, dog er brolægningen nu erstattet af asfalt, og enkelte af de små huse er afløst af større og mere anselige.

De spadserendes klædedragt – og især den manglende trafik af automobiler – viser imidlertid klart, at billedet er fra begyndelsen af dette århundrede.

Til højre ses hjørnet af Istedgade.

M. P. Bruun (1809-84). Maleri af Constantin Hansen (udsnit af male-riet af den grundlovgivende rigsfor-samling) her efter M. P. Bruuns Dagbog 1856-74 under redaktion af Vagn Dybdahl og Birgit Nüchel Thomsen, 1961.

Bruun var 1836-56 ejer af klæ-defabrikken »Bruunshåb« ved Vi-borg, og 1852 købte han en grund på Marselisborg mark, hvor han an-lagde en filial af klædefabrikken; den svarede dog ikke regning, og i

stedet indrettede han sukkerraffina-ri i bygningen, men heller ikke det betalte sig.

I 1857 købte Bruun Jægergården og boede her til sin død i 1884. I lange perioder opholdt han sig dog i København; han var medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og sad senere mange år i landstinget, 1862-70 som dets formand.

Bruunsgade og de omliggende ga-der blev anlagt på Jægergårdens jor-der i M. P. Bruuns tid.

sluttedes tre store mejerier sammen som »De forenede Mejerier«²⁶, og de overtog bryg-geriet »Godthåb«s bygninger og beslaglagde snart hele arealet mellem Godthåbsgade og Sct. Annagade.

Men også almindeligt boligbyggeri var begyndt syd for banelinien. Allerede 1870 var der 300 beboere i bydelen Frederiksberg, som dengang lå i Viby sogn; men folk havde deres virksomhed i Århus, og det var besværligt at komme til og fra byen, fordi der kun fandtes forbindelse over broen ved Frederiks Allé eller ad Hadsherredsvejen og Spanien. Det trak derfor op til indlemmelse, og den kom i 1874, da 88 tdr. land syd for banelinien indlemmedes, endda der var en minoritet på 6 i byrådet, som stemte imod af frygt for de udgifter, som indlemmelsen ville føre med sig, bl. a. bygning af en bro over baneterrænet ved banegården – den senere Bruunsbro – som byrådet måtte forpligte sig til; den kostede 15.000 rdlr.²⁷

Efter Bruunsbros bygning voksede Frederiksberg med forbløffende fart. I løbet af de sidste årtier af forrige århundrede blev praktisk talt hele terrænet bebygget mellem banen

Direktionskontoret på Aarhus Olive-fabrik omkring århundredskiftet, ef-ter foto i Erhvervsarkivet.

Den kunstneriske udsmykning af direktionskontoret skyldtes maleren, billedhuggeren og keramikeren K. Hansen Reistrup, som dengang var meget populær i Århus. Han havde således været mester for den indre ud-smykning af Århus Teater, af Mar-selisborg slot, Statsbiblioteket, post-huset i Kannikegade, Hotel Royal og Frimurerlogen.

Hansen Reistrups yndlingsmotiver var dyr, som han med forkerlighed

anvendte i sine dekorationsmalerier. Mange ældre århusianere vil sikkert huske de pragtfulde løver og tigere, som prydede væggene i den første tea-terkafé; de vakte endda en del for-argelse, fordi dyrenes køns karakterer var stærkt fremhævet.

Som man ser, har Hansen Reistrup også fået anbragt et dyr i direkti-onskontoret, en abe, som lidt livsfar-ligt hænger i et spinkell palmegblad. Det fortælles, at da Hans Broge i sin tid præsenteredes for kontorets nye de-koration, pegede han på aben og sag-de: »Nå, det er vel så en aktionær«.

Jærgårdsgade 66, efter foto fra 1955 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Arealerne omkring nr. 66 var oprindelig »Fru Willes toft«, som Frederiksbjergene gjorde sig så store anstrengelser for at få udlagt til torveplads.

Det blev aldrig til noget, og efterhånden blev grundene også bebygget rundt omkring, så disse planer måtte opgives.

Den sidste rest af fru Willes have, som ses her, er nu også forsvundet, og på pladsen er opført det store kompleks, hvor bl. a. Folketeatret har til huse.

og det daværende amtssygehus (indviet 1882) og Sct. Pauls Kirke (indviet 1887); her gik byens grænse, indtil kommunen i 1896 købte Marselisborg. Også Jærgårdsgade var med i bygge-kapløbet, inden århundredskiftet var husrækkerne på begge sider næsten færdige fra Spanien til Frederiks Allé. I de første år var det mest mindre huse, som byggedes i Jærgårdsgade, men senere blev enkelte af dem ombygget og andre erstattet af større nybygninger. Allerede 1900 fik Frederiksbjerg sit apotek, og det kom til at ligge i Jærgårdsgade; den første apoteker, Holger Skouboe, købte en af de få større haver, der endnu var tilbage, og her opførtes Sct. Pauls Apotek i palæstil efter tegning af arkitekt Frimodt Clausen. En anden stor have, som allerede tidligere var forsvundet, havde tilhørt hedens opdyrker, Enrico Mylius Dalgas, der boede i villa Montana, som har givet Montanagade navn; Dalgas havde også en planteskole, som gik helt ned til Jærgårdsgade, hvor senere nr. 38-40 byggedes²⁸. I den østlige ende af gaden var Jærgårdens store have for længst taget i brug af statsbanerne til forskellige formål.

Frederiksbjerg var i de første år af sin tilværelse udpræget forstad. Bortset fra Bruunsgade havde de forskellige gader ikke meget selvstændigt forretningsliv ud over det lokale forbrug; men det blev lidt efter lidt anderledes, og særlig Jærgårdsgade, hovedfærd-selsåren fra øst til vest, fik efterhånden mange forretninger og livlig handel, i 1912 oprettede Aarhus Privatbank en filial på hjørnet af Jærgårdsgade og Bruunsgade, og ikke mindst havde gaden fremgang midt i 1920'erne, da broen over baneterrænet ved Frederiks Allé blev ombygget, og en stor del af trafikken sydpå derfor en tid blev ledet over Bruunbro og gennem Jærgårdsgade. Denne situation gav mulighed for en udbygning af forretningslivet, og man forstod i nogen grad at bevare de fremskridt, som dengang opnåedes.

Men man var også stadig på tærne for at skaffe bydelen fordele. Frederiksbjerg Grundejerforening sendte således andragende til byrådet²⁹ om at få gadens navn ændret

fra Jægergårdsvej til Jægergårdsgade – måske nok en overvurdering af et navns betydning – men man besværede sig også, så snart der var noget at kritisere; i 1924 var det brolægningen, der var noget at udsætte på³⁰, og hvornår var der ikke et eller andet, man kunne ønske anderledes?

Den hårdeste kamp måtte Frederiksberg udkæmpe for at få et torv; dengang stred man for at få torveplads, som man nu kæmper for parkeringsplads. Torvehandelen var mere omfattende end i vore dage, og det var ikke blot grøntsager, som solgtes på torvet, men også kød, brød, ost m. m. Allerede i 1888 indsendte Frederiksbergs grundejere første gang et andragende til byrådet om at få indrettet en torveplads ved Jægergårdsgade »på fru Willes toft«³¹. Men det fik man ingenting ud af; byrådet svarede, at da det »efter erfaring, som haves andetsteds, ikke antages, at torvehandlende af betydning ville søge bort fra byens større torvepladser til et torv på Frederiksberg«, kunne man ikke tilråde, at kommunen skulle gøre et så betydeligt offer, »så meget mindre som det tør håbes, at der i en ikke for fjern fremtid vil blive spørgsmål om at realisere tanken om et offentligt slagtehus og den dermed i forbindelse stående kødhandel, hvorved det antydede torv mulig ville blive endnu mere overflødig«. Byrådet kunne heller ikke se, »at bebyggelsen på Frederiksberg er af en sådan beskaffenhed, at der er særlig trang til at tilvejebringe »åbne pladser««³².

Det var jo en temmelig kold skulder, byrådet vendte til. Men det afholdt naturligvis ikke Frederiksbergerne fra at komme igen det følgende år, og nu ønskede man torvet indrettet »på den plads, hvor nu artilleriets magasinbygning står, når denne bygning i en ikke fjern fremtid rømmes af militæret«. Det blev dog afvisning også denne gang, uagtet beboerne tilbød at skyde 8.000 kr. til; byrådet fandt, at den foreslåede plads både ville blive for dyr og desuden havde en meget uheldig form³³. Endnu en gang drøftedes problemet i byrådet efter fornyet henvendelse fra grundejerne i 1891; det var igen Jægergårdsgade og fru Willes toft, som var på tapetet. Selve pladsen kunne købes for 45.000 kr., men hertil ville jo komme udgifter for kommunen til regulering og brolægning m. m., mindst 30.000 kr., og byrådet fandt derfor »ikke for tiden« anledning til at tage sagen op³⁴.

Så var der stille om torve-problemet i nogle år. Først i 1896 rejste »mange Frederiksberg-beboere« spørgsmålet i avisen, og man pegede her på forskellige muligheder for torvepladser: anlægget ved banegården, Orla Lehmanns Allé eller pladsen ved Sct. Pauls Kirke; den sidste var dog måske »lidt for yderlig«³⁵. Selve tanken om et torv på Frederiksberg fik voldsom tilslutning fra anden side, og man håbede, det ville gå bedre end for fem år siden. »Vi har jo fået nye medlemmer i byrådet, som vel må gøre lidt for Frederiksberg, for det kan ikke nægtes, at vi er blevet stedmoderligt behandlet«. Men de foreslåede pladser går indsenderen skarpt imod, særlig pladsen ved banegården og Orla Lehmanns Allé, »det mest upraktiske sted man kunne vælge ... det ville være det samme som at flytte Store Torv ud på Skovvejen«. En anden indsender ville foretrække gartner Webers have eller kalkværket³⁶.

Endnu i de tider foretrak man undertiden at polemisere på vers. Som det vil fremgå af efterfølgende »Supplement til torveprojekterne på Frederiksberg«³⁷, er tanken om at overbygge banegraven ikke så ny, som man skulle tro.

Overbyg banen fra bro til bro,
så får vi et torv, som siger sparto
til alle torve i Århus by,
det sikkert vil bringe byen i ry!
Husk Frederiksbjerg er stor
– en tredjedel af byen, jeg tror –
men hvorfor bliver der på os ej tænkt,
når pengene bliver af kassen slængt?
Ja, sagen er den, tør sikkert jeg tro,
vi bruges nok kun til malkeko,
og bruges skal vi i mange år,
forinden vi noget for pengene får.
Men sagen er simpelt hen også den:
vil du have noget af fadet, min ven,
da vær ej beskeden, men blot forlang,
dit ønske du opnår da nok engang!
Se, det har Freds'bjerg nu ikke gjort,
derfor det ej heller nåede stort.
Men endnu kan dette vel blive godt,
vort håb er atter vågnet så småt
ved tanken om køb af Marselisborg
– det nok skal lindre al vor sorg.
Vi tænker os alle markeder der
og eksercerplads for vort militær.
Resten bebygges – et flot kvarter
opstår her – med meget mer.
Og folketingsmanden på Vibygård
han sælger fremdeles rask væk jord.
Når al den jord så bebygges,
da tror jeg, det gamle »centrum« forrykkes.
Det er derfor, jeg minder hver byråds-herre
om torveprojektet på Frederiksbjerre.

Folketingsmanden på Vibygård var Chr. Leth-Espensen, som 1892–98 repræsenterede Odderkredsen. Med hensyn til markederne og militæret slog profetierne rigtignok ikke til, og centrum er vel heller ikke ligefrem flyttet; men det flotte kvarter kom da, og nu er der måske chance for, at banegraven bliver overbygget. Derimod fik Jægergårdsgade heller ikke i denne omgang et torv.

NOTER: ¹ A. St. Aarb. 1960, s. 103–11, hvor Jægergårdens historie indtil 1845 er udførlig omtalt. ² Personalhist. Tidsskrift 6. rk. II, s. 163. ³ A. St. 23.5.1798. ⁴ A. St. 15.1.1803, 5.8.1809, 6.9.1814, 19.8.1815, 1.4.1817. ⁵ A. St. 17.3.1815. ⁶ A. St. 17.6.1818. ⁷ A. St. 18.12.1819. ⁸ A. St. 15.4.1823, Følgeblad. ⁹ A. St. 17.6.1823. ¹⁰ A. St. 7.11.1823. ¹¹ A. St. 3.8.1824. ¹² A. St. 7.8.1827. ¹³ A. St. 6.5.1825. ¹⁴ A. St. 7.5.1831. ¹⁵ A. St. 21.6.1831; A. St. Aarb. 1932, s. 4. ¹⁶ R. N., 1959, s. 35. ¹⁷ A. St. Aarb. 1911, s. 8 f. ¹⁸ A. St. 20.11.1843. ¹⁹ L. F. la Cour: Slægten la Cour, 1951, s. 88. ²⁰ A. St. 15.9.1851. ²¹ A. St. 13.6.1852. ²² A. St. 18.8.1862. ²³ A. St. 2.10.1863. ²⁴ A. St. 2.9.1871, 29.5. og 19.10.1872; A. g. T. II, s. 100. ²⁵ A. St. 27.9.1898, 25.7.1899, 23.1.1901. ²⁶ A. St. 9.9.1899. ²⁷ A. g. T. II, s. 333. ²⁸ V. J. v. Holstein Rathlou: Aarhus III, 1923, s. 223. ²⁹ A. B. Forh. 1923–24 A, s. 115. ³⁰ A. B. Forh. 1924–25 A, s. 13. ³¹ A. B. Forh. 1888, s. 106. ³² A. B. Forh. 1888, s. 233. ³³ A. B. Forh. 1889, s. 117 og 167. ³⁴ A. B. Forh. 1891, s. 172; A. St. 21.8.1891. ³⁵ A. St. 11.4.1896. ³⁶ A. St. 22.4.1896.

M. P. Bruuns Gade

Der er formodentlig ikke ret mange af de tusinder, som daglig passerer Bruunsgade, der ved noget nærmere om den M. P. Bruun, som gaden er opkaldt efter. Det er også snart 80 år, siden han døde; men der var god grund til at give gaden hans navn, for Århus havde meget at takke ham for, også specielt med hensyn til M. P. Bruuns Gade.

Mads Pagh Bruuns data kan kort resumeres således: han tilhørte de kendte Fredericia-Bruuners slægt, var født 1809 som den yngste af købmand og fabrikant Bertel Bruuns 13 børn. I 1826 blev han student, året efter cand. phil.; men derefter gik han over i praktisk handelsvirksomhed, var en kort tid hos sin broder, der var købmand i Assens, og drog derpå udenlands, opholdt sig især i Holland og England, men foretog også en rejse gennem Frankrig og Spanien og nåede helt til Marokko. Efter 8 års forløb vendte han hjem og overtog 1836 ledelsen af klædefabrikken »Bruunshåb« ved Viborg, som faderen i sin tid havde anlagt. Her kom han snart ind i politisk virksomhed, sad nogle år i Viborg amtsråd, var stænderdeputeret og blev 1848 medlem af den grundlovgivende rigsforsamling. I de følgende tiår var han medlem af folketinget, senere af landstinget, hvor han 1862 efterfulgte sin bror, højesteretsassessor P. D. Bruun, som tingets formand¹.

M. P. Bruuns tilknytning til Århus begyndte 1852, da han købte et jordareal syd for byen og anlagde en anneks-fabrik til »Bruunshåb« som nærmere omtalt i afsnittet om Jæ-

Bruunsgade set fra syd, efter foto fra 1880'erne i »Den gamle By«.

Bruunsgade er anlagt, men endnu ikke bebygget syd for Jægergårdsgade, som går midt i billedet langs den yderste bebyggelse.

Brammersgade og H. N. Clausensgade er antydet, men endnu ikke anlagt, og græsset gror endnu uforstyrret på terrænet op mod Bruunsgade.

Bygningerne med skorstenen ved Jægergårdsgade er begyndelsen til Aarhus Oliefabrik.

Bruunsbro kan skimtes for enden af gaden, og bag ved den ses træerne på den gamle kirkegård, hvor nu rådhuset ligger.

Udsigt over Bruunsgade mod Sct. Pauls Kirke fra Hotel Kronprinsens taghave, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Damens hat og klædedragt vi ser, at billedet må være taget omkring århundredskiftet. Gaden har heller ingen sporvognsskinner, altså er billedet ældre end 1904, da den elektriske sporvej startedes.

Mellem gitter-stængerne omkring taghaven skimtes buerne på Bruunbro; det var den gamle bro, som byggedes i 1870erne.

For enden af Bruunsgade ses de to tårne på Sct. Pauls kirke.

Bygningen til højre er nu nedrevet; her ligger Demokratens hus.

Der er ikke megen færdsel, ingen vogne og kun et par vandringsmænd, ellers er gaden mennesketom; det kan man da kalde provinsidyl.

gergårdsgade, og 1857 købte han Jærgergården og boede her resten af sit liv. Han var gift med sin broderdatter, men ægteskabet var barnløst, og hjemmet prægedes derfor især af husherrens politiske interesser; Jærgergården var i adskillige år samlingssted for byens og omegnens politisk interesserede. Til omgangskredsen hørte brødrene Dahl: T. Chr. Dahl, ejer af Moesgård, og C. B. A. Dahl, der 1868 efterfulgte broderen som stiftamtmand i Århus; endvidere herredsfoged Willemoes og konsul J. M. Mørk, redaktør af Aarhus Stiftstidende og en tid folketingsmand, samt familien Ingerslev på Marselisborg; også Carl Ploug kom undertiden på besøg.

Man kan vel sige, at Jærgergården i Bruuns tid havde en blomstringsperiode, og vi er så heldige, at erindringer har bevaret et par glimt af, hvordan hjemmet og stuerne dengang tog sig ud². Dagligstuen var fuld af dejlige malerier af datidens største navne: P. C. Skovgaards »Mølleedammen i Vognserup«, som nu findes i Århus Museum, små italienske billeder af Ernst Meyer, ligeledes i Århus Museum, flere malerier af Constantin Hansen o.a. Under det midterste vindue stod en smuk empire-sofa med høje skabe på begge sider; vinduet bestod af et eneste, stort stykke glas – dengang noget usædvanligt – og gav fuld og fri udsigt over de skrånende græsplæner, haven og bugten til Mols og Helgenæs. I den store spise-havestue var der tre vinduer mod øst og mod syd en havedør ud til en veranda. På begge sider af havedøren fandtes to mægtige bogskabe, bl.a. med en stor del engelsk litteratur; imellem vinduerne var der spejle, og under konsollerne stod kinesiske krukker fyldte med potpourri. Møblerne bestod her af store, højryggede lænestole med stive rygge og hårde at sidde i; en empire-sofa stod i et indhug, og oven over

Den gamle Bruunsbro ca. 1905, efter foto i »Den gamle By«.

Til venstre ses den ene af »de vældige hoveddragere«, som bar broen, og som man i 1874, da broen blev bygget, syntes »gav den et imponerende udseende«.

Gadebelysningen var endnu ikke blevet elektrisk, som det ses af gaslygtepælen, der står i fortovet til højre.

Af plakatsøjler som den til venstre på billedet var der adskillige rundt om i byen.

hang portrætter af forfædrene, malet af Jens Juel; midt på gulvet stod et stort, engelsk spisebord af mahogni.

Under forhandlingerne om indlemmelse af bydelen Frederiksberg i Århus kommune kom der ganske naturligt et nærmere samarbejde i stand mellem M. P. Bruun og byrådet. Bygrænsen mod syd gik indtil 1. januar 1874 omtrent langs banelinien; alt, hvad der lå syd for den, hørte til Viby sogn. Men allerede omkring 1870 var man begyndt at bygge her, bl.a. havde Bruun solgt flere byggegrunde langs Jægergårdsvej, og de, der bosatte sig her, havde i reglen deres arbejde i Århus; men der var »en stadig frem- og tilbageflytten mellem Århus og Frederiksberg«, hvad der medførte mange ulemper »med hensyn til skatterne, fattigforsørgelse, skolegang og politi«, så både Århus og Viby kommune var interesseret i at få en indlemmelse af området i stand. I 1872 indsendte Århus byråd derfor til ministeriet en skrivelse, som udførligt begrundede ønsket om indlemmelse³: »Allerede i årene 1850–52 begyndte Århus by, som imod nord er omgivet af forholdsvis høje bakker, imod øst af havet og imod vest af Mølle dammen, at udvide sig stærkt imod

Banegårdspartiet, som det så ud før de store reguleringsarbejder i begyndelsen af 1920'erne, efter foto i »Den gamle By«.

I forgrunden til højre ligger statsbanernes lokomotivremise, og længst til højre ses enden af hovedbanegården.

Til venstre ses den gamle, smalle Bruunsbro.

Midt for Bruunsbro ligger Hotel Kronprinsen, som senere blev nedrevet af hensyn til anlægget af Park Allé; til højre for det de daverende huse på Banegårdspladsen.

M. P. Bruuns Gade, set fra Jægergårdsgade ca. 1906, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Til højre ligger de små huse, som senere forsvandt for at give plads til Aarhus Oliefabriks store kontorbygning.

For enden af gaden ses Bruunsbro og bag den Hotel Kronprinsen.

Sporvognen havde dengang endnu kun enkeltspor, og nede ved den smalle Bruunsbro svinger det ud til siden for ikke at genere færdselen.

syd, idet dengang det hele terræn syd for Fiskergade og imellem Frederiksgaden og gaden Spanien blev udlagt og ordnet til bebyggelse. Dette terræn er nu for størstedelen bebygget, og der føles på ny trang til udvidelse. Hertil har bidraget betydeligt, at jernbanegården i 1862 blev anlagt lige på byens sydligste grænse, tæt op til Viby sogn i Ning herred, hvor den indtager et meget betydeligt areal. . .«

Man ønskede indlemmet hele det terræn, »som ligger mellem Århus bys sydlige grænse og hovedgården Marselisborgs hovedparcel eller hovmarker«. Byrådet mente på denne måde bedst at kunne »undgå en gentagelse af de forhold, som nu har måttet bevæge os til at søge byens grænse udvidet mod syd, idet en stykkevis bebyggelse på Marselisborgs hovedparcel næppe for det første er at befrygte«. På det punkt forregnede man sig rigtig nok: kun godt en snes år senere var det højaktuelt at få bygrænsen flyttet yderligere syd-

Hjørnet af M. P. Bruuns Gade og Halls Vej ca. 1906, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Bygningen havde dengang lokaler for »Koh-I-Noor Cycledepot«, men efter de store banegårdsreguleringer i 1920erne, da banegraven udvidedes på Halls Vejs bekostning, flyttede Folketeatret hertil efter nogen tid at have været i Kasino.

I 1936 blev foretaget store ombygninger med bedre lokaler for biografen, og nu, da Folketeatret har fået sin egen fine bygning i Jægergårdsgade, er Arbejdernes Landsbank flyttet ind i ejendommen.

Udsigt over Århus fra syd – efter foto fra ca. 1880 i »Den gamle By«. Træerne i forgrunden er Marselis- borg Allé; i mellemgrunden til ven- stre ligger banegården og bag den den katolske kirke, som dengang opførtes.

på; men i 1872 boede kun få hundrede mennesker syd for banen, og et mindretal i byrådet gik endda imod indlemmelsesplanerne, fordi de mente, at der »ikke føles trang til en udvidelse af byens byggegrunde, idet der mellem byen og det projekterede indlemmende distrikt endnu findes ca. 30 tdr. land ubebygget grund«. Desuden var mindretallet betænkelig ved de store udgifter, som en indlemmelse ville koste byen, særlig da man i de sidste år allerede havde stiftet en gæld på 300.000 rdlr. til forskellige anlæg, som endnu ikke var færdige, og som sikkert ville blive dyrere end beregnet. Kommuneskatterne var »alt 4,5 pct. af indtægten« – det var jo frygteligt – og den ville formodentlig stige efter »vandværkets åbning«, så mindretallet måtte »på sagens nuværende stadium stemme imod en inddragelse af fornævnte landdistrikt Frederiksbjerg under Århus kommune«.

Heldigvis blev resultatet dog indlemmelse; bygrænsen mod syd kom fra 1. januar 1874 til at gå omtrent langs den nuværende Ingerslevs Boulevard og Odensegade. I alt indlemmedes 88 tdr. land, og af dem ejede M. P. Bruun 28, så han måtte nødvendigvis komme med i nybyggeri og anlæg af nye gader; det gjaldt særlig den gade, som skulle føres fra broen over jernbaneslugten, en bro som byen i henhold til indlemmelsesbetingelserne måtte bekoste, fordi der nødvendigvis krævedes en bekvemmere forbindelse med den nye bydel end de to eneste daværende: Frederiks Allé og Spanien-Jægergårdsvej. Byrådet var klar over, at »dette forhold ikke kunne bibeholdes, når man ønskede det omhandlede distrikt virkelig knyttet til byen og gjort skikket til bebyggelse af byens indvånere«; man var derfor blevet enig om at »foranstalte tilvejebragt en ny og fyldestgørende forbindelsesvej såvidt muligt på midten af den del af distriktet, som nu afskæres fra byen ved jernbanen«.

Den nybyggede Sct. Pauls Kirke, efter foto i »Den gamle By«.

Kirken blev opført på en af M. P. Bruun skænket grund.

Byggearbejdet er endnu ikke helt afsluttet; der er således endnu ingen vinduer indsat i kirken, og et af vindueshullerne er lukket med brædder.

Den daværende sydlige bygrænse gik dengang umiddelbart for enden af kirken, og den mark, man ser i forgrunden, tilhørte Marselisborg; de hvide hegnspele markerer bygrænsen.

Kommunen påtog sig at bygge en bro over banelinien på dette sted og at anlægge en gade op til Jægergårdsvejen; denne gade skulle være mindst 25 alen bred og forsynes med vandledning fra Århus vandværk og gasbelysning fra gasværket – alt på kommunens bekostning. Til gengæld skulle M. P. Bruun afgive det til gadens anlæg fornødne areal uden udgift for kommunen. Omkostningerne ved bygning af bro, anlægget af gaden og dens forsyning med vand- og gasledninger kalkuleredes til i alt 21.500 rdlr., men »heraf vil kommunen kunne vente at få lidt over 3.000 rdlr. refunderet, når de til gaden over Jægergårdens mark stødende grunde er solgt«. Så lidt kostede det altså at bygge Bruunsbro og anlægge det første stykke af M. P. Bruuns Gade, som den nye gade døbttes i 1875⁴, mens broen indtil videre kaldtes »Banegårdsbroen«.

I 1875 havde bydelen Frederiksbjerg et par tusinde indbyggere, og i de følgende år byggedes i stor stil; også i Bruungade rejstes den ene bygning efter den anden, og inden længe var gaden nået omtrent ud til den daværende bygrænse, hvor Sct. Pauls Kirke

Den midlertidige Bruunsbro, set mod Banegårdsgade februar 1920, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Mens den nye, brede Bruunsbro blev bygget – og det tog sin tid – måtte en midlertidig bro indrettes. Den ses her, og ældre århusianere vil sikkert huske den. Formålet med de høje plankeværker har måske været at forhindre folk i at standse op for at se på arbejdet med den nye bro og derved genere færdselen på den smalle bro, der ikke havde plads til sammenstimling af folk.

opførtes i årene 1884–87. Allerede 1878 påbegyndtes en privat indsamling til opførelse af en kirke på Frederiksbjerg⁵, og 1880 var man nået op på 15.380 kr.⁶; senere bevilgedes også tilskud fra stat og kommune. Etatsråd M. P. Bruun skænkede grunden, hvorpå kirken skulle bygges, og kgl. bygningsinspektør, professor W. T. Walther leverede tegningerne, men ledelsen af arbejdet med opførelsen af kirken havde arkitekt A. J. Müllertz⁷. Indvielsen fandt sted den 6. februar 1887 i overværelse af bl.a. kultusminister Jacob Scavenius og Sjællands biskop, dr. theol. B. J. Fog; biskop J. Clausen, Århus, foretog indvielsen⁸. Hos Frichs Eftflg. var støbt en klokke til den nye kirke; den vejede 700 pund og havde »en meget smuk og ren klang«⁹. Først 1897 fik kirken det nuværende alterbillede, et maleri af genre- og portrætmaleren H. Siegumfeldt »Paulus på vejen til Damaskus«¹⁰; rammen tegnedes af prof. Hack Kampmann¹¹.

Om Sct. Pauls Kirke som bygningsværk vil meningene nok være delte. Den er bygget i ren romansk stil, men uagtet den dekorative beliggenhed for enden af Bruunsgade og dens to knejsende tårne forekommer den lidt kedsommelig og upersonlig. Men selve Bruunsgade virker absolut som en anselig gade.

Endnu i 1870erne må der have været ret landligt i Bruunsgade, i hvert fald var der en mand, som gennem sit åbne vindue holdt jagt på krager; men det blev rigtignok også påtalt i avisen¹², og jægeren fik en mulkt. I øvrigt blev Bruunsgade hurtigt en stærkt trafikeret hovedfærdselsåre, hvor forbindelsen mellem den gamle og den nye bydel koncentreredes; mange af de små huse, som blev bygget i begyndelsen, afløstes efterhånden af større, og en hel række småhuse på gadens østlige side fra jernbanebroen til Jægergårds-gade blev 1939 opslugt af Aarhus Oliefabrik, som her opførte sin store hovedbygning. På den modsatte side af gaden, på hjørnet af Halls Sti, installeredes Folketeatret efter flytning fra Kasino, og 1936 blev bygningen ombygget og nyindrettet. Efter at Folke-teatret nu er henflyttet til sin egen fine nybygning i Jægergårdsgade, har Arbejdernes Landsbank fået lokaler i hjørnebygningen på Bruunsgade.

Udsigt fra Aarhus Oliefabrik over Bruunsbro og den nye Park Allé, efter foto fra september 1922 i Århus Folkebibliotekets lokalhist. Samling.

Broen er netop bleven færdig; man ser endnu resterne af den midlertidige bro til venstre i billedet.

Park Allé er anlagt hen over Hotel Kronprinsens grund, men endnu er der ikke bygget, heller ikke på Bane-gårdspladsen, hvor de gamle huse er nedrevet, så bagsiden af katolsk kirke er blottet.

Sporvognen gik i disse år ad Park Allé, og ikke – som både før og siden – ad Ryesgade.

Bruunsbro med den midlertidige banegård, efter foto fra august 1923 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Butikkerne på højre side af broen er senere afløst af de nuværende noget større.

Til højre for den midlertidige banegård ses den gamle banegård under nedrivning, og bag ved den ligger Centralhotellet, hvis kuppel kan ses umiddelbart til venstre for domkirkegården.

Men Hotel Kronprinsen og de andre huse ved banegårdspladsen er borte.

Den første Bruunsbro blev bygget af et Aalborg-firma og kostede 15.000 rdlr. Det var i virkeligheden en temmelig smal og meget beskeden bro, men i Århus syntes man, at »de vældige hoveddragere giver broen et imponerende udseende«, og man fandt, at såvel stadsingeniør Obel som entreprenørerne havde megen ære af den¹³. Senere var man knapt så tilfreds, og i begyndelsen af dette århundrede betegnede færdselsforholdene på broen som »yderst uheldige, særlig ved det østre hjørne, hvor en meget høj kantsten indsnævrer passagen, der i forvejen er alt for smal«. Siden sporvejslinien var ført over broen, var det især blevet galt; den var nu »ret farlig at passere«¹⁴. Problemet drøftedes i byrådet, hvor man på den ene side var noget betænkelig ved at sætte ret mange penge i broen, så længe der endnu ikke var taget bestemmelse om banegårdsforholdenes ordning, men på den anden side stod landsudstillingen for døren, og så ville det være uforsvarligt at have en så snæver passage på et sted, hvor en mængde mennesker skulle færdes. Man enedes om en bevilling på 10.000 kr., som dog blev til 15.000, hvorfor broens østlige fortov udvidedes

M. P. Bruuns Gade set mod Sct. Pauls Kirke, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhist. Samling.

Billedet er taget midt i 1930'erne, da man påbegyndte reguleringen af Bruungade, der blev afsluttet i lobet af 1936.

Gaden blev gjort bredere på bekostning af fortovenes bredde, og dobbeltsporet til sporvognen blev flyttet fra vestsiden ind midt på gaden, så det umotiverede sving inden broen kunne rettes ud.

Bruunsbro med rådhuset i baggrunden, efter foto fra 1951 i Århus Folkebibliotekers lokalhist. Samling.

Til højre ligger broens butikker, til venstre ses lysreklamen på toppen af Demokratens bygning.

Det er aften og regnvejr, og de mange lys spejler sig i den våde asfalt. Midt i billedet knejser det projektorbelyste rådhusårn som et lysende monument.

Sammenligner man dette billede med banegårdspartiet med Bruunsbro før de store reguleringsarbejder i 1920erne, skulle man tro, det var en helt anden by.

Det er det jo for så vidt også: Hotel Kronprinsen er borte, ligesom også de gamle huse i Banegårdsgade, broen er ny, banegården er ny, og husene omkring banegården er alle opført siden da. Alene jorden under asfalten er den samme som før. Ovenfor er alt nyt.

Man får heller ikke længere indtryk af provinsidyl, tværtimod er der en smule storby-atmosfære over billedet.

Kun færdselen er overmåde besæden, hvad dog nok skyldes, at billedet er taget sent på aftenen og midt under en byge.

til dobbelt bredde, mens kørebanen forblev uændret¹⁵. I det ydre var broen i det hele taget omtrent som før.

Gennemførelsen af de store banegårdsprojekter i 1920erne omkalfatrede imidlertid hele terrænet. Banegårdspladsen opfyldtes, så den stejle bakke fra Bruunsbro ned til banegården forsvandt, og på Frederiksbjergsiden udvidedes banegraven på bekostning af Halls Vej, hvis ene husrække nedrevs, så der kun blev en Halls Sti tilbage; en ny Bruunsbro måtte derfor bygges, og det blev den nuværende brede bro med plads til dobbeltspor for sporvognen. På selve broen havde man oprindeligt tænkt at lave en buegang på den østre side med butikker, men planen opgaves, fordi det viste sig, at butikkerne i så fald ville blive for små, og i stedet udvidedes fortovet til fire meter.

I 1936 blev Bruungade reguleret og moderniseret; kørebanen blev kraftigt udvidet ved at kappe en meter af hvert fortov, og der blev lagt dobbeltspor til sporvognen op gennem gadens midte, ikke som før i den vestlige side, og naturligvis blev gaden også asfalteret. Men det var en drøj tid for de handlende, mens arbejdet stod på, og »Bruungade-Sammenslutningen« fejrede derfor dets afslutning ved at lade et orkester marchere fra Banegårdspladsen ad Bruunsbro-Bruungade til Sct. Pauls Kirkeplads, hvor der blev koncerteret, mens flagene smældede; og om aftenen var alle vinduer i gaden stærkt oplyst, og der kastedes projektørlys på Sct. Pauls Kirkes spir¹⁶.

Som hele bydelens hovedpulsåre har M. P. Bruuns Gade en stadig stigende trafik og er en af byens vigtigste forretningsgader.

NOTER: ¹ Om M. P. Bruun som politiker se: Seksten Århusrids tilegnede Svend Unmack Larsen, 1953, s. 117-48. ² A. St. Aarb. 1954, s. 176 ff. ³ A. B. Forh. 1872, Tillæg, s. 49 ff. ⁴ A. B. Forh. 1875, s. 83. ⁵ A. St. 9.8.1878. ⁶ A. St. 9. og 10.1.1880. ⁷ A. g. T. IV, s. 222. ⁸ A. St. 7.2.1887. ⁹ A. St. 17.12.1886. ¹⁰ A. St. 28.4.1897. ¹¹ V. J. v. Holstein Rathlou: Aarhus I, 1920, s. 456. ¹² A. St. 3.3.1878. ¹³ A. St. 24.3.1875. ¹⁴ A. B. Forh. 1906-07 A, s. 478. ¹⁵ A. St. 19.7.1907. ¹⁶ A. St. 24. og 25.7.1936.

Spanien og Strandvejen

Århus udvidede sig stadig mod syd. Allerede i begyndelsen af forrige århundrede fandtes enkelte bygninger sydligere end Dynkarken, således et hus, der i Napoleonstiden havde fået navnet Elba, måske fordi det lå ensomt ligesom Napoleons forvisningsø. Huset lå ved Sølvkærbækken eller Silkærbækken, der løb ud i havet »mellem den såkaldte spanske vagt og Elba«¹; men det var egentlig ikke ensomhed, beboerne eftertragtede, for Elba var nærmest et forlystelsessted, hvor der bl. a. arrangeredes skiveskydning²; det fungerede også som hotel og husede for eksempel den tilrejsende harpenistinde Theresia Ferget, som i 1818 gav koncert i rådhusalen³. I 1819 ejedes Elba af gæstgiver Fulling (ca. 1780–1840) i domkirkegården; han lejede huset ud til dragonregimentet som munderingskammer og vagtmesterkvarter mod en lejeafgift på 120 rdlr. sølv⁴. Senere overtog købmand Laur. A. Jahnsen ejendommen⁵, og 1826 var spisevært Jens Møller »henflyttet til Elba«, hvor han opvartede med »kold og varm spise« og havde logihus »for rejsende håndværksvende og andre simple folk«⁶.

Navnet »den spanske vagt« stammede fra de spanske troppers ophold i Århus i 1808. Den historiske baggrund for dette besøg var Napoleons alliance med Rusland efter freden i Tilsit 1807; denne alliance førte til, at England overfaldt Danmark, bombarderede København og bortførte vor flåde af frygt for, at Napoleon ellers skulle sætte sig i besiddelse af den og bruge den mod England. Danmark blev på denne måde tvunget til at

Spanien nr. 3, 5 og 7, efter foto fra ca. 1890 i »Den gamle By«.

Huset lå der, hvor nu svømmehallen ligger.

Cyklen er vel ikke netop en »væltepeter«, men dog en af de meget gamle modeller med »stift« styr og skråt stel.

Den mørklædte dame, der ses i den midterste dør, er en jomfru Laukandt, formodentlig datter af bødkermester H. Laukandt, der i 1879 boede i nr. 5.

Herren i det åbne vindue til højre er snedker L. H. Marcussen, og den unge pige i døren er hans datter Lydia.

Spanien 27–29 i 1890erne, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det lille hus bestod i virkeligheden af to ejendomme, som det ses af de to forskellige indgangsdøre og de to skorstene.

Damen til højre er nok enkedam M. Nørgård, som dengang ejede nr. 29. Til venstre ses skotagermester Olaf Haagensen og hustru.

Haagensen nedsatte sig som skotagermester i Guldsmedgade i 1853, senere flyttede han til Grønland nr. 60 og derefter til Spanien 27, hvor han boede til sin død i 1909.

opgive sin hidtidige neutralitetspolitik og kaste sig i armene på Napoleon, hvad igen betød krig med England 1807–14, statsbankerot 1813 og tabet af Norge 1814. I 1808 sendte Napoleon et kontingent franske og spanske hjælpetropper herop under marskal Bernadotte, den senere konge af Sverrig. Til Århus kom i marts først en afdeling infanteri, som i maj afløstes af rytterregimentet »El Rey«. Det satte byen på den anden ende, ikke så meget fordi der var nogen som helst grund til den »store rædsel«, mange havde næret for disse sorthårede sydlændinge⁷ – det viste sig, at spanierne kom udmærket ud af det med befolkningen, ikke mindst med børnene – men fordi der pludselig blev stillet store og ganske uvante krav til byen med hensyn til indkvartering og meget andet. I den såkaldte »Polakhave« (omtrent hvor rutebilstationen nu findes), som menes at have fået sit navn, fordi de polske hjælpetropper i 1659 krøb i ly her under svenskernes angreb, blev nu opført en barak til de spanske heste; der blev også bygget et vagthus, og man fandt det fornødent at udvide skanseanlæggene med et batteri ved Mejlgedes port. Der synes i alt at have været tre skanseanlæg: i 1814 holdtes auktion over en del materiel fra »sø-batterierne«, og man »begynder på det såkaldte store Minde-batteri og kontinuerer derefter på Tang-batteriet, St.Ols-batteriet og ender på batteriet uden for Mejlgedes port«⁸. Desuden måtte der indrettes feltlazaret, smedeværksted, slagteri og bageri: i 1811 var der licitation over »nedbrydelse af de for de fremmede tropper værende bagerovne i madame Kjellerups gård ved Mindet«⁹.

Allé disse foranstaltninger kostede mange penge; alene hestestalden kom til at stå kommunen i 1480 rdlr., en overvældende ekstraudgift på et årsbudget, der normalt var på 3–4000 rdlr.¹⁰.

De fremmede tropper med de farvestrålende uniformer har naturligvis sat sit præg på den lille, meget stilfærdige by, som Århus med sine ca. 4000 indbyggere dengang var. Det sydlandske blod fornægtede sig heller ikke; glarmester Røhr måtte jævnlig sætte nye ruder i vagthuset, fordi livet udfoldede sig lidt for muntert indenfor, og der måtte anskaffes

Spanien set mod syd gennem viadukten ved jernbanebroen, efter foto fra ca. 1916 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det er den gamle kampstensbro over jernbanen med buede hvælvinger over fodgængerpassagen. Den blev i 1927 erstattet af den nuværende bredere, men egentlig ikke kønere bro.

Gennem viadukten tager Spanien sig helt hyggelig og dekorativ ud

med træer langs fortovet eller rettere: de stod midt i cyklestien, hvad der ikke var synderlig praktisk – for cyklisterne.

Fra jernbanebroen i Spanien udgik skouturen til Frederikshøj i gamle dage; her sørgede restauratør Danielsen allerede 1870 for, at der om søndagen holdt en vogn, som kunne befordre gæsterne til skoven (A.St. 30.5. 1870), og senere blev det ganske almindeligt også om hverdagen.

ekstra madrasser til arresten i rådhuset, som hurtigt blev overfyldt – til glæde for arrestforvarer Nicolaj Ihler, der fik et gratiale på 3 skilling for hver spanier, han husede i sit pensionat¹¹.

Det spanske besøg i Århus varede kun til august 1808. På det tidspunkt nåede rygtet om oprøret i Spanien mod Napoleon til de spanske tropper i Danmark, og over hals og hoved flygtede de til søs for på engelske skibe at vende tilbage til hjemlandet og der kæmpe mod franskmændene. I Århus efterlod de deres andalusiske heste, som de ellers elskede så højt, at de ifølge erindringer fra datiden tørrede deres muler af efter vandingen og kyssede dem¹².

I 1808 var der næsten ingen bebyggelse uden for Mindeporten, dvs. sydligere end nuværende Sønder Allé. Men lidt efter lidt krøb husrækken videre langs vejens østre side, og det var rimeligt, at gaden fik navnet Spanien, ikke blot som minde om spaniernes besøg, men fordi den »spanske vagt« stadig lå her, og det sidste stykke, der var tilbage af den spanske stald, solgtes først ved en auktion i 1815¹³. I byrådets protokoller træffes navnet første gang i 1828, da Henrik Winderslew erhverver en grund uden for Mindeport »på det såkaldede Spanien«¹⁴.

Hjørnet af Spanien og Grønland ca. 1930, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det geografiske paradoks: hjørnet af Spanien og Grønland har altså i sin tid virkelig været en realitet i Århus.

Nu er alle de små huse borte. I Spanien er der bygget andre i stedet, bl. a. de to store kommunale institutioner svømmehallen og belysningsvæsenets administrationsbygning. – Grønland er derimod fuldstændig borte.

Hadsherredsvej, senere Oddervej, efter foto fra ca. 1865 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Huset, som ses til højre, er Frederikshøj.

Dengang var der endnu uberørt og ganske ufriseret natur ved Frederikshøj.

Ingen biler kørte dengang på vejen, kun af og til kom en bondevogn som den, man ser på billedet.

Alligevel har vejen været så som så, og skævebunkerne ved vejkanten viser, at man stod foran et større vejarbejde.

Længere ude end de små huse, ved det daværende byskel mellem Jægergården og stranden, opførtes 1818 et ridehus til dragonregimentet; det var 60 alen langt, 20 alen bredt og 6 alen højt under bjælkerne¹⁵. Ridebanen blev lagt på Marselisborgs grund mellem kalkværket og sømfabrikken, der hvor nu slagtehuset ligger – men dermed er vi allerede nået til Strandvejen eller Hadsherredsvejen, som den dengang kaldtes.

Landevejen til Odder er ikke særlig gammel. Den blev først anlagt som landevej midt i forrige århundrede¹⁶; men naturligvis har den eksisteret langt tilbage i tiden som en mer eller mindre lokal vej, dog synes Marselisborg Allé længe at have været hovedforbindelsen syd på og udgangspunktet for Hadsherredsvejen. Det ses af en klage over Hadsherredsvejens slette tilstand i 1846: »Straks (fra Jægergården) støder vi på en meget sandet bakke i Marselisborg Allé, der endog har flere hastige fordybninger og huller; hele alleen fra Jægergården til Marselisborg ligner en stor grøft, hvor vejsiderne på flere

Udsigt fra Skansebakken over Hadsherredsvej og Bugten, efter foto fra ca. 1890 i »Den gamle By«.

Bygningen, der ligger neden for vejen, er den gamle sømfabrik, oprettet 1854 af fabrikant P. Fr. Kindler (A.St. 20.9.1854), som dog gik fallit allerede i 1857 (A.St. 4.9.1857). Umiddelbart neden for sømfabrikken ligger nu det offentlige slagtehus.

Hvor badeanstalterne ligger, findes nu sydhavnsanlæggene og de forskellige bygninger, tilhørende Aarhus Oliefabrik.

Artilleriets øvelsesplads, der lå ved den gamle sømfabrik, maleri af Rasmus Christiansen 1887, her efter foto

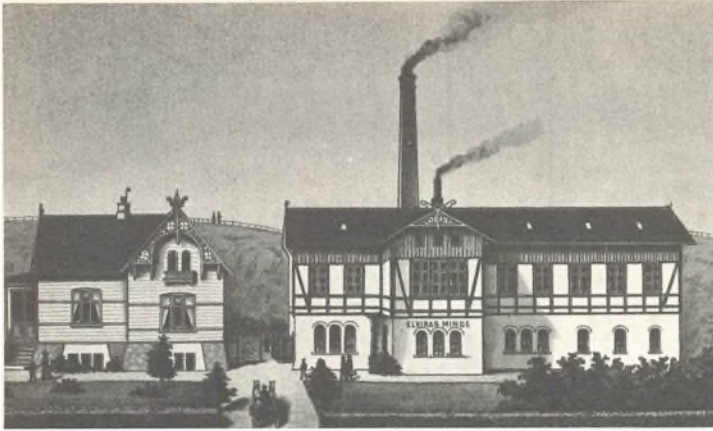
i »Den gamle By«. – Nu ligger det offentlige slagtehus på den tidligere militære øvelsesplads.

Til højre ses Skansebakken; skorstenen, der rager op, hører til chokoladefabrikken »Elvirasminde«.

steder er alenhøje, skønt enhver vej dog burde hælde noget mod grøfterne... Nu kommer vi til den nyanlagte vej langs havet, på hvilken agrenes forrige løb endnu er synligt«. Der har dog ikke været tale om en helt ny vej, for der fandtes allerede tidligere en vej langs stranden, som det kan ses på gamle kort; men den er formodentlig udvidet, måske flyttet. Vejen har imidlertid ikke været god, for det hedder videre i klagen, at man har kørt alt for meget sand på, som ikke har fået tid til at sætte sig, og stenkisten uden for »Louisenhøj« var »forrige vinter aldeles tilstoppet og passagen der virkelig halsbrækende«. Den store bakke op til »den såkaldte runddel er næsten ufremkommelig, fuld af dybe huller og uhyre store, grundfaste sten, og mangler al mulig facon«¹⁷. Ja, således var forholdene i de gode gamle dage, da man ikke havde vejmillioner – og heller ingen automobiler.

Den nuværende Strandvej, som fra Spanien direkte følger kystlinien, er altså ikke særlig gammel som hovedfærdselsåre. Men det må i den forbindelse også erindres, at bygrænsen dengang gik omtrent ved Jægergården; hvad der lå sydligere, hørte under Marselisborg og lå i Viby sogn. Først 1874 indlemmedes arealet mellem jernbanen og den senere Sct. Pauls kirke, og ved købet af Marselisborg i 1896 fik Århus endelig udvidelsesmuligheder mod syd.

Alligevel oprettedes tidligt forskellige virksomheder langs Hadsherredsvejen uden for bygrænsen, således den omtalte sømfabrik, som P. Fr. Kindler fik bevilling til at anlægge

Chokoladefabrikken »Elvirasminde« efter litografi fra ca. 1880 i »Den gamle By«.

Fabrikken var oprindeligt startet 1864 som svovlstikfabrik af arkitekt Langeland-Mathiesen, men i slutningen af 1860erne overtog fabrikant E. Mehl den og indrettede den til chokoladefabrik.

I 1875 solgte Mehl fabrikken til apoteker A. Th. Ramsing, der året efter startede Sct. Nicolauskildes Brøndanstalt sammen med fabrikant Bruno Preisler.

i 1854; han gik dog fallit allerede 1857¹⁸. Cand. pharm. Eiler Mehl, der i 1840erne var kandidat på Løveapoteket, havde mere held med sig; han anlagde 1851 på Graven et damp-lysestøberi og en sæbefabrik, som også fremstillede parfumer, blanksværte og mange andre ting¹⁹, og sidst i 1860erne anlagde han lige ved Skansen på Hadsherredsvej chokoladefabrikken »Elvirasminde«²⁰, der i øvrigt var startet 1864 som svovlstikfabrik af arkitekt Langeland-Mathiesen²¹. Mehl solgte 1875 »Elvirasminde« til apoteker A. Th. Ramsing fra Lemvig »efter sigende for 22.400 kr.«²². Ramsing startede året efter Sct. Nicolauskildes Brøndanstalt sammen med fabrikant Bruno Preisler, og deres soda- og seltersvand var »tilvirket af det fortrinlige vand fra Sct. Nicolauskilde«²³. Det var også sådan, at de, der »benyttede brøndkur«, kunne nyde de forskellige slags vand på selve

Sct. Nicolaus kilde i skrænten ved Strandvejen, efter foto fra slutningen af forrige århundrede i »Den gamle By«.

Endnu i begyndelsen af 1800tallet valfartede mange til helligkilden ved stranden; i 1813 fyldtes den »fat-tigblok«, man havde opstillet ved kilden, gang på gang, i juli var der 47 rdlr. og allerede en måned senere 65 rdlr. (A. St. 13.7. og 7.8. 1813).

Senere tabte man interessen for kilden, omgivelserne forfaldt, skønt de flere gange blev restaureret, og selv om den for så vidt eksisterer den dag i dag, er der næppe mange århusianere, som nu ved noget om kildens eksistens.

Århus set fra Wallensteins skanse, her efter Pontoppidans »Danske Atlas«, altså fra det 18. århundrede.

Billedet, som sikkert er mere dekorativt end egentlig nøjagtigt i detaljer, viser byen i al sin lidenhed. Århus havde dengang knapt 4000 indbyggere.

Fiskergades små huse har dannet grænsen mod syd, og Dynkarken synes ikke at være stærkt udbygget.

Den vældige skov af master i havnen er vel nok en lille overdrivelse.

fabrikken, og da den jo lå ved en »smuk og yndet promenade« på vejen til Marselisborg skov, mente avisen, at mange ville være glade for denne foranstaltning²⁴.

Det var meget naturligt at kalde en mineralvandsfabrik på dette sted for Sct. Nicolauskilde, for den hellige Niels' eller Nicolaus' kilde lå jo netop her ved Hadsherredsvej på skrænten ned mod stranden, og der gik endnu ry af den. Det var ikke så mange år siden, at syge valfartede til den for at blive helbredet af dens undergørende vand. Hellig Niels var en søn af kong Knud Magnussen, der dræbtes ved blodgildet i Roskilde 1157, og blev han end aldrig kanoniseret som helgen af paven, så nød han dog stor anseelse, og der berettedes om jærtegn og mirakler både ved hans grav – han blev begravet i Århus, der hvor domkirken senere byggedes – og ved kilden, som efter sagnet skyldtes ham. Legenden har hele tre forskellige beretninger om, hvordan kilden sprang frem, hvad egentlig ikke gør nogen af dem synderlig troværdige. Den ene går ud på, at tømmermændene i skoven var blevet tørstige, men da de ikke havde noget at drikke, bad Niels til Gud, stak derefter med en stok fem huller i jorden, så de dannede et kors, hvorpå vandet vældede frem. Den anden beretning fortæller blot, at Niels som dreng bad Gud om at lade en kilde springe frem, hvad også skete. Endelig meddeler den tredje, at en blind engang blev sendt til Hellig Niels, og der hvor de mødtes, sprang en kilde frem, som Niels velsignede, hvorefter den blinde tvættede sig i den og fik sit syn igen.

Der var mange, som valfartede til Hellig Niels' kilde. I 1623 indberettedes til Ole Worm (født i Århus, men nu professor i medicin i København), at halte og krøblinge havde kunnet kaste deres krykker ved kilden²⁵, og selv om troen på dens undergørende magt med tiden svækkedes, så vedblev man dog at valfarte til kilden, særlig Valborgaften og Sct. Hans aften. I begyndelsen af forrige århundrede sørgede baron Guldencrone på Marselisborg – kilden lå jo på Marselisborgs jorder – for, at omgivelserne blev mere tiltalende: »I højen er på venstre side af vejen små bugter og fordybninger, og det er i en sådan, at den hellige kilde udsprudler. Man stiger ad nogle trin ned, griber bægeret og

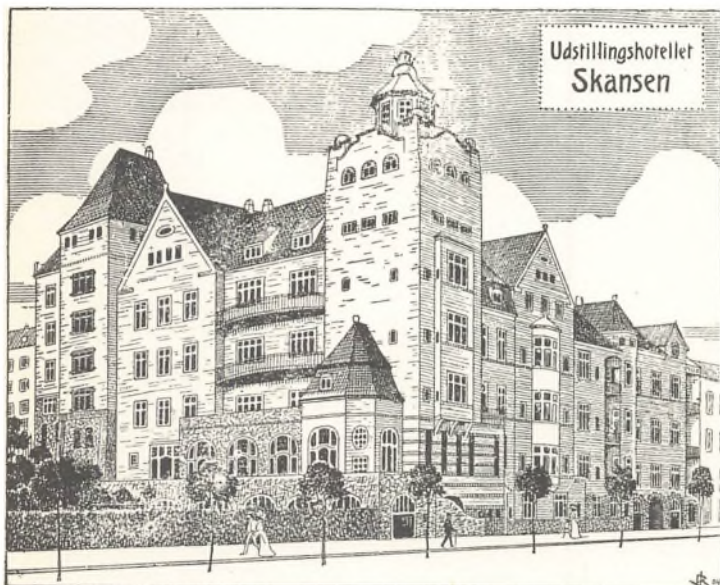
stiller sin tørst ved det krystalklare vand. Trindt om er sæder af grønsvær, og her hviler sig den trætte vandringsmand«²⁶.

Det synes dog at have været helligkildens skæbne, at anlægget omkring den altid forfaldt. I 1832 hedder det, at det har været »aldeles ødelagt af kåde og ondskabsfulde mennesker«, men nu er istandsat igen »med stor bekostning«, hvorfor der trues med »pengebøder og efter omstændighederne korporlig straf«, hvis nogen forgriber sig på det²⁷. I 1863 er det dog galt igen: »Den over kilden anbragte stensætning har man ladet forfalde; stierne, der fører ned til kilden, er tilgroede, og det er næppe muligt at komme den så nær, at man kan øse af den, thi jordbunden gennemsvives af vandet på alle sider«²⁸.

Omgivelserne kom atter i orden: en lav portlignende mur af granitkvadre hvælvede sig over kilden, som gennem et rør i muren løb ned i en gammel romansk døbefont. Det så meget nydeligt ud. Men da den smalle, bugtede og bakkede Hadsherredsvej blev til den lige og brede Strandvej, syntes kildens dage at være talte; kvaderstenene væltede ned ad skrænten, og døbefonten havnede som tjærebeholder på en af kommunens materialpladser, hvorfra en behjertet arkitekt dog frelste den og anbragte den på museet²⁹.

Inden Landsudstillingen i 1909 blev kilden sat i fin kommunal stand – den lå jo på udstillingspladsen – men den cement- og stenmur med jernrørsgelænder, man havde anbragt omkring kilden, passede ikke rigtigt til den spinkle vandstråle, der nu kom ud af et ordinært, støbt løvehoved. Måske har kilden græmmet sig over denne tingenes tilstand, i hvert fald er den nu helt udtørret, og omgivelserne er uhyggelige og forfaldne³⁰.

Mindet om Wallensteins skanse, der var et rigtigt fæstningsværk med volde og grave, er bevaret i navnet på det nuværende skanseanlæg og komplekserne »Skansen« og »Skansepalæet«. Uden at Wallenstein personlig har haft lod eller del i selve skansen, stammer den dog fra hans tid, idet den blev anlagt under de kejserlige troppers besættelse af Jylland

Udstillingshotellet Skansen, tegning af Jens Ravnholm, her efter reproduktion i »Den gamle By«.

Århus var meget stolt over dette store og imponerende hotel, som »med sine 410 senge ville blive Danmarks største«.

Senere tales der endda om 450 senge, og det noteres med andagt i stemmen, at disse senges montering ville koste 80.000 kr.

Det forlød også, at restauratøren skulle betale 12-14.000 kr. i leje om måneden.

Efter udstillingen lejede restauratør Knudsen, kendt fra »Stationskroen« på landsudstillingen, etablissermentet for 10 år, men han opgav, længe forinden de 10 år var gået.

Wallensteins skanse med chokoladefabrikken »Elvirasmindel« i begyndelsen af dette århundrede, efter foto i »Den gamle By«.

Til venstre ses det, hvordan der er gjort indhug i Skansebakken, men endnu er man ikke begyndt at bygge det store udstillingshotel, der kom til at ligge omtrent lige ud for træet på billedet.

Det var en ganske anselig højde, Skansebakken havde, og under forbedrelserne til landsudstillingen blev store jordmasser afgravet og brugt til fyld i Sydhavnen.

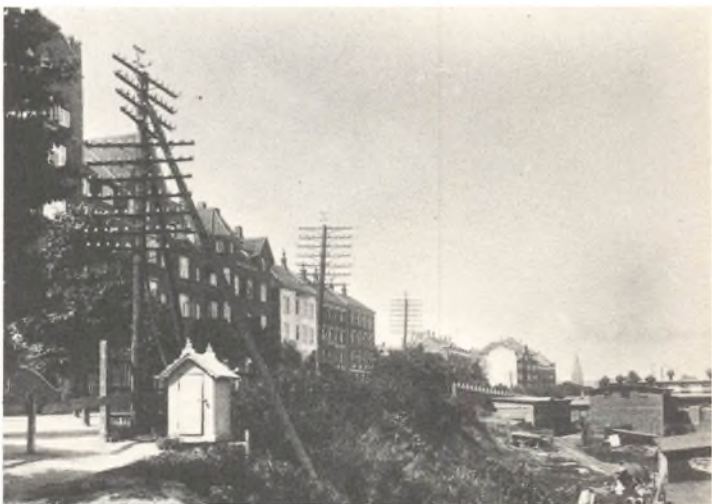
1627–29; om den er bygget af de danske eller af fjenden kan næppe afgøres; dog ses det af lensregnskaberne, at der allerede 1629 er foretaget reparationer og anskaffet »en stor lænke til vindebroen«³¹. Skansen kunne naturligvis bruges og blev brugt af begge parter; i 1644 holdtes den besat af de svenske okkupationstropper, som også havde skibe liggende i havnen; men den 17. august samme år gik den daværende ejer af Moesgaard og Østergaard, Johan Brockenhuus, i spidsen for en skare bønder og formodentlig også Århusborgere løs på skansen, tog besætningen, 70 mand, til fange og erobrede 30 skuder og to nybyggede fartøjer i havnen³². Under krigen 1658–59 har vistnok både svenskerne og de polske hjælpetropper holdt skansen besat; de beskyldes begge for at have nedbrudt de yderste huse i Brobjerggaden (Frederiksgade) for at bruge materialerne til udbedring af skansen. På kortet over Århus i Resens atlas fra ca. 1670 kaldes den »skansebanke, som

Strandvejen ved Skansen set mod nord, efter foto fra ca. 1920 i Århus Folkebibliotekers lokalhist. Samling.

Muren omkring slagtehuset ses midt i billedet, men pladsen neden for vejen i forgrunden er endnu ikke udnyttet.

Den største forandring fra nu er dog de kolossale telefonstænger med et utal af telefontråde, som voldte telefonselskabet mange kvaler, f. eks. under isslag om vinteren.

Alt dette er nu for længst væk og »stænger og tråde« erstattet af rent underjordisk anlæg.

Salamanderdammen ved Røverskoven, i baggrunden Hadsherredsvejen, den senere Strandvej, efter foto i »Den gamle By«.

Billedet må være taget engang i slutningen af forrige århundrede, før Hadsherredsvejen blev til Strandvej; man ser, at der er bakker, som endnu ikke er udjævnede, og mellem vejen og stranden fandtes ikke blot Salamanderdammen, men også et lille bakket skovhjørne, Røverskoven kaldet, med nogle mærkelige forkroblede træer, et rent vildnis, som var en dejlig legeplads for børn, men heller ikke egnede sig til andet.

Flere erindringer fra ældre tid nævner også Salamanderdammen som et Eldorado for drenge, der her fiskede »hundestejler, haletudser og salamandre«.

Det må vel have været på et tidspunkt, da der var lidt mere vand i dammen. Som den præsenterer sig på billedet, ligner den mere en affaldsplads end en dam med dyre- og planteliv.

Iskrænten ved Hadsherredsvej, men længere inde mod byen, fandtes Hellig Niels' kilde, Sct. Nicolaus kilde.

De to runde bygninger længst til højre er gasværket.

under den kejserlige krig blev opkast«, og endnu på kort fra begyndelsen af forrige århundrede findes den afsat; skanse var den dog ikke længer, men et ganske anseligt højdedrag med stejle skrænter. Midt i forrige århundrede gravedes grus i skansen, men da ikke blot ejeren, godsejer Ingerslev, Marselisborg, benyttede grusgraven, men også byens folk tog sig friheder, måtte Ingerslev bekendtgøre, at der skulle speciel tilladelse til grusgravningen³³. I 1875 var der sat forretningsmæssigt system i udnyttelsen: for et læs sand fra grusgraven i Skansen betaltes 25 øre og for et læs sand fra stranden 10 øre. Betalingen skulle erlægges kontant³⁴.

Århus kommunes køb af Marselisborg i 1896 kom til at betyde en hel revolution for de nyindlemmede arealer, også for Skansen. En bebyggelsesplan for Marselisborgterrænet i forbindelse med havneingeniør P. Vedels storstilede plan til udvidelse af Århus havn ved bygning af en sydhavn førte til, at ikke blot skansen, men også en del af det terræn, hvor nu Strandparken ligger, blev afgravet og benyttet til opfyldning i den nye sydhavn. Så snart det var vedtaget at anvende hele dette areal til Landsudstillingen i 1909, kom der rigtig fart i tingene; det gjaldt jo om at få terrænet »byggemodent« så hurtigt som muligt. Et stort beboelseskompleks, der var under opførelse omtrent ved det sted, hvor Wallensteins skanse havde ligget, og som derfor var døbt »Skansen«, besluttede udstillingskomiteen at leje til udstillingshotel. Ejendommen blev derefter indrettet til hotel, efter datidens Århus-forhold et kæmpehotel med 210 værelser og i alt 430 senge; lejeafgiften for perioden 1. maj–15. september var 32.000 kr., men på grund af den kolde regnfulde sommer blev antallet af liggende gæster – i alt 13.600 – langt mindre end beregnet, og der fremkom derfor et temmelig stort underskud³⁵.

Hadsherredsvejen, der i 1900 havde fået navneforandring til Strandvejen³⁶, blev på strækningen fra sporvognsremisen til Skansen inddraget i udstillingsterrænet, og trafikken sydfra måtte midlertidigt ledes gennem Hans Brogesgade. Men Strandvejen var allerede forinden ved at skifte karakter: fra en idyllisk, bortset fra Louisenhøj, ubebygget vej var

Program til Kronprinsens Variété 1909-10, efter et eksemplar i Statsbiblioteket i Århus.

Cabareten »Aarhusiansk Badeliv« har sikkert handlet om den sensation, at damer og herrer dengang begyndte

at bade sammen ved Ørnereden, hvad der vakte stor forargelse og mange indlæg i aviserne.

banegården selv groede eller rettere: den blev for lille og måtte 1884 erstattes af en ny. Arkitekt Th. Arboe og overbaneingeniør Thulstrup skændtes lidt om æren for den smukke facade, og malermester Kruse fik ros for sin udsmykning af forhallen. Ældre århusianere vil endnu huske den gamle banegård i renæssancestil, lidt mørk og skummel efterhånden som de røde mursten blev tilsværtet af kulrøg; et lille anlæg lå op ad skrænten langs Banegårdsgade, hvor gaden svingede over Bruunsbro. I dette anlæg opstilledes allerede 1867 en buste af Frederik VII, der 1901 flyttedes til Vennelyst for at give plads til R. Andersens statue af Enrico Mylius Dalgas²⁷. Det holdt ellers hårdt at få Dalgasstatuen anbragt; straks planerne om et mindesmærke for ham kom frem, protesterede Viborg: Århus havde jo intet som helst med hedesagen at gøre²⁸, og da statuen endelig skulle placeres i Århus, hvor Dalgas havde boet en menneskealder, kunne man ikke blive enig om, hvor det skulle være. Store Torv, Sct. Olufs kirkegård, Knudrisbakke og pladsen foran Vennelysts indgang blev bragt i forslag; men det endelige resultat blev anlægget

Det gælder om at faa noget virkelig godt for sine Penge. Forlang derfor altid

Ceres Øl.

PROGRAM.

Musikdirektor: Hr. Carl Møller jun. Regissør: Hr. Fred. Buch.

1. Chr. Christiansen: »The Hippodrom«. Marsch.
2. Ongani: Venezia Bella. Vals.
3. Balfe: Overture til Op. »Zigeunerinden«.
4. **Mussi Hansen**, Soubrette.
5. Waldteufel: »Alt eller intet«. Polka.
6. **Rita Hein**, Chanteuse.
7. Max Steiner: »Alvareda«. Indiansk Intermezzo.
8. **Annie Bell**, Danserinde.
9. Hillebrandt: Paa Vossevangen. Cornet-Solo. Hr. Laursen.
10. **Ellen de Fleur**, Sang- og Danserinde.
11. Lofgreen: Beværingsdans. Rheinländer.
12. **Thora Jensen**, international Soubrette.
13. Lange-Müller: Midsommervise. Basun-Solo.

14. **Olga Walbom**, Sang- og Danserinde.

PAUSE.

15. Bald. Dahl: Kong Frederik d. VIII. Honnørmarsch.
16. **Frederik Buch**, Skuespiller.
17. **Mussi Hansen**, Soubrette.
18. **Rita Hein**, Chanteuse.
19. **Annie Bell**, Danserinde.
20. **Ellen de Fleur**, Sang- og Danserinde.
21. **Thora Jensen**, international Soubrette.
22. **Olga Walbom**, Sang- og Danserinde.
23. Waldteufel: »Auf Glückes Wogen«. Vals.

24. **Cabaret.** (Fra 5. Januar). Aarhusiansk Badeliv, udføres af hele Personalet.
25. A. Soyer: »Paris—Boston«. Marsch.

Bet til Forandring i Programmet forbeholdes.

Hver Søndag Eftermiddag fra 4—6 Optræden af alle Artister.

Entré 25 Øre.

Ønsker De skattefrit Øl, saa forlang altid

Ceres Skattefrit eller Ceres Dobbelt Øl.

Rasmus Andersens Dalgas-statue i det lille anlæg ved hovedbanegården ca. 1905, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Der var megen diskussion om, hvor statuen skulle opstilles. I Århus byråd ønskede enkelte den anbragt på Store Torv, andre foretrak Frederiksbjerg, hvor Dalgas havde boet, men Hedeselskabet holdt på pladsen ved banegården, og det blev det endelige resultat.

Senere flyttedes statuen først til Park Allé og derefter til Filtenborgs Plads.

inder. Lidt dans fandtes i reglen også på programmet, ligeledes træffes en »mimiker«, hvad betegnelsen så har dækket, en bugtaler, men kun meget få ekvilibrister eller andre artistnumre. En tid optrådte Axel Breidahl som konferencier i Kronprinsens Variété, hvad nok har været et trækplaster efter den lykke, Breidahl havde gjort som konferencier på »Sommerlyst« i København. Man forsøgte sig også med en cabaret »På Nordpolen«, uden at det nu kan ses, hvad indholdet har været; ligeledes opførtes en nytårs-cabaret »Bagfra og Forfra. Scener fra Friluftsteatret i Marselisborg«, hvoraf første afdeling foregik »på det gamle friluftsteater, set bagfra«; det var »et klassisk forspil« med personer fra »En Skærsommernatsdrøm«, mens anden afdeling var et moderne efterspil »på det ny friluftsteater, set forfra«.

Kronprinsens variété-tilværelse varede dog ikke længe. Allerede 1911 indstilledes forestillingerne, og variétéen omdannedes til koncertsal, hvor man ved en halv bajer kunne nyde musik af et mindre orkester og solistoptræden. Senere indrettedes også biografteater i bygningen, og her var Folketeatret installeret, indtil omkalfatringen af banegårdsforholdene medførte, at hele etablissementet forsvandt; men vi har foregrebet begivenhedernes gang og skal tilbage til Banegårdsgade eller Banegårdsvej, som den oprindelig hed.

Banegårdsvejen gik fra Frederiks Allé ret stejlt ned til banegården, som dengang lå i flugt med jernbanesporene og ikke som nu hævet en etage højere. Der var ikke megen færdsel, for i de første år efter banens åbning blev der ikke bygget noget videre omkring banegården; derimod opstod i begyndelsen af 1870erne en del bebyggelse syd for baneterrænet, og det førte i 1874 til, at 88 tdr. land af området mellem banen og den nuværende Sct. Pauls Kirke indlemmedes i Århus kommune²⁸. Samtidig forpligtede kommunen sig til at opføre en bro over jernbanen umiddelbart ved banegården, den nuværende Bruunsbros forgænger, og i løbet af et par årtier voksede bydelen Frederiksbjerg op; banegården lå ikke længer fjernt fra byen, og Banegårdspladsen fik nu udfaldsporte til alle sider: Fredensgade mod nordøst, Ryesgade mod nord, Banegårdsvej mod nordvest og Bruunsbro og Bruunsgade mod syd. Det groede alle vegne omkring banegården, også

indtil 1872, søgte han i 1868 at få forlænget, men det afslog byrådet²². I 1879 opførtes Statsbanernes administrationsbygning som Fredensgade nr. 56–58, og efter Ryesgades gennemførelse begyndte man også at bygge ved selve banegårdspladsen, først Ryesgades to hjørnebygninger, henholdsvis et hotel og et apotek – de byttede senere gårde – og op mod århundredskiftet kom der flere hoteller til: et missionshotel og et højskolehotel fredeligt side om side. I 1899 byggede agent Chr. Nielsen et endnu større hotel her lige ved indgangen til kirkegården, som nu ellers var helt indesluttet bag Ryesgades og Banegårdsgades husrækker; det fik navnet Kronprinsen og var udstyret med springvand og lysthuse i en rummelig og smuk have ligesom forlystelseshaverne i Pilealleen på Frederiksberg. Hotellet sagdes at stå ejeren i 100.000 kr.²³. I 1902 indviede Kronprinsen en koncertsal, der var »særdeles smuk med et elegant loft«; væggene var lysmalede og dekorerede »med de prægtigste vandliljer, iris og solsikker«. Rundt om salen var en bred balkon, og på tribunen stod musikdirektør Carl Møller i spidsen for et 12 mands orkester og spillede på livet løs²⁴. Den sydlige del af byen kan være glad ved, at den nu har fået et ordentligt forsamlingslokale, tilføjer avisen. I 1907 blev Kronprinsen restaureret både udvendig og indvendig og fikset op på forskellig måde²⁵.

Senere indrettedes varieté i Kronprinsen, måske fordi det gik så godt med Marinius Olsens varieté Kasino i Rosenkrantzgade. I Kronprinsen stod i 1909 den lille morsomme skuespiller Frederik Buch for arrangementet – han betegnes som regissør – og som kapelmester fungerede Max Pehlke, senere i mange år pianist i biografteatrene i stumfilmens dage; derefter blev Carl Møller junior dirigent for orkestret. Programmerne adskilte sig ikke meget fra Kasinos: der kunne være op til 30 forskellige numre på en aften, og deraf var mindst halvdelen musik. Foruden Frederik Buch selv var de optrædende mest sangere og især sangerinder, som man søgte at gøre forskellige ved snart at kalde dem soubretter, snart visesangerinder, snart chansonetter eller chanteuser, men sjældent slet og ret sanger-

Restaurationen i den gamle banegård fra 1884, efter foto i »Den gamle By«.

I banegårdsrestaurationen stod der altid et opdækket bord, så de rejsende straks kunne sætte sig hen og nyde den danske nationaldrik: kaffe med wienerbrød.

Ved bagvæggen ses kakkelloven – centralvarme havde man endnu ikke – og ved siden af er opstabet en del ølkasser, som man synes kunne være anbragt lidt mere diskret.

Restaurationen åbnede meget tidligt om morgenen, og det hændte ikke så sjældent, at natteravne satte punktum for en lystig aften med morgenkaffe her.

Hjørnet af Banegårdsgade og M. P. Bruuns Gade med den midlertidige hovedbanegård, maj 1923, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Under reguleringen af banegårdsforholdene i 1920erne var jernbanetrafikken ofte handicappet.

Så beskeden var den banegård, Århus måtte nøjes med i de år, da banegården af 1884 blev revet ned og den nuværende banegård bygget; men den fungerede egentlig overraskende godt.

Bag ved den midlertidige banegård ses en del af Aarhus Oliefabriks bygninger.

gården, så kan det nuværende Århus sige: Åja, vi har nok også fået os en jernbane, men vi hører den sjældent og ser den næsten aldrig¹⁹. Det var igen afstanden, der forekom datidens århusianere helt uoverkommelig lang. Mærkeligt nok synes Århus kommune ikke at have haft større indflydelse på banegårdens placering. I december 1859 meddeler avisen, at det nu var bestemt, at banegården kommer til at ligge »ved gartner Ehlers have«, og derefter hedder det ordret: »De delegerede fra Århus udtalte det ønskelige for Århus qua kommune i banegårdens henlæggelse nord for byen, hvori dog ikke kunne opnås nogen forandring, hvorimod der indrømmes, at vejen til jernbanegården, der ej var bestemt til henlæggelse lige for nogen gade, blev henlagt lige for Fredensgade, og at denne vej-ekspropriation og vedligeholdelsen sker for entreprenørens regning«²⁰.

Så snart jernbanen den 2. september 1862 højtideligt var åbnet af Frederik VII, kom trafikken fra banegården til den indre by til at gå gennem Fredensgade-Skolegade. Ryesgade blev først anlagt i begyndelsen af 1870erne, men betød ikke større aflastning, før Sct. Clemens Bro byggedes i 1884 og pludselig gjorde Søndergade-Ryesgade til »strøg« og hovedfærdselsåre. Banegården var 80 alen lang og efter datidens forhold meget stor med tre ventesale, post- og restaurationslokaler; der var remiser til 12 lokomotiver og 12 vogne, der var maskinhus, værkstedsbygninger m.v. En århusborger fandt, at der var bygget alt for stort: remiser til 12 lokomotiver! Så mange ville der dog aldrig komme til at stå. Men allerede året efter, at banen var åbnet, sprængte trafikken til Olufsmarkedet alle rammer. Der var ikke personvogne nok, og bænkevogne – uden bænke – måtte tages i brug²¹.

Der blev ikke bygget meget i nærheden af banegården i de første år efter 1862. I Fredensgade stoppede bebyggelsen op ved Sønder Allé; på strækningen herfra op mod banegården optoges hele den østlige side efterhånden af godsbanegård og rangerspor, der hvor nu rutebilstationen ligger; men gartner Ehlers havde stadig have her med en smuk bolig; lejemålet for den del af Amtmandstøften, han havde lejet af kommunen

kontoret nu flyttet til hans nye gård¹², og det var da uforskammet, at man skulle rende helt uden for byen for at betale skat. I avertissementet om kæmnerkontorets flytning tales der allerede om »Fredenstov«; det vil sige, at gadenavnet har været bestemt, endnu mens krigen stod på; i avisens meddelelse om fritagelse for bygningsskat i juli 1850 tales også om »den nye anlagte Fredensgade«¹³.

Prokurator Hees ejendom ligger endnu på Fredenstov, ikke helt med samme ydre, men dog en ganske smuk bygning; her havde læge S. Prior privatklinik fra 1905–23. Ejendommen ved siden af, Fredenstov nr. 8, blev bygget i 1850erne af muremester Anton Preis; den købtes senere af postmester Johan Ludvig Federspiel, som her fra 1870–1905 indrettede posthus – deraf navnet Posthussmøgen¹⁴. Århus var i øvrigt i 1870 ikke større, end at man stadig syntes, at posthuset lå på et meget afsides og ubekvemt sted.

Efterhånden rejste det ene hus sig efter det andet, men det gik dog ikke hurtigere, end at der 1852 tales om havekolonien »Fredens Have«, hvor man avlede en rødbede, som vejede ikke mindre end 11 pund¹⁵, og i 1861 var der endnu en række pyramidepoper langs den østre side af Fredensgade¹⁶. Den nuværende ejendom nr. 27 blev opført 1852 af skibsbygger Hans Thomsen, som derefter opgav skibsbyggeriet og slog sig på tømmerhandel; 1868 solgte han hus og forretning til Harald Jørgensen, der oparbejdede en omfattende trælastforretning og 1871 købte en parcel på 1 td. land af toften mellem Fredensgade og Ryesgade. Ved Rosenkrantzgades gennemførelse blev denne parcel, der anvendtes som tømmerplads, delt i to dele, den ene lå, hvor senere Kasino byggedes, den anden lige overfor¹⁷. I 1857 byggede herredsfoged F. C. Willemoes en herskabelig bolig på hjørnet af Fredensgade og Sønder Allé, den nuværende bispegård¹⁸.

Den største og mest revolutionerende begivenhed i Fredensgades historie var dog jernbanens oprettelse og banegårdens placering for enden af gaden. Der var ellers mest stemning i Århus for at få banen ført ind til Mejlsgades port. »Flere borgere« bemærker i avisen, at hvis rygten taler sandt, og banegården bliver anbragt i nærheden af Jæger-

Folketeatret i Hotel Kronprinsens bygning, efter foto i »Den gamle By«.

Billedet er taget i 1920erne, da man allerede var begyndt at opfylde pladsen til den nye banegård, en del af opfyldningen ses til højre.

Sporvognen er dog endnu ikke reguleret, men tager stadig sit bratte sving fra Bruunsbro ned ad den dengang meget stejle Banegårdsgade.

Træerne bag ved Hotel Kronprinsens står på den gamle kirkegård, og efter at hotellet var revet ned, anlagdes Park Allé her på den østlige del af kirkegården.

Banegården og banegårdspladsen ca. 1905, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Samtidig med, at banen til Odder åbnedes i 1884 og førtes ind til Århus, blev også banegården fra 1862 erstattet af en ny, større og stateligere bygning.

Den var bygget efter tegning af arkitekt Th. Arboe, som netop i disse år byggede meget for De danske Statsbaner.

I Århus opførte han desuden kommunehospitalets første bygning og en del villaer, bl. a. for professor Tage Hansen.

og de opnåede »frihed for bygningsafgift såvelsom for de af bygningerne og disses grunde gående kommuneafgifter«, dog ikke som ansøgt i 20 år, men kun i 10 år¹⁰. Måske har der været visse vanskeligheder ved at få sagen igennem: der er nemlig i den kgl. resolution en fodnote, som oplyser, at en lignende afgiftsfrihed i 1847 var tilstået med hensyn til et nyt gadeanlæg i Odense. Det fornemmes som en art undskyldning.

Den første bebyggelse kom naturligt nok på Fredenstov, og en af de første bygninger, der blev færdig, var prokurator Hees egen, nuværende nr. 6, som han flyttede ind i i april 1850. Han var meget tilfreds med den: »Jeg har efter min egen skønsomhed en af de smukkeste, bedste og mest bekvemme bopæle i byen«, skriver han til kompagnonen Dahl¹¹. Derimod var århusianerne ikke begejstrede, for da Hee var kærner, blev kærner-

Indkørslen til banegården, som den så ud før de store udvidelser, der gennemførtes i 1920-erne, efter foto i »Den gamle By«.

Der var dengang kun to hovedspor, et syd på og et nord på. Odderbanen benyttede sydbanens spor fra Viby til Århus.

Broen i baggrunden er den gamle Frederiksbro, den samme som blev bygget ved banens anlæg i 1862.

Bag træerne til venstre ligger Halls Vej og oven for skråningen til højre Kriegers Vej, men jernbaneskråningerne var dengang endnu »grønt område«.

Det danske Jernbane-Driftsselskab.

Jernbanen mellem **Aarhus** og **Randers** vil blive aabnet for Driften førstkommande 4de Septbr. Togenes Gang vil sees af nedenstaaende

Fartplan.

Distancer.		Person- og Gods-Tog.		Distancer.		Person- og Gods-Tog.	
		F. M.	E. M.			F. M.	E. M.
Mil	Aarhus . . . Afgang	10, 0	6, 0	Mil	Randers . . . Afgang	7, 30	3, 30
0, 892	Brabrand . . Ankomst	10, 8	6, 8	1, 679	Langaa . . . Ankomst	7, 50	3, 50
1, 854	Mundelstrup "	10, 22	6, 22	2, 137	Laurberg . "	7, 56	3, 56
3, 100	Hinnerup . . "	10, 39	6, 39	3, 412	Hadsteen . . "	8, 14	4, 14
4, 342	Hadsteen . . "	10, 54	6, 54	4, 654	Hinnerup . . "	8, 29	4, 29
5, 617	Laurberg . . "	11, 10	7, 10	5, 900	Mundelstrup "	8, 45	4, 45
6, 075	Langaa . . . "	11, 18	7, 18	6, 862	Brabrand . . "	9, 0	5, 0
7, 754	Randers . . . "	11, 45	7, 45	7, 754	Aarhus . . . "	9, 15	5, 15

Taxten for Passagerer mellem Aarhus og Randers:

	1ste Classe.		2den Classe.		3die Classe.	
	Rdr.	Mk.	Rdr.	Mk.	Rdr.	Mk.
Enkelt Billet	2		1	3	1	
Dobbelt Billet (Tour og Retour) . .	2	4	2		1	2

Taxterne for Befordring af Gods og Kreaturer kunne fra Aabningsdagen erholdes paa enhver Station, saavel som paa Hovedcontoiret i Aarhus.
Aarhus, deu 30te August 1862.

Efter Directionens Ordre
Overdriftsbestyreren.

Den første fartplan for den nyåbnede jernbane mellem Århus og Randers, taget fra Aarhus Stifistidende den

3. septbr. 1862. Der var to tog daglig i hver retning. Køretiden var noget længere end i vore dage, men bil-

letprisen var tilsyneladende billigere, dog ikke hvis man tager pengenes købekraft i betragtning.

da kommunen nu ikke længer var i besiddelse af hertil hensigtsmæssige jorder, og det kunne heller ikke nægtes, at den plads, hvorpå interessentskabet agtede at anlægge den nye gade, fortrinligt egnede sig til dette formål. Det var derfor sandsynligt, at interessentskabet kunne vente sig et i pekuniær henseende gunstigt udfald, men desuagtet var spekulationen dog forbunden med ikke ringe risiko og mange ulemper; således ville interessentskabet utvivlsomt blive nødt til selv at bygge flere huse, inden nogen anden bekvemmede sig til at købe grunde. Det måtte også være belavet på at lade en del af købesummen for de afhændede grunde henstå mod prioritet i den opførte ejendom eller mod anden sikkerhed, ligesom det måtte regne med, at en meget lang årrække ville gå, inden der blev fuld dækning for udgifterne, og der ville »blive utallige bryderier, som ikke er lette at overvinde eller indbydende at gå i møde«. Derfor mente borgerrepræsentationen, at der fra det offentliges side – og det offentlige måtte naturligt være interesseret i sagens fremme – burde ydes interessentskabet »al den velvillie og understøttelse som nogenlunde gørligt«, og da de ansøgte begunstigelser ikke syntes at »overskride billighedens grænser«, så anbefalede borgerrepræsentationen »sammes opfyldelse til Deres Majestæts nådigste afgørelse«⁹.

Kongeskiftet, de politiske uroligheder og treårskrigen forsinkede ganske naturligt sagen, men endelig under 20. juni 1850 forelå den kongelige resolution. De tre herrer benævnes her som følger: fuldmægtig Hee, købmand Thomsen og landsoverretsprokurator Dahl,

Den første banegård i Århus, her efter Århus gennem Tiderne II, 1940.

Århusianerne var meget imponerede af jernbaneanlæggene i 1862.

Selve stationsbygningen havde tre ventesale, post- og restaurationslokaler samt en overdækket hal.

Desuden var der bygget »et varehus, en kvægfold, en remise til 12 lokomotiver, en dito til 12 andre vogne, flere værkstedbygninger, et maskinhus m.m.« (A. St. 16.6. 1862).

Endelig var der bolig til »lokomotivdepartementet«s personale.

nye gade ville komme til at ligge uden for konsumtionslinien; det samme gjorde gaderne Grønland og Spanien, hvorfor beboerne i disse gader måtte betale en afgift, fordi de slap for at betale konsumtionsafgift af alle fødevarer, således som byens borgere i øvrigt måtte. Dette punkt fik dog ingen praktisk betydning for Fredensgade, fordi konsumtionen ophævedes 1851.

Derimod ville det at slippe for bygningsafgifter betyde en stor lettelse, og det lykkedes virkelig at opnå den. Ansøgningen behandledes i borgerrepræsentationen den 9. september 1847, og det besluttedes at nedsætte en komité – et udvalg ville vi sige – til at overveje spørgsmålet, og heldigt nok kom Hee som konstitueret borgmester til at sidde i denne komité⁸. Allerede dagen efter forelå udvalgets betænkning – man fristes til at tro, at den konstituerede borgmester har haft den liggende parat i bordskuffen. Det måtte indrømmes, hedder det i betænkningen, at byen trængte hårdt til byggepladser for at kunne udvides,

Fredenstov – ca. 1905 – efter foto i »Den gamle By«.

Huset til højre er det, som prokurator J. C. Hee byggede i 1850; det har senere gennemgået forskellige ombygninger, men er dog stort set stadig det samme hus. Bygningen ved siden af med porte i begge ender var i mange år posthus, skønt folk syntes, det lå uforskammet langt borte.

Gennem den ene af portene kommer man til Posthusmøgen, og da huset blev bygget, blev det af hensyn til beboerne i Fiskergade bestemt, at porten »til evig tid« skulle stå åben for offentlig færdsel.

Bekendtgørelsen om industri-udstillingen i Århus er taget fra Aarhuus Stiftstidende 9. juni 1852, og tegningen viser bygningen til den første egentlige udstilling, som er afholdt i Århus.

Allerede i 1850 havde man forsøgt at få udstillingen i stand, men måtte dengang opgive på grund af manglende tilslutning. I 1852 lykkedes det imidlertid; så tidligt som i april var der anmeldt »forskellige industrigenstande til et omtrentligt beløb af 8000 rdlr.«.

I stedet for at benytte ridehuset, som man oprindeligt havde tænkt, besluttedes det at opføre en særlig udstillingsbygning som vist på tegningen. Den lå på Fredenstov og var 50 alen lang og 20 alen bred.

Da Udstillings-Comiteen af flere Grunde har bestemt sig til at opføre et rummeligt, solidt, lyst og elegant udstyret Udstillings-Locale, hvoril Hr. Bygningsinspector Thiesen nu velvilligt har meddeelt en Aegning, isædsvelfor, som tidligere var bestemt, at afsætte Ridehuset til Udstillingen, vil denne blive udført til den 30de Juli og følgende Dage. I det Comiteen herved tillader sig at bejendtgjøre dette for de Hr. Industrivende og Andre, som maatte interessere sig for Udstillingen, bemærkes, at Gjenstande, som ønskes udstillede, paa Grund af denne Udvættelse endnu kunne anmeldes til den 30de Juni, og at alle anmeldte Udstillings-Gjenstande fra andre Byer maatte afleveres i Lokalet fra den 10de til den 15de Juli og adresseres til Understegnede.

Århuus, i Comiteen for en Udstilling af jobfte Haandværks- og Fabriks- Arbejder, den 6te Juni 1852.

F. S. Chr. Jensen,
Formand.

I slutningen af juli åbnedes udstillingen. Lokalet var dekoreret med »rødt og hvidt tøj« og fik lys gennem 30 store vinduer. Der var da indsendt omtrent 700 forskellige genstande, og man ventede flere.

Af det udstillede fremhæves særlig møbler, metalarbejder, fortepianoer, sadelmager- og drejer-arbejder; men der var også »pragteksemplarer af potteplanter samt en betydelig mængde særdeles smukt damearbejde, bestående af broderier, modepynt og kunstige blomster såvel af tøj som af hår«.

På udstillingens to sidste dage blev en del af de udstillede genstande bortspillet ved en lodtrækning. Hver lodseddel kostede 1 rdlr., og man forventede »levende deltagelse fra publikums side«.

valgtes han til landstingsmand, fra 1855 var han chef for indenrigsministeriets 2. departement og 1857–68 stiftamtmand i Århus.

Den tredje i konsortiet, brændevinsbrænderen, hed Søren Thomsen (1789–1857) og kaldes også værtshusmand; han solgte tillige røget flæsk³ og forsøgte sig en tid med lidt vognmandskørsel fra sin ejendom på hjørnet af Skolegade og Ågade⁴. Men desuden ejede han jord: i 1828 købte han Sølvkær eller Silkær⁵, omtrent det areal, hvor nu rutebilstationen findes, og i 1846 averterede han »begge mine tofter, beliggende ved siden af Jærgergårds-marken« til salg⁶. Her er vi sikkert ved udgangspunktet for planerne om det nye gadeanlæg, for Søren Thomsens tofter var jo netop det areal, hvorpå Fredensgade senere blev bygget. De to prokuratorer har nok ved at læse dette avertissement fået ideen til byggespekulationen, og efter en forhandling er interessentskabet kommen i stand; de tre sammensvorne købte derefter i fællesskab Trods Katholm – som Søren Thomsen senere blev enejer af – fordi en del af denne ejendoms grund, specielt dens have, var nødvendig for at skabe en naturlig forbindelse fra den nye gade over Mindebroen gennem Skolegade til den indre by. Sammen med Søren Thomsens tofter, som interessentskabet også købte, ejede man derefter det areal, som nu begrænses af Posthusmøgen, baggrundene til Søndergades østside og Sønder Allé helt ned mod A/S Th. Ths. Sabroes grund, med andre ord det areal, hvor nu Fredenstov og Fredensgade, den nederste del af Østergade og Amaliegade ligger⁷.

Det gjaldt nu om at starte foretagendet under de gunstigst mulige betingelser, og dem søgte man at opnå ved at indsende en ansøgning om, at de bygninger, som opførtes i den nye gade, måtte slippe for udgift til toldvæsenet, og tillige om, at de måtte blive fritaget for bygningsafgifter i 20 år. Det med toldvæsenet havde sin årsag i konsumtionen; den

Fredensgade og Banegårdsgade

Fredenstov og Fredensgade er anlagt omkring 1850. Det var et interessentskab, som stod bag, et triumvirat, bestående af to prokuratorer og en brændevinsbrænder; primus motor har man ment var overretsprokurator Torkild Christian Dahl, ejer af Moesgård, men det har nok snarere været fuldmægtig J. Chr. Hee (1806–61), som også før den tid spekulerede en del i køb og salg af ejendomme. Han var søn af præsten i Todbjerg og havde taget dansk juridisk eksamen i 1830, var derefter ansat hos borgmester og byfoged i Århus H. A. Fleischer (1785–1847) og blev 1838 fuldmægtig hos by- og rådstueskriver Jacob Willads Engelsted (1786–1854). Han kendte således Århus ud og ind, var også en velanset mand, som efter Fleischers død i 1847 konstitueredes som borgmester, hvad han ligeledes blev i 1858 og 1859, når den daværende borgmester Chr. Ehlers Hertz var fraværende som byens rigsdagsmand¹.

Den anden deltager i interessentskabet, Hees gode ven, T. C. Dahl (1807–72), var søn af ejeren af Århus Mølle. I 1838 købte han selvanden Moesgård, som han fra 1844 blev eneejer af; 1847 valgtes han til stænderdeputeret og var i 1848 med i den politisk radikale bevægelse i Jylland; samme år konstituerede Orla Lehmann ham som amtmand i Skanderborg, hvor han viste sig som en både dygtig og smidig administrator. Dahl var derefter medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og blev her en af venstre-centrums forgrundsfigurer, han var bl. a. sekretær i grundlovskomiteen². I december 1849

Stiftamtmand T. C. Dahl (1807–72), efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Dahl, der var medinteressent i anlægget af Fredensgade, var søn af ejeren af Århus Mølle, landinspektør Johannes Dahl, og blev juridisk kandidat i 1834, hvorefter han 1840-nedsatte sig som overretsprokurator i sin fødeby.

I 1838 havde han sammen med en

ven købt godset Moesgård, som han 1844 blev eneejer af.

Dahl kom tidligt med i det politiske røre, blev stænderdeputeret, og efter tronskiftet i januar 1848 var han blandt de radikaleste jyske oppositionsførere. Han var et virksomt medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, en tid departementschef i indenrigsministeriet og i 1857–68 stiftamtmand i Århus stift.

Når jeg ved Minde-porten er,
jeg tolden ikke sviger;
Om jeg end ville, findes der,
skam få de! pose-kiger,
som råber både vild og blind,
consumption og cise:
vil jeg i byen komme ind,
må jeg vognskrin vise³³.

Som man ser, er det også her konsumtionstolden, der spiller hovedrollen. Selv de pæne, lovlydige borgere har – ligesom i vore dage? – ærgret sig over at skulle betale toldafgift.

Den største revolution i Mindegades tilværelse har dog – ligesom det var tilfældet med Fiskergade – åoverbygningen været. Med den blev en voldsom trafik så at sige ført ind ad bagdøren. Men Mindegade har ret hurtigt fattet sig og grebet aktivt ind i den nye situation; endnu skjuler et enkelt baghus sig undseligt, for det er slet ikke rart, når folk kan kigge direkte ind i køkkenet og soveværelset, men ellers har flere store nye bygninger rejst sig med facader mod Åboulevarden, og det vil ikke vare længe, før Mindegade på en måde bliver bagsiden af Åboulevarden og ikke omvendt.

NOTER: ¹ A. St. Aarb. 1951, s. 8. ² Braunius: *Theatrum urbium*. ³ Hoffmeyer I, s. 399. ⁴ Århus stiftamts kopibog 28.1.1780 og 11.2.1783 (Landsarkivet i Viborg). ⁵ Hertel II, s. 105 f. ⁶ Århus stiftsamts kopibog 8.9.1795; Hoffmeyer II, s. 154 f.; A. St. 22.2.1942, søndagstillæg. ⁷ A. St. Aarb. 1951, s. 15–24. ⁸ Erhvervshistorisk årbog 1950, s. 18–36. ⁹ A. St. 16.2.1856. ¹⁰ A. St. Aarb. 1951, s. 17–20. ¹¹ A. St. 17.1.1911. ¹² A. St. Aarb. 1951, s. 20–25. ¹³ A. g. T. II, s. 183. ¹⁴ A. St. Aarb. 1911, s. 9. ¹⁵ Århus stiftsamts kopibog 16.8.1774. ¹⁶ A. St. 17.3.1815. ¹⁷ A. g. T. III, s. 45. ¹⁸ Jyske Samlinger 5. række VII, 1946–47, s. 57–134. ¹⁹ Arosia 1931, s. 17 f. ²⁰ A. St. 13.2.1934. ²¹ A. St. 15.12.1960. ²² A. St. 21.12.1855. ²³ A. St. 7.7.1857. ²⁴ Viggo J. v. Holstein Rathlou: Aarhus I, 1920, s. 377. ²⁵ A. St. 19.10.1864. ²⁶ A. St. 25.3.1878. ²⁷ Em. Sejr: Træk af Aarhus Havns Historie, 1937, s. 17 f. ²⁸ Hoffmeyer II, s. 77. ²⁹ Lützows *Miscellanea* (Ny kgl. Saml. 355, 2°; Det kgl. Bibliotek). Et uddrag er trykt i *Odin Wolffs Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab* 1820, I, s. 243–47. ³⁰ Hoffmeyer II, s. 79. ³¹ *Demokraten* 29.5.1958. ³² A. g. T. I, s. 419. ³³ Digtet udsendtes anonymt; her efter en udgave fra 1736 med titel: *Aarhuus-Tiids-Fordriv over Nic-kels Avanture ved Holme-Bye dend* 19. Sept. 1721.

ved porten, men i stedet havde låset den af for at kunne gå i kirke. Imens var den velbårne hr. Christian Sehested kommen kørende og havde fundet porten lukket, og da han ikke kunne opspore konsumtionsbetjenten, lod han sine tjenere løfte den lukkede port af hængslerne og kørte videre. Da posekiggeren kom fra kirken og fandt porten åben, blev han så chokeret, at han faldt til jorden, »af stor forskrækkelse nedslagen, som af torden«, men fik forinden tid til at jamre:

Nu har jeg standen her en konsumtions-betjente
i tyve samfuld år skarpsynet som en glente;
den mindste pose mig ej kommen er forbi,
at jo min næse straks på timen var deri.

Men nu synes alt at være ude for den arme posekigger, som ser sit embede i fare:

Men ak! Gud bedre mig! når kirken ligger øde,
hvad nytter præsten da? når fårene er døde,
så sættes hyrden af; har byen ingen port,
så vil det følge på: min tjeneste er gjort.
Mit pose-kigger-amt står nu i største fare,
hvad skal jeg gribe til? hvad skal jeg stymper svare
min husbond? for jeg ej har passet bedre på. . .

Den Mindeport, der her er tale om, har dog ikke været den »indre« port, der som nævnt lå for den østre ende af Mindegade, men den »ydre« Mindeport, som lå i Dynkarken, omtrent hvor nu Sønder Allé går fra, og blev bygget i 1690erne. Efterhånden som der kom en bebyggelse uden for »byens begreb«, det vil her sige Dynkarken, måtte man have en port længere ude, for det gik jo ikke an, at folk i Dynkarken kunne slippe for at betale accise. Den indre Mindeport blev dog stående længe og forsvandt først i det 19. århundrede³⁰.

I 1728 rejstes der endda krav om, at Mindeporten skulle flyttes endnu længere ud, fordi der var bygget et par huse uden for den, ellers kunne der let opstå ulemper »enten af konsumtion eller toldsvig«, om ikke disse huse »vorder ved portens udsættelse indelukket«. Magistraten ville dog ikke gå med på planen, for »så skulle jo efter sådan beskaffenhed byen altid være forpligtet at lade porten flytte«, så snart der blev bygget uden for den³¹.

Af en omtale af byportenes reparation i 1727 fremgår det, at de har været ret uanselige, kun 5–6 alen brede og lige så høje, hver med to portstolper og en overligger, »porthammer.« Over hver port var anbragt en krone på to små stolper³².

Endnu et vers om Mindeporten skal her anføres, fordi det skyldes den lærde rektor i Ribe, Chr. Falster, som tillige var en habil poet, der på værdig måde kappedes med Holberg. Digtet handler i øvrigt om en uheldig jagt til hest, hvor forfatterens hest Nickel falder i en grøft og brækker benet; men her må det være nok at citere verset om Mindeporten:

Århus å ved Mindebroen ca. 1910, efter foto i »Den gamle By«.

Da jernbanebroen over åen var en svingbro, kunne selv sejlskibe med høje master dengang gå op i åen helt til Mindebroen.

Bygningen med de takkede gavle lige bag broen er Stampes farveri og klædefabrik.

Lige til venstre for skibsmasten ses et par huse; det var dem, der lå mellem Ågade og åen, bl. a. den gamle toldbod, som nu findes i »Den gamle By«.

Huset til højre, hjørnet af Skolegade og Åboulevarden, ligger der stadig.

flytning af havneområdet. Forlængelsen af molerne skete dog mindre for at skaffe mere havneplads end for at modvirke en generende tilsanding af indløbet; men så snart molerne var forlænget, sørgede havet selv for lidt efter lidt at fylde op ved siden af, så terrænet langs molerne stadig fulgte med udad. Når stranden var vokset ud til molehovedernes yderste spidser, blev ny forlængelse snart nødvendig for at hindre forstoppelse af indløbet, og således gik det videre, indtil man i begyndelsen af det 19. århundrede fandt på at svinge den søndre mole i en bue mod nord, så den ligesom lukkede for østenstormene og derved hindrede tilsanding af indløbet²⁷.

På denne måde var der ikke blot blevet plads til at bygge Mindegade længere ud, men der var også blevet brug for det, fordi havnen samtidig var flyttet med. Derfor kunne også Mindebroen, som oprindeligt var en vindebro eller klapbro, for at skibene kunne gå op i åen, i begyndelsen af det 18. århundrede erstattes af en fast bro, fordi der nu var plads nok i den »ydre« havn²⁸.

For den østre ende af Mindegade lå Mindeport, hvor konsumtionsbetjenten ligesom ved de andre byporte afkrævede accise, hvis man førte forbrugsvarer med sig. Der findes et »minde-rim om Århus Minde-Port, da den højædle og velbårne herre, hr. Christian Sehested til Nistelgaard og Ravnholt . . . ankom til Århus Minde-Port den 3. juli 1712 og fandt den tillukket«²⁹. Digtet er i datidens snakkesalige stil, og fortælleren beretter:

Jeg vil den nærmest vej til Skanderborrig tage,
og stenig Brobjerg port jeg ikke kan fordrage,
jeg får at vende om, ad Mindeporten gå,
thi der er vejen god og let at fare på.

Men da han nærmer sig Mindeporten, er der stort opløb omkring en mand, som er besvimet. Det viser sig at være konsumtionsbetjenten, »posekiggeren«, som skulle stå vagt

Mindebro set mod Skolegade og Revet, efter foto fra før 1891 i »Den gamle By«.

Huset til venstre er Skolegade 37, som tilhørte konsul J. P. Seiersen, der 1857 havde oprettet en »Skibskviperings- & Colonialhandel«.

Han blev i 1869 anerkendt som russisk vicekonsul i Århus.

Det lille hus ved siden af er Revet nr. 1. I 1891 blev det nedrevet, og en gade, Mindebrogade, ført igennem til Havnegade (A. B. Forh. 1891, s. 76 og 128; 1894, s. 205).

Revet er en af de gader i Århus, som helt er forsvundet. Her ligger nu BP-huset.

forrige århundrede havde M. G. Kempel (død 1853) værksted i daværende nr. 330; her etablerede senere R. C. Holm (1837–1916) sig²⁵, men flyttede 1878 til Mindegade nr. 5, hvor han overtog sejmager H. Bæhrs forretning²⁶. Holm var fader til den senere skaber af købstadmuseet »Den gamle By«, Peter Holm, der altid bevarede en stor kærlighed til livet ved havnen, som han havde oplevet det på nært hold i sine drengeår.

Forudsætning for Mindegades anlæg og udvikling har særlig to forhold været: bygningen af Mindebro, hvorved der gennem Skolegade blev hurtig og bekvem forbindelse med byens centrum, og havnemolernes stadige forlængelse ud i Bugten og den deraf følgende

Mindebro i slutningen af forrige århundrede, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Billedet er sikkert taget kort tid efter Mindebroens ombygning i 1896, for omgivelserne til højre synes endnu under arbejde, og tilkørslen er ikke færdigreguleret.

Komplekset bag ved broen med skorstenen er Stampes farveri og klædefabrik.

Broen er udstyret med gaslygter på alle fire hjørner. Elektricitetsværk havde man endnu ikke.

Der stod endnu enkelte træer langs åen i Ågade lige over for Stampes fabrik.

Hjernøes hustru, fru Harriet Hjernø, har senere fortalt om, hvordan julen fejredes i den gamle købmandsgård på Mindegade, hvor familien Hjernø boede i Hans Broges tidligere lejlighed²¹. Hvad de ydre rammer angik, var alt næsten urørt. »Der var endnu i spisestuen, oppe under loftet, den vandblå frise med de smukke vadefugle, og endnu snoede sirlige stafferinger sig over dørenes fyldinger«. Der var store stuer, to af dem med åbne kaminer, hvor der ved højtiderne altid blev fyret med brændeknuder. I entreen hang en gammel staldlygte fra 1847, da Broge startede; den var nu fikset op med røde og grønne glas og blev pyntet med gran hvert år til jul.

I Hans Broges gård fandtes også en karet, hvis hjul havde gummiringe; den blev forspændt med flotte fuldblodsheste i stadssæletøj, og på bukken sad Søren Kusk i livré. Vognen blev senere kun brugt ved højtidelige lejligheder og netop til julen for at hente de gamle. Man værnede om tidligere tiders juleskikke. »Den gamle, hyggelige gård var som skabt til at holde rigtig jul i«. Lillejuleaftensdag fik kontorpersonalet altid kaffe med varme æbleskiver om eftermiddagen, og gårdens folk kom skiftevis op i køkkenet og fik en solbærrum med æbleskiver, »så var der rigtig julestemning overalt i den gamle gård«.

Gården lige over for Trods Katholm, hjørneejendommen ved Mindebroen, var allerede i det 18. århundrede bagergård og tilhørte bagerfamilien Sperling, som gennem mere end et århundrede havde adskillige medlemmer, der drev bagerier rundt om i byen. I forrige århundrede ejedes bagerigården i Mindegade af bager C. F. Lenbrock, der 1855 solgte den til bagermester Th. Theil for 9.500 rdlr.²², og dermed var et nyt bager-dynasti rykket ind. Th. Theil byggede gården helt om i 1857²³, og 1917 solgte bagermester Chr. Theil den til tømremester Chr. N. Withen²⁴.

Mindegades beliggenhed direkte ved åen – og det betød i gamle dage ved selve havnen – gjorde det naturligt, at sejlmagere holdt til her. Sejl-, flag- og kompasmagere var deres officielle titel, og de havde endda lov til at flage med splitflag. I første halvdel af

Sejlmageren R. C. Holms værksted, Mindegade 5 – efter foto i »Den gamle By«.

R. C. Holm (1837–1916), der var født i Århus, havde i sine unge dage været på langtur som sejlmager – det var jo sejlskibenes store tid – bl. a. tre år på Kinakysten.

I 1864 nedsatte han sig på Mindegade i sejlmager Kempels tidligere værksted – daværende nr. 335 – men 1878 flyttede han til Mindegade 5, hvor han overtog sejlmager Bøhrs forretning, og hvor han derefter havde værksted.

I billedets midte ses R. C. Holm selv, siddende på sin sejlmagerbænk.

Mindegade ca. 1900, efter foto i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Bygningen med spiret i baggrunden er hjørnet af Fiskergade og Mindebrogade. Foran den ses Trods Kat-holm.

Længst til venstre ligger hjørnebygningen til Dyrkarken med restaurationen »British Crown«, den såkaldte »Aalholmske ejendom«, som i 1910 blev nedrevet for at give plads til »Jomsborg«.

Huset med det runde hjørne er nr. 12; det ligger der endnu.

som det dengang hed, bl. a. i Hamborg. Det kan ikke her være stedet at fortælle om Broges omfattende virksomhed, hans store arbejde for landbruget, for en forbedret smørproduktion og for eksporten, for oprettelsen af dampskibsselskaber og gennemførelsen af jernbaner¹⁸, og heller ikke om hans betydning for Århus på mangfoldige områder. Derimod vil det være på sin plads at høre lidt om, hvordan livet har formet sig i den gamle købmandsgård på Mindegade – og i nabogården, nuværende nr. 10, som snart blev inddraget i Broges virksomhed – og herom har bl. a. den senere grosserer Louis Hammerich fortalt i erindringer fra sin læretid hos Broge i slutningen af 1870erne¹⁹. Tjenesten var til tider skrap nok, hedder det, men Hammerich finder det dog ønskeligt, »at der nu om dage var mange principaler som Hans Broge, der ikke alene ved deres eksempel, men også ved de fordringer, de stiller til deres folk, lærte dem orden og flid, lærte dem at bestille noget«.

Lærlingene boede dengang i familien, og Hammerich mindes den gode og omhyggelige behandling, som ikke mindst skyldtes Broges »prægtige og retskafne hustru«. Tre træk finder han særlig karakteristiske hos Hans Broge: for det første hans rastløse virksomhed; dernæst det, at hans mål nok var at tjene penge, men kun for at bruge dem til på sin storstilede måde at skabe arbejde, liv og virksomhed omkring sig, og endelig hans godhed og hjælpsomhed mod dem, der var kommen i nød.

En anden lærling, den senere mangeårige prokurist i firmaet Carl Hjernøe, huskede især en bemærkning af Broge, der må være faldet ret hurtigt, efter at Hjernøe var blevet ansat: Kan du ikke udrette det dobbelte af, hvad almindelige mennesker kan udrette, høre det dobbelte og se det dobbelte, bliver du aldrig nogen rigtig købmand. Broge var på sin vis en striks mand, fortalte Hjernøe: når vi andre mødte på kontoret kl. 7 om morgenen, var Broge der også, og det hændte ofte, at vi arbejdede til kl. 10–11 aften; men han var tillige »en retfærdig mand, en mand der forstod, hvad det betyder for et firma gennem gode gager at sikre sig personalets tilfredshed. Og i det daglige var han yderst omgængelig«²⁰.

Gårdparti fra Mindegade 12 omkring århundredskiftet, efter foto i »Den gamle By«.

Man ser her typen på en af de gamle købmandsgårde, som nu næsten helt er forsvunden.

Mindegades nuværende nr. 10 og 12 dannede i det 18. århundrede én ejendom, som tilhørte familien Kjeldrup eller Kjellerup. – I første halvdel af forrige århundrede benyttede militæret en del af bygningen som eksercerskole.

I 1880erne boede grosserer S. Chr. Wærum i nr. 10 og købmand Martin Jacobsen i nr. 12.

ærværdig alder og heller ikke en særlig kuriøs historie, men der kan dog altid være et og andet at bemærke.

Der synes ikke at have været nogen bebyggelse uden for Trods Katholm før 1634, da der vistnok for første gang blev bygget bro over åen på dette sted, nemlig Mindebroen, i hvert fald tales der om hugst af stort tømmer i Riis Skov til »den nye bro ved Mindet«. Først derefter voksede en ny bydel op syd for Mindet, oprindeligt kaldt »over broen«, senere betegnet også som Dynkarken og til sidst opfattet som to dele: »ved Mindet over broen« og Dynkarken, svarende til henholdsvis det nuværende Mindegade og Dynkarken¹³. Desuden skete der det, at åens udløb flyttedes længere og længere ud, idet molerne langs bredderne, der udgjorde byens havn, byggedes ud i Bugten. Derved blev Mindegade lidt af en forretningsgade med bekvem adgang til havnen; det varede heller ikke længe, før der byggedes flere større købmandsgårde. Den ved siden af Trods Katholm, altså nuværende nr. 6, ejedes i det 18. århundrede af en Basballe, fra hvem den gik over til Jens Thomasen Sabroe (død 1807); senere havde købmand Andreas Malling den. Han ejede en overgang også Jærgergården, hvor han boede en tid, men så blev han ked af at bo »så langt uden for byen« og flyttede tilbage til Mindegade¹⁴.

Det næste hus i rækken, altså nuværende nr. 8, ejedes i det 18. århundrede af vinhandler Peder Kaarsberg, som også havde bevilling til at drive gæstgiveri¹⁵; nr. 10 tilhørte en årrække familien Kjeldrup eller Kjellerup, og da gården 1815 skulle sælges ved auktion, bestod den af 13 fag hus til gaden, 18 fag sidehus og 13 fag baghus, alt 2 etager højt egebindingsværk, og det bemærkes, at der hørte en stor have til, hvori fandtes to damme og en mængde gode frugttræer¹⁶. En del af denne ejendom indrettedes 1823 til lokaler for dragonregimentets eksercerskole¹⁷. Ved folketællingen 1845 var beboerne vagtmester J. A. Frederiksmose med familie og yderligere en vagtmester, en korporal og 60 dragoner.

Det var i nr. 8, Hans Broge i 1847 startede sin forretning, efter at han havde stået i lære hos agent Harboe Meulengracht på Lille Torv og nogle år været handelsbetjent,

NYT ETABLISSEMENT.

At den af Hr. C. F. W. Lewerkhuusen, i Gaarden Nr. 340 paa Mindegade, hidtil førte

Colonial-, Tømmer- & Product-Handel

fra idag, Løverdagen den 4de dennes, fortsættes af Undertegnede, tillader jeg mig herved at avertere for Byens og Omegnens ærede Beboere, ligesom og, at jeg i denne vil bestræbe mig for, ved stedse at holde friske og udsøgte gode Vare og ved Opkjøb af Landmandens Producter til de høieste Priser, at sikkre mig de Æredes Tilfredshed, som ville bære mig med deres Handel.

Aarhus, den 4de December 1847.

Hans Broge.

Købmand Hans Broges startannonce 1847. Den blev optakten til en om- kapitel og endda et meget interessant i Aarhus Stiftstidende i december fattende virksomhed – og til et helt kapitel af Århus bys historie.

bragt skævt i midterpartiet. Rahr lod indmure en plade med navnet Trods Katholm og fik tinglæst deklARATION på ejendommen, at navnet skal bevares¹⁰.

Af Viggo L. Rahrs konkursbo købte overretssagfører Chr. Kier 1911 Trods Katholm for 160.000 kr.¹¹, og hans sønner Vilhelm og Aage Kier førte jern- og stål-forretningen videre, fra 1917 som aktieselskab. Efter den anden verdenskrig foretoges store restaureringsarbejder på hovedbygningen, dels for at fremskaffe mere tidssvarende lokaler, dels for muligvis at finde spor, der kunne bidrage til forståelsen af husets indretning og udseende gennem tiderne. Den største overraskelse var basen, foden til en romansk døbefont, der fandtes indmuret i soklen i hovedbygningens gårdside med bundfladen udad. Basen findes nu i »Den gamle By«¹².

Selv om Trods Katholm i sin nuværende skikkelse ser nogenlunde almindelig ud, har den altså en højst usædvanlig historie. De øvrige bygninger i Mindegade har ikke en så

Storkøbmanden Hans Broge (1822–1908), her efter Aarhus Handelsforening 1862–1912, 1912.

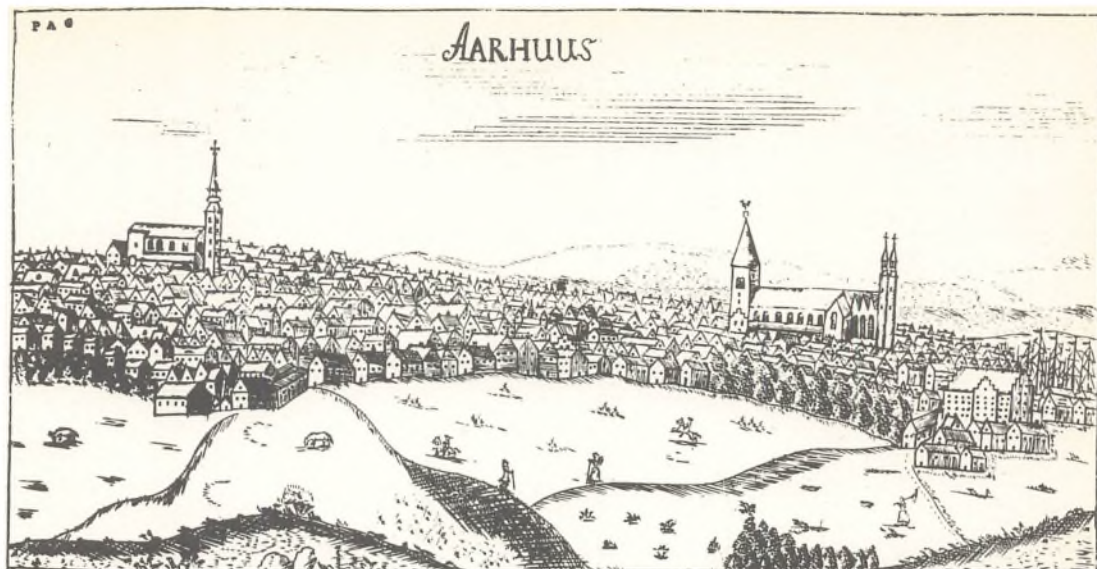
Hans Broge var født i Grenå og kom som femtenårig i handelslære hos H. Meulengracht på Lille Torv i Århus. Efter endt læretid var han i Hamborg, rejste i nogle år for et tysk firma og arbejdede også en tid som kommis i Randers, inden han i en alder af 25 år etablerede sig i Århus i 1847.

Her kom hans evner snart til fuld udfoldelse. Hans Broge var en handlingens mand, og da han også var myldrende fuld af ideer, groede det omkring ham.

Fra 1857–70 sad han i byrådet, men størst betydning fik hans arbejde for at forbedre landbrugsprodukterne til eksport og hans bestræbelser for at udvikle transportmidlerne.

Han var meget aktiv ved starten af Det jydsk-engelske Dampskibsselskab, han var initiativtager – og bidrager naturligvis – ved oprettelsen af banerne til Ryomgård og Odder osv.

Det var også Broge, der i 1880erne fik forhandlingerne om bygningen af Sct. Clemens Bro over det døde punkt, ligesom det var ham, der med et snuptag sikrede gasværket for Århus kommune.

Århus set fra syd ca. 1700, prospekt fra Theatrum urbium, her efter Aarhus gennem Tiderne I, 1939.

Den meget store bygning yderst til højre ved havnen er Trods Katholm. Den har dog næppe været så kolossal

eller dominerende i forhold til byens andre bygninger, som billedet synes at vise.

holder og regnskabsfører, og skønt foretagendets fallit allerede var konstateret inden hans død, og man havde set et tab på 80 procent af aktiekapitalen i øjnene, så fandt hans meddirektører på, at der måske kunne gøres krav i hans dødsbo. Thygesen var død i 1789 og kunne ikke længer protestere, så resultatet blev, at der ikke var dækning for kreditorerne i boet⁶.

Trods Katholm gik over til hans efterfølger som amtsforvalter, Jens Nicolai Brasch (1742-1818), og i hans tid gennemgik bygningen en gennemgribende forandring. Mens hovedbygningen tidligere bestod af 20 fag, mistede den nu 6 fag i den vestlige ende, og de hidtidige 4 etager reduceredes til 2, dvs. at bygningen til gaden i det ydre fik omtrent det omfang, den har den dag i dag. Dermed har vi også forklaringen på, hvordan Mindebrogade opstod: indtil ombygningen regnedes Trods Katholm til Fiskergade; husrækken på den sydlige side har ganske simpelt været ubrudt til og med Trods Katholm; nu forsvandt de 6 fag af denne bygning, og i tomrummet anlagdes senere gaden, der til sin tid over Fredens Torv og Fredensgade skulle få forbindelse med banegården⁷.

I 1810 solgte amtsforvalter Brasch Trods Katholm til Handelshuset Mussmann & Schwedler, der krakkede i 1818 med stort rabalder⁸, hvorefter amtsforvalter Søren Sørensen købte ejendommen for 8500 rdlr.; i 1848 fik brændevinsbrænder Søren Thomsen skøde på den, og 1856 solgte han den til købmand Edw. F. Rahr for 23.000 rdlr.⁹ Derefter var ejendommen i de følgende år rammen om opbygningen af Rahrs store forretning; begge dele overtoges 1897 af sønnen Viggo L. Rahr, som 1900 lod arkitekt Thorkel Møller restaurere hovedbygningen. Det indre blev helt omdannet, og facaden mod Mindegade pudsedes op og udsmykkedes på forskellig vis, ligesom en ny indgangsdør blev an-

Viggo L. Rahr.

Aarhus.

Stort Lager af Gasbadeovne, Badekar, Fajancekummer, W.-C., Urinals m. m.
Telefoner Nr. 78 og 797. — Statstelefon Nr. 13.

Firmaet Viggo L. Rahr's annonce i Aarhus Vejviser 1905.

Annoncen kan nok give anledning til forskellige betragtninger, først og fremmest typografiske: ingen typograf med respekt for sig selv ville i vore dage have anbragt teksten på denne måde.

Forsiringerne på klicheen må tegneren derimod bære ansvaret for; krusedullerne synes påvirkede af tidens jugend-stil.

Men dernæst fortæller annoncens emne også en del om datidens problemer: det var netop i disse år, man for alvor begyndte at tænke på indførelse af WC i Århus.

Hygiejnen havde tidligere ikke haft de bedste kår; alt for mange kloaker havde udløb direkte i åen – dog naturligvis ikke WC-afløb – og de større hovedledninger, der førtes ud i havet, udmundede alt for nær ved kysten.

Først i 1909 vedtog byrådet en samlet kloakplan med afskærende hovedledninger og udpumpning på dybt vand i bugten, og dermed var der fri bane for WC-anlæg.

Endelig bør man lægge mærke til, i hvor høj grad man har søgt at gøre disse sanitetsgenstande smukke og tiltalende: både cisternen og WC-kummen er udstyret med de nydeligste blomstermotiver, for at de på den måde kunne bidrage til at hygge i det lille rum.

som havde mange jern i ilden; han var den første i byen, som anlagde en sæbefabrik, han havde et garveri, dyrkede tobak og raps og ejede flere større og mindre gårde; han var så virksom, at stiftamtmanden to gange i sine årlige indberetninger til kancelliet om byens embedsmænd roste ham for »besynderlig flid og activité«⁴. Han karakteriseres som »en ejegod mand, redelig embedsmand, driftig og sand patriot«⁵. Og så skulle det alligevel gå amtsforvalter Thygesen galt til sidst: han var en af direktørerne for Aarhus Westindiske Handelsselskab, et aktieselskab, som oprettedes 1782 for at udnytte de gunstige handelsmuligheder på Vestindien under den amerikanske frihedskrig. Thygesen var bog-

Mindegade

I Mindegade blev der allerede 1606 opført en statelig bygning, som ikke blot skilte sig ud fra omgivelsernes små huse, men faktisk var noget enestående i Århus. Det var den såkaldte »Trods Katholm«, hvoraf rester endnu er tilbage i nuværende Mindegade nr. 4. Det var den adelige dame, fru Christence Bryske, enke efter Thomas Fasti til Vennergård i Ringkøbing amt, som lod gården bygge; det fremgik tydeligt af den indskrift, hun anbragte på en stor sten i bygningen med de Fastiers og Bryskers våben:

Anno 1606 haver ærlig
og velbyrdige frue,
frue Christentze Bryske
sal. Thomas Fasthis
til Vennergård
ladet bygge dette hus.
Gud give os her at bygge så,
at vi den evige glæde måtte få.

Ifølge sagnet skulle navnet Trods Katholm skyldes, at Christence Bryske opførte gården for at kappes med sin søster på Katholm ved Grenå. Det kan dog ikke passe, da Christence Bryske på det tidspunkt, da gården i Århus blev bygget, selv var ejer af Katholm; og selv om Trods Katholm, »det store hus ved Mindet«, i Århus måtte regnes for en anelig bygning, kunne det dog på ingen måde sammenlignes med den smukke herregård på Djursland. Snarere kunne man måske her oversætte trods til »foruden«, så betydningen altså bliver den gård, som Christence Bryske ejede foruden Katholm. En anden forklaring går ud på, at gården i Århus skulle have fået navn efter Christence Bryskes brodersøn Truid, der ligeledes senere ejede Katholm og måske ofte boede i Århus. Truids Katholm kan da være forvansket til Trods Katholm, jævnfør herregårdsnavnet Trudsholm¹.

Trods Katholm var en større bygning end nu, også med flere etager, og hvis man tør regne med en afbildning i værket »Theatrum urbium«, har gården på langsiden mod syd haft et midterparti med takkede gavle².

Trods Katholm blev senere kornmagasin, »kongelig majestæts magasinhus«; på et kort over Århus fra ca. 1670 kaldes det også toldbod, og i de tider har der vel kunnet være plads til begge dele i det store hus. I begyndelsen af det 18. århundrede købte stiftsskriver og proviantforvalter Christen Wegerslev ejendommen ved auktion for 1040 daler³, senere ejedes den af amtsforvalter Jens Thygesen, der var en initiativrig og kapitalstærk mand,

fliser, asfalt eller tjærebeton. Tjærebeton ville beboerne ikke have, og de ville ikke give det tilskud, byrådet forlangte for fliser. Så blev resultatet »mosaikbrolægning«, der senere karakteriseredes som et »fuldstændigt benbrækker- og fodtøjdelægger-fortov«. Det var som »en bondegårds brolægning, eller som fortovene i gamle dage var i småkøbstæderne«²¹. Og Århus var skam ingen småstad længere; den havde næsten 48.000 indbyggere i 1900.

Det gamle Dynkarken er i vore dage så godt som forsvundet. På den vestlige side ligger Sabroes fabrikker, og i Ridderstræde er endnu enkelte af de små lejeboder tilbage, men hele den østlige side af gaden er borte, både små og store huse er revet ned for at imødekomme den umættelige hunger efter parkeringsplads, og længere tilbage er opført en streng, utilnærmelig bygning uden vinduer, som er ganske uden mindelse om de gamle, hyggelige huse.

NOTER: ¹ A. g. T. I, s. 293. ² Se f.eks. Kancelliets Brevbøger 1603–08, 1915, s. 302 og 703, jfr. Østjydsk Hjemstavn 1938, s. 150. ³ A. St. 30.5.1926. ⁴ Hoffmeyer I, s. 401. ⁵ A. St. 22.4.1928; Arosia 1928, s. 50–55. ⁶ Hoffmeyer II, s. 1. ⁷ Århus stiftamts kopibog 26.5.1772 (Landsarkivet i Viborg). ⁸ A. St. 27.7.1826. ⁹ D. g. B., årbog 1953, s. 53–89. ¹⁰ Hoffmeyer I, s. 399; P. Bugge Vegger: Stamtavle over slægten Blach, 1932, s. 22 f. ¹¹ Indbydelsesskrift til den off. Examen i den videnskabelige Realskole i Aarhus 1842, s. 33–35. ¹² Cl. Funch: Den videnskabelige Realskole i Aarhus, 1845, s. 14. ¹³ G. A. Jensen: Barndoms- og Ungdomserindringer, 1943, s. 55. ¹⁴ A. g. T. III, s. 187 f.; Chr. Buur: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar, 1930, s. 15 f. ¹⁵ A. g. T. II, s. 426. ¹⁶ A. St. Aarb. 1932, s. 1–28. ¹⁷ A. St. 29.9.1896. ¹⁸ Århus stiftamts kopibog 22.10.1784 (Landsarkivet i Viborg); Hoffmeyer I, s. 402. ¹⁹ E. G. Tauber: Memoriae Cimbricae, 1838, s. 340 (Add. 245, 8°, Det kgl. Bibliotek). ²⁰ Aarhus Ugeblad 1861, nr. 33. ²¹ A. St. 28.8.1901.

1856 og benyttedes til 1893, da den første af kommunehospitalets bygninger ved Randers Landevej blev opført.

Få år senere indrettede Thomas Ths. Sabroe & Co. sig i det tidligere sygehus i Dynkarken¹⁷ og bredte sig snart over hele hjørnegrunden mellem Dynkarken og Sønder Allé.

Dynkarken blev oprindelig betragtet som en almindelig landevej, og den synes ikke at have været brolagt før 1784. Fortovene havde fået nogen behandling, men gode var de ikke, og kørebanen var i vintermånederne næsten upassabel; vandet kunne ingen afløb finde og løb derfor ned i kældrene, eller det skyllede snavs ud i havnen. Der var i det 18. århundrede fare for, at gaden skulle blive liggende i denne tilstand, for magistraten mente, at det måtte blive husejernes sag at brolægge gaden, hvad de hverken ville eller havde råd til, og så skete der ingenting. Det var stiftamtmand Høegh-Guldberg, som løste knuden: han hævdede, at det jo ikke var husejernes skyld, at Mindeporten var flyttet ud, og at strækningen fra den indre til den ydre port var forvandlet fra en almindelig landevej til en købstadgade. Det var derfor ubilligt, at grundejerne alene skulle bekoste brolægningen, når den skulle foretages første gang. Man fandt derefter en middelvej, så husejerne kun betalte en del af brolægningen¹⁸.

Dette princip, at grundejerne selv skulle bekoste brolægning og gadevedligeholdelse medførte, at brolægningen i hele byen var temmelig miserabel, for det gjaldt jo om at få arbejdet fra hånden så billigt som muligt. Det hedder da også i 1838, at brolægningen er »så skødesløst foretagen, at broen inden få år på ny vil være kørt op, og de spids fremragende sten ville om vinteren på ny tjene til bolværker for stillestående vandplasker og om sommeren til prøvestenen for fodgængernes tåspidser eller gamle folks ligtorne«¹⁹.

Der er ingen grund til at tro, at Dynkarken har været bedre end de andre gader; i 1861 efterlyses da også en tiltrængt ombrolægning²⁰. Alligevel blev kørebanen efterhånden nogenlunde – Dynkarken var jo en hovedindfaldsvej til byen for trafikken fra Hads-herredsvejen – men fortovene var ikke blevet bedre. Omkring århundredskiftet rasede i byrådet en strid om, hvorvidt der til fortovene i Dynkarken skulle anvendes klinker eller

Dynkarken 43, her efter tegning af J. Ølsgård i »Aarhus«, 1905.

Ejendommen var bygget af købmand Rasmus Malling og oprindelig beregnet til enkesæde. Efter Rasmus Mallings død 1826 boede hans enke der også til sin død i 1841.

Senere lejeses huset ud, en tid til overlods, tidligere kommandør i flåden A. C. Kjørulff, hvis to døtre, Anette (1821–1900) og Magdalene (1824–1904), på deres ældre dage var institutbestyrerinder i Århus.

Bygningen er nu nedrevet sammen med de andre huse i Dynkarken.

Overlægeboligen ved sygehuset i Dynkarken, efter foto i »Den gamle By«.

I de sidste år, det kommunale sygehus var i Dynkarken, boede sygehusinspektør S. Wormslev her.

Sammenholder man dette billede med det, der er taget fra haven, er det tydeligt, at der har været hyggeligere indenfor end udenfor.

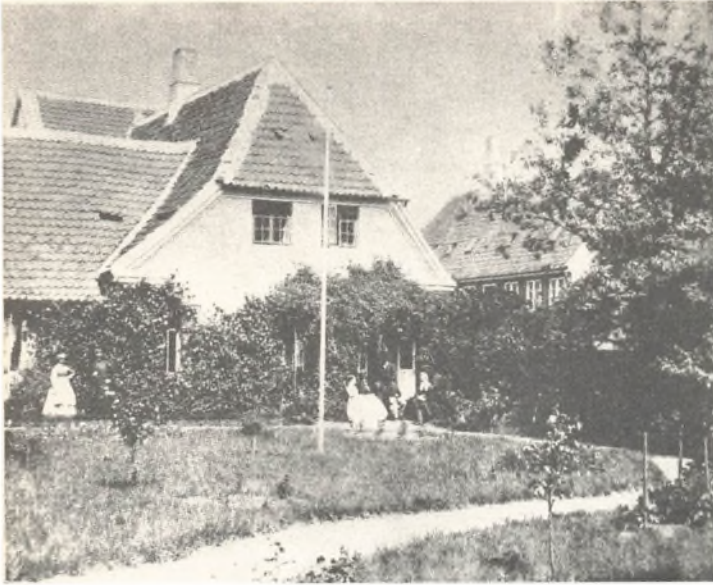
Bygningen ser også mindre velpas- set ud her end på havebilledet og er formodentlig fotograferet på et senere tidspunkt, måske efter at sygehus og overlæge var flyttet.

Den videnskabelige realskole var udmærket tilfreds med bygningen, der havde gode pladsforhold og var hensigtsmæssigt indrettet i modsætning til de foreløbige, utilfredsstillende lokaler i Vestergade, som dog havde én fordel: at de lå midt i byen, mens den nye bygning lå »i en udkant af byen; og i vort stormfulde klima er det undertiden vanskeligt nok for disciplene, navnlig de mindre, at vinde derhen«¹². En sådan opfattelse af afstand kan forekomme os mærkelig, men dengang var den almindelig. Højesteretsassessor Gottlieb Andreas Jensen, der i sin tid gik i skolen, skriver i sine erindringer: »Realskolen lå omtrent så fjernt fra vort hus i Klostergade som muligt: Guldsmedgade, 3 torve, Kannikegade, Skolegade, Mindebro og Mindegade skulle passeres. Det var en lang vej – lang som en tang og kort som en agurk – det vil sige lang efter århusianske, kort efter københavnske forhold; den kunne gøres på 10 minutter. Men Århus var dengang en lille by...«¹³.

Den videnskabelige realskole, der var oprettet efter henstilling fra stænderforsamlingerne og imødeset med store forventninger, blev imidlertid en stor skuffelse. I de første år kom der ganske vist mange elever, deriblandt en, som senere fik stor betydning for Århus, nemlig Søren Frich, der 1854 med sit jernstøberi på hjørnet af Søndergade og Sønder Allé grundlagde de Frichske fabrikker. Men da eksamen fra den videnskabelige realskole ikke gav adgang til stillinger af nogen art, holdt tilstrømningen af elever snart op. I 1850 var der kun 50 elever tilbage, 1851 ikke mere end 35, og da skolen i 1853 blev nedlagt, var der kun 29 tilbage¹⁴.

Og så lå den fine, men tomme skolebygning der i Dynkarken. Hvad skulle den bruges til? Der blev slet ikke tid til at tænke nærmere over det, for den kom omgående i brug på en måde, som ingen havde ventet, nemlig som koleralazaret. Da koleraepidemien udbrød i sommeren 1853, havde Århus kun det gamle sygehus på Vestergade, nuværende nr. 51, og det kunne højst have 28 patienter¹⁵. Det var da et stort held, at realskolens bygning stod ledig; det viste sig, at den var udmærket egnet til hospital, og da man var kommen sig lidt efter forskrækkelsen over epidemien, som var slem nok – den bortrev 2,5 procent af byens indbyggere¹⁶ – besluttede byen at købe bygningen og indrette den til kommunens fremtidige hospital. Prisen var 20.000 rdlr., og bygningen toges i brug

Rektorboligen ved den videnskabelige realskole, senere overlægebolig ved kommunens sygehus i Dynkarken, her efter ill. i »Århus gennem Tiderne« III, 1941.

Huset tilhørte oprindelig justitsråd H. B. Lannng, som 1829-42 var herredsfoged i Hasle og Ning herreder, og det indrettedes 1842 til bolig for rektoren ved den videnskabelige realskole. Efter skolens nedlæggelse i 1853 og bygningernes omdannelse til sygehus blev rektorboligen ganske naturligt anvendt som bolig for overlægen.

Som man ser, har det været en hyggelig plet. Huset, der skimtes på den anden side af gaden, er den Mallingske købmandsgård.

let indrettede nybygning i Dynkarken. Der var fem klasseværelser og en stor sal, »der indtager 3 fag af bygningens hele bredde«; desuden fandtes biblioteksværelse, »et fysisk cabinet og et naturaliecabinet«, ligesom der var et særligt gymnastikhus, rigelig legeplads til børnene osv. Herredsfoged Lannngs beboelseshus var omdannet til rektorbolig¹¹.

Skolebygningen var opført af bygningsinspektør Thielemann og lå, hvor nu Sabroes fabriker findes, ja murene er formodentlig indgået som en del af det nuværende kompleks.

Dette billede – efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhist. Samling – viser baggården til Dynkarken nr. 33, fotograferet i 1954, og baggårdene til de fleste af de andre småhuse i gaden så omtrent ligesådan ud, så det må indrømmes, at mange huse i Dynkarken var tjenlige til sænering.

For et lille hundrede år siden – i 1870erne – var Dynkarken 33 endnu et ganske net hus; i stueetagen boede dengang bagermester T. C. Sørensen og på første sal premierløjtnant L. F. Lautrup.

Men hundrede år er jo også en lang tid for et bindingsværkshus af denne type.

karken nr. 39, der endnu for få år siden stod med en porthammer fra 1795 med Rasmus Mallings og hans kones, Margrethe Kaarsbergs, initialer. Ved Mallings død i 1826 var deltagelsen stor. I en »Forlangt Indrykkelse« hedder det: »Århus tabte i købmand Rasmus Malling en af sine solideste og mest agtbare handelsmænd: ophøjet over titelprunk, ved redelighed, arbejdsomhed, tjenstagtighed og ordholdenhed høstede han sin løn i Guds velsignelse og sand agtelse her; i himmelsk glæde og salighed vil han høste den hisset«⁸.

Sønnen Niels Malling (1809–62) overtog senere gården i Dynkarken, og en søn af ham, distriktsforstander i København Rasmus Malling (1835–1922), har i erindringer fra sin barndom skildret livet, som det formede sig i den gamle købmandsgård midt i forrige århundrede. Centrum i det hele var den store hyggelige »kjølestue«, som både var butik og opholdsstue for bønderne, der kom kørende med deres produkter. Her buldrede ilden i det åbne ildsted, hvorfra varmen gik op på loftet til den såkaldte gris, der var dækket af løse, hullede jernplader, hvorpå den fugtige byg blev lagt til maltning. I butikken regerede handelsbetjenten Peter Laurentin Kold (1814–77) temmelig enevældigt. Han opholdt sig her sommer og vinter fra tidlig morgen til aften kl. 10; alligevel overvågede han alt i huset, »butik og pakhus, brænderi og kostald, karle og piger, høns og ænder og gæs, og børnene ikke at forglemme ... også ud over kl. 10, når han for eksempel beordrede paraplyer og overtøj af sted til teatret, dersom børnene var der, og det blev regnvejr, eller vognen skulle af sted og hente dem fra bal«⁹.

Købmandsgårdene lå på den østlige side af Dynkarken; på den vestlige side fandtes i det 18. århundrede udelukkende små lejeboder eller renteboder, som de også kaldtes; en del af dem tilhørte købmand Chr. Nielsen Haarbye (død 1753) og rådmand Mogens Blach (1704–1773)¹⁰. I begyndelsen af det 19. århundrede optoges en stor del af den vestlige gadeside af en gård, som ejedes af herredsfoged H. B. Lanng (1779–1850). Grunden var så stor, at staten her i 1840–41 kunne opføre en bygning til den videnskabelige real-skole, som fra oprettelsen i 1839 havde haft til huse i lejede lokaler i tobaksfabrikant Siegumfeldts tidligere gård på Vestergade. Nytår 1842 flyttede skolen ind i den til formå-

Børsen, som lå ved havnen ud for Dynkarken, er her gengivet efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Børsen blev bygget i 1865 ved et samarbejde mellem havnen, som ejede grunden, og Århus Handelsforening, der indskød 1500 rigsdaler mod »evig ret til udelukkende afbenyttelse af børslokalet«.

Den højtidelige indvielse af børsbygningen fandt sted i 1866, og knapt hundrede år senere, i 1957, blev den nedrevet til fordel for havnestationen.

Hjørnet af Mindegade og Dynkarken, den såkaldte »Aalholmske ejendom« med J. Svendsens restauration »British Crown«, her efter foto i »Den gamle By«.

Bygningen blev nedrevet i 1910, og i stedet opførte brødrene A. og B. M. Severinsen den nuværende ejendom »Jomsborg« efter tegning af arkitekt Thorkel Møller.

Den blev i sin tid anset for at være en meget flot bygning, og det var den første ejendom i Århus, som havde »støv-sugeranlæg i alle lejlighederne« (A.St. 19.2. 1910).

Dynkercken, hvis bygninger i alt er uden for byen, men dog under byens jurisdiktion og under lige rettigheder og hævd med byen er og har været inkorporeret«⁶.

Det var mest småfolk, uformuende for ikke at sige fattige borgere, der nedsatte sig i Dynkarken, fortrinsvis søens folk, og husene var små, omtrent af samme type som man endnu kan se enkelte af i Ridderstræde. I løbet af det 18. århundrede byggedes dog enkelte større købmandsgårde i fortsættelse af de små lejboder, således boede købmand Ole Sanne (født ca. 1733) her; han oprettede i 1770erne et sæbesyderi med oliemølle⁷. Og her havde købmand Jens Andersen Schmidt (1736–89) en anselig gård med et grundareal af 4.373 kvadratalen. Schmidt var en velhavende mand, som havde skibe i søen, og han var tillige en anset mand, der blev valgt til kirkevæрге ved domkirken. Hans enke giftede sig 1794 med købmand Rasmus Malling (1767–1826), der byggede en del, således Dyn-

Den gade, som øst for Dynkarken langs havnen fortsætter Mindegade, regnedes tidligere til Dynkarken, hed senere Mindet, nu Europaplads.

Bygningen, som her er gengivet efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling, fungerede fra 1838 til 1868 som toldbod, og det var derfor naturligt, at den restauration, som senere indrettedes her, fik navnet Gammel-Toldbodts Restauration & Café. I den anden ende af bygningen fandtes Sophus E. Johnsens Skibshandel.

Bygningen er nu for længst forsvundet.

Dynkarken med skibsbyggeriet lige for Mindegade, efter foto omkring århundredskiftet i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Der var en lille bedding ved åen, hvor mindre skibe kunne bygges eller reparereres. – Den benyttedes endnu i begyndelsen af århundredet.

Bag »beghuset«s skorsten ses børsbygningen.

Dynkarken havde dengang endnu åben rendesten, og manden til venstre står på rendestensbrættet. Gavlhuset til venstre er hjørnet af Mindegade med restaurationen »British Crown«, nu »Jomsborg«.

at felberedernes lavsprotokol i 1663 meddeler, at man samles i en »karckenbott«, der, måske lidt frit, tydes som »en bod i karkeriet«, og karkeriet skulle så være en forkortelse af Dynkarkeriet. Men i datidens stærkt nedertysk prægede håndværkersprog kan karken vist ikke betyde andet end kirken, og karckenbott skulle altså være en bod, der tilhørte kirken; de små huse i Dynkarken har dog aldrig hørt under kirken. Det lyder nu heller ikke sprogligt sandsynligt, at kværk skulle udvikle sig til kark.

Så er der endelig en hypotese, fremsat af lektor Regnar Knudsen; den går ud på, at navnet Dynkarken eller Dynkarkeriet skulle være parallelt med et gammelt stednavn i Vejlbj: Dønkokeriet, udtalt med langt ø. Ordet dønne kan på jysk betyde tøve, biev: ve' do døn så læng? og kokkeriet har jo noget med kokkerere at gøre. Betydningen af Dønkokeriet skulle altså være et sted, hvor man dvælede for at spise og drikke. Navnet brugtes i sin tid i Vejlbj om en lokalitet, hvor seks familier boede i to rækker huse, der alle vendte ud mod en lille åben plads, altså med let og bekvem adgang til hinanden. At disse familier undertiden har dønet, dvælet hos hinanden og ikke har været karrige med gensidig trakteren, er vel ikke usandsynligt, og at det samme kan have været tilfældet i Dynkarken, lyder heller ikke urimeligt, men mere end en hypotese kan navnetydningen dog ikke blive⁵.

Dynkarken, »Dynkarkeriet eller Mindeboderne«, var altså en bebyggelse uden for Mindeporten; de 18 huse, som fandtes i 1682, tilhørte rådmand Jens Wegerslev; de kaldes »en fri og frels ejendom«, hvad vistnok skal betyde, at de ikke var matrikulerede under byen. I begyndelsen har Dynkarken altså ligget lidt uden for lands lov og ret. Efter at den »indre« Mindeport for den østre ende af Mindegade var erstattet af den »ydre« Mindeport i Dynkarken omtrent ved nuværende Sønder Allé, har gaden dog nok rangeret lige med resten af byen. Beboerne har i hvert fald skullet betale accise ligesom alle andre; det har vel været hovedgrunden til, at porten blev flyttet længere ud. Forholdet kan ses i bemærkningerne til en dom i 1761, hvor det hedder: »Den liden forbygning (forstad)

Den Mallingske købmandsgård i Dynekarken, efter foto i »Den gamle By«.

Bygningen var det arkitektoniske klenodie i Dynekarken, opført 1795 af købmand Rasmus Malling, og ejendommen var i næsten hundrede år i familien Mallings eje, indtil den i 1898 ved auktion solgtes til grosserer F. Dreyer.

Det var også denne bygning, som både økonomisk og på anden måde voldte vanskeligheder ved gadereguleringen og husenes ekspropriation.

gode børn, så gadenavnet har betegnet et skummelt kvarter om ikke netop en sørøverrede.

Nogen sikkerhed giver disse tydinge dog ikke, og fantasien, som altid stimuleres af det dunkle og tvivlsomme, har tumlet med mange andre forklaringer. En af dem går ud på, at Dynekarken skulle komme af »dynke-kar«, på jysk »dynkar«, dvs. et kar, hvori man dynkede (stænkede) tøj efter vask³. Det er det, man kalder en folkelig etymologi: de to ord ligner jo faktisk hinanden; men sprogligt virker tydingen ikke overbevisende, og den forklarer ingenting. Der var ganske vist blegepladser i nærheden af Mindet, men det var der også andre steder i byen, og nogen særlig grund til at sætte bebyggelsen i Dynekarken i forbindelse med dem findes ikke.

En anden tyding foreslår, at Dynekarken eller Dynekarkeriet, som gaden undertiden kaldes, kan være opstået af ordene dynd og kværk = krog, altså en mudderkrog, som man nok på et eller andet tidspunkt kan have fundet her⁴. Til bestyrkelse af teorien anføres,

Gårdspladsen i den Mallingske købmandsgård i Dynekarken, akvarel af Chr. Blache, her gengivet efter foto i »Den gamle By«.

Marinemaleren Chr. Blache, søn af rektor H. H. Blache, Århus Katedralskole, var gift med en datter af købmand Niels Malling og kendte altså den gamle gård så godt, at man tør tro, at gengivelsen stemmer nøje med virkeligheden.

Vandingstruget midt i gården ved pumpen var af granit og bar årstallet 1844; det fandtes endnu i 1950erne, men var da flyttet over til sidelængen.

Dynkarken

Der er spekuleret meget over det mærkelige gadenavn Dynkarken. Hvorfra kan det være kommen? Den simpleste forklaring er vel, at gaden på en eller anden måde har fået navn efter den fransk-flamske havneby Dunkerque. Man har ment, at oplagspladser ved havnen kunne være opkaldt efter forskellige skibsdestinationer; der er dog ikke meget, som tyder på, at Århus har haft synderlig trafik på Dunkerque. Men det kunne være Århus-skipperne med forbindelse i Dunkerque, der havde fundet på navnet til de små huse uden for Mindeporten; eller det kunne være en mand fra Dunkerque, som havde slået sig ned i Århus; ikke en franskmand just, det ville ikke være sandsynligt, men en dansk skipper, der i længere tid havde opholdt sig i Dunkerque, så navnet var blevet hængende ved ham; måske den Søren Dynkerker, som 1656 tog borgerskab i Århus og senere boede nær Mindet¹. Der er dog den mærkelighed at tage i betragtning, at ordet dynkerker i de tider ofte brugtes til at betegne et sørøverskib eller en sørøver. Det skyldtes, at Filip II af Spanien, da han 1583 havde fået fat på Dunkerque, gjorde den til base for kapere, som gjorde jagt på nederlandske skibe og skabte usikkerhed også i danske farvande². Navnet Søren Dynkerker kan altså af samtiden være opfattet som Søren sørøver, og måske har beboerne i den lille forstad – i 1682 var der 18 huse i Dynkarken – heller ikke alle hørt til de

Ridderstræde, set mod Dynkarken, efter foto fra ca. 1930 i »Den gamle By«.

Som de små huse til venstre var næsten hele Ridderstrædes bebyggelse i ældre tid. I 1787 boede 12 familier i disse småhuse, mest matroser, fiskere, daglejere og enker, og så sent som i 1845 var der stadig 12 huse i gaden.

Megen fornyelse har Ridderstræde ikke fået i tidens løb, tværtimod er der gjort indhug på gaden, så der nu kun er få af de gamle huse tilbage som et minde om en svunden tid, og snart vil vel resten forsvinde for at give plads til et eller andet betonpals.

Grønland med indgang til Århus Belysningsvæsen, efter foto fra ca. 1912 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Belysningsvæsenet har naturligvis måttet udvide sig i takt med byens vækst. Gasværk byggedes allerede i 1853, og i 1901 kom elektricitetsværket til.

Begge værker krævede stadig udvidelser, som efterhånden skete på Grønlands og Spaniens bekostning.

Kontorbygningen omtrent midt i billedet afløstes i 1937 af den store administrationsbygning i Spanien.

blev forskønnelsesudvalgets forslag vedtaget, dog skulle der anvendes en bedre træsort end popler til beplantningen³⁰.

Det varede imidlertid ikke mange år, før vækstforholdene for træerne blev trange, hvorimod de kommunale værker voksede ud over alle grænser; og da man efter anlæg af sydhavnen ikke mere kunne indvinde land fra havet til udvidelser, blev der snart pladsmangel. Elektricitetsværket var i 1901 opført ved siden af gasværket, og begge måtte efterhånden udvides. I 1925 besluttede man at bygge et nyt gasværk, som toges i brug 1929, og 1926 blev den gamle badeanstalt revet ned (ikke det mondæne bade-etablisement, men en senere bygget, mere jævn og folkelig badeanstalt) for at skaffe plads til elektricitetsværkets udvidelser. I 1931 blev det vedtaget at opføre den forbrændingsanstalt, man havde haft under overvejelse allerede 1914, og 1934 blev anstalten taget i brug; dens kedler blev sat i forbindelse med elektricitetsværkets turbiner, hvorved store fordele opnåedes. Endelig påbegyndtes i 1935 en ny administrationsbygning for belysningsvæsenet, og ved denne lejlighed forsvandt den sidste rest af gaden Grønland, hvis huse kommunen for længst havde indkøbt, fordi man var klar over, at udviklingen før eller senere ville kræve dette offer³¹.

Grønland er altså en gade, der *har været*. Den blev til næsten i dølgsmål, og beskeden og fattig var den alle dage; dens beboere var fortrinsvis søens folk, og nu er gaden helt forsvundet, opslugt af de kommunale værkers brøende maskiner.

Men den har dog en historie.

NOTER: ¹ Hoffmeyer I, s. 401. ² A. g. T. II, s. 188. ³ Demokraten 8.11.1931. ⁴ Hugo Matthiessen: Gamle Gader, 1917, s. 19. ⁵ R. N., 1959, s. 23 og 119. ⁶ A. g. T. II, s. 189. ⁷ A. St. 6.1.1842. ⁸ A. St. 6.7.1832. ⁹ A. St. 12.7.1846. ¹⁰ A. St. 17.7.1846. ¹¹ A. St. 8.3.1848. ¹² A. St. 23.5.1862. ¹³ A. St. 4.7.1851. ¹⁴ A. St. 15.5.1857. ¹⁵ A. St. 24.5.1859. ¹⁶ A. St. 2.7.1851. ¹⁷ A. St. 22.9.1850. ¹⁸ A. St. 7.10.1929. ¹⁹ A. St. 18.7.1885. ²⁰ A. St. 19.12.1954; A. St. Aarb. 1955, s. 181-204. ²¹ A. B. Forh. 1880-82 og 1885-86. ²² A. St. 6.12.1859 og 2.11.1860. ²³ A. St. 10.7.1856. ²⁴ A. St. 2.9.1868. ²⁵ A. St. 17.10.1868. ²⁶ A. St. 12.4.1869. ²⁷ A. St. 20.11.1869. ²⁸ A. B. Forh. 1873, s. 40. ²⁹ A. St. 12.9.1873; A. B. Forh. 1873, s. 106. ³⁰ A. St. 31.10.1873. ³¹ A. g. T. IV, s. 20.

tjæreboden mod en årlig leje. Det fandt kommunalbestyrelsen dog ingen anledning til at imødekomme, men den gav Dyhr frist til april flyttedag 1869; så gik den tid²⁵. I april 1869 forelå en ny ansøgning fra Dyhr om at beholde boden endnu lidt længer, og igen fik han udsat fristen, denne gang til oktober flyttedag²⁶. Det samme gentog sig om efteråret, og mærkeligt nok fik Dyhr nu lov til at lade tjæreboden »blive stående foreløbig, men mod at ejeren med 14 dages varsel skal være villig til at flytte den«²⁷. Til sidst tabte kommunen dog tålmodigheden og sagde ganske simpelt alle reberbanerne i Grønland op; og denne gang hjalp det ikke, at rebslagerne Dyhr, Hansen og Jusjong indsendte andragende til byrådet om at måtte beholde reberbanerne eller subsidiært købe pladsen²⁸.

Nu var altså de arealer, reberbanerne havde optaget, ledige og skulle udnyttes, og så opstod egentlig den største kalamitet: det viste sig, at man i kommunalbestyrelsen havde meget ondt ved at blive enig om, hvad pladsen skulle bruges til. Vejudvalget, som havde haft sagen til behandling, foreslog at udleje den til kuloplag, men et flertal syntes, det ville være inhumant over for beboerne i Grønland, at de skulle have den slags oplag så nær på; der ville kun blive en passage på 8 alen. Man måtte også tænke på, hvordan det ville se ud. »Grønland bør behandles således, at byen fra sydsiden ikke frembyder et uhyggeligt syn«. Borgmesteren holdt dog på udlejning: »Kravene til skønhed har sine grænser, og indtægtshensyn kan man ikke lade ude af betragtning«. Ved afstemning forkastedes vejudvalgets forslag ikke desto mindre med 9 stemmer mod 8, og i stedet vedtoges det at lade forskønnelsesudvalget fremkomme med nærmere forslag om pladsens anvendelse²⁹.

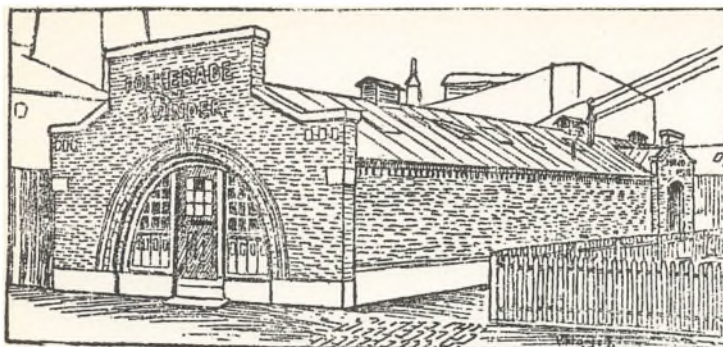
Diskussionen fortsatte i næste møde og var ret skarp, og bedre blev det ikke, da forskønnelsesudvalget kom med sit forslag. Det gik ud på, at pladsen ved Grønland skulle jævnes, belægges med grus og beplantes med popler; det hele ville beløbe sig til en udgift på 70 rdlr. Borgmesteren fandt, at forslaget var »en sørgelig slutning på rebslagernes forjagelse«; han anså det for en falliterklæring af byrådet at gøre så store anstrengelser for reberbanernes fjernelse, blot for at beplante deres plads med 100 simple træer. Alligevel

Badevej og Grønland med indgangen til Århus Belysningsvæsen ca. 1910, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Belysningsvæsenets dengang ret beskedne kontorer lå midt imellem gasværkets og elektricitetsværkets forskellige afdelinger.

Da kravene til elektricitetsværket stadig voksede, og man efter sydhavnens anlæg ikke længer kunne udvide mod øst, blev Grønland og Spanien »opædt« og den nuværende administrationsbygning i Spanien opført 1937.

Den kommunale badeanstalt, der lå mellem Grønland og Spanien, her efter en avistegning.

Ved siden af Sct. Olufs Badeanstalt på Kystvejen var denne yderst beskedne og utilfredsstillende badeanstalt den eneste kommunale badeanstalt indtil svømmehallen i Spanien åbnedes i 1933. Der var kvindeafdeling i den ene ende, mandsafdeling i den anden.

logik i nu også at anlægge gasværket her. Opførelsen af gasværkets bygninger blev noget forsinket, fordi koleraepidemien i sommeren 1853 en overgang gjorde det vanskeligt at skaffe arbejdskraft; og 1854 kom Krimkrigen, der for det engelske selskab, som forestod gasværkets anlæg, skabte mange transportvanskeligheder for det materiel, der skulle overføres fra England. Men endelig den 2. januar 1855 strålede gasblussene over Århus for første gang. Det havde været dyrt at nå så langt: kommunen måtte pantsætte Riis Skov til Århus Spare- og Lånekasse for et lån på 15.000 rdlr.; men de 146 gadelygter, man i første omgang fik opstillet, lyste rigtignok også helt anderledes end tranlampernes »tørvegløder«²⁰.

Gasværket blev udvidet en del i de følgende år og bredte sig snart så stærkt på terrænet, at man også måtte ty til landvindinger fra havet for at få plads²¹. I det hele taget groede det godt på grønlandet – som for resten ikke var grønt mere – men ikke altid til fordel for gaden Grønland, tværtimod medførte for eksempel jernbanens anlæg 1860–62 et direkte attentat på gaden, idet et spor førtes fra hovedbanegården gennem Spanien og Grønland og videre på en svingbro over åen til havnen. Ved denne lejlighed blev flere af de små huse i Grønland eksproprierede, og banen delte gaden i to dele²².

En særlig bevæget historie havde reberbanerne i Grønland. Der havde været flere langt tilbage i tiden, men i 1856 fandt en indsender i avisen, at »som byen udvider sig, er det ikke længer passende, at tjæreboder og reberbaner findes inde i byen«; han havde også »med fornøjelse« lagt mærke til, at kommunen tid efter anden på lempelig måde søgte at få dem bort; men nu så det ud til, at der atter skulle bygges der, hvor tidligere rebslager Hansens tjærebod lå, og det burde ikke ske, for »da passagen til badehuset, gasværket, saltkogeriet og landet sker igennem Grønlandsgaden, så er færdslen stor, og når to vogne mødes, er det meget farefuldt for fodgængere at passere vejen imellem rebslagerne Poulsen og Hansens tjærebod, da der ikke findes fortov, hvor man kan sikre sig en retirade«²³.

Rebslagerne har dog strittet imod og ville ikke uden videre lade sig fordrive; de holdt stillingen i flere år og veg kun for bajonetterne. Det var særlig tjæreboderne, kommunen var ude efter. I 1868 førtes proces mod rebslager J. Dyhr, som blev dømt til »at fravige«, dvs. opgive, sin tjærebod i Grønland under en daglig mulkt²⁴. Dyhr svarede med i oktober samme år at indsende et andragende til byrådet om fremdeles at måtte benytte

Bagsiden af huse i Toldbodgade – set fra jernbanedæmningen. Tegning af Victor Jensen fra 1906, her efter foto i »Den gamle By«.

Toldbodgade var dengang en lille snæver gade, som fortsatte Grønland og mandede ud ved åen lidt neden for det lille skibsbyggeri.

De gamle huse i Toldbodgade er nu borte, og gaden præges i vore dage særlig af fragtmandscentralens trafik.

avisen fandt det hele så »hensigtsmæssigt og smagfuldt«, at det »i forening med Århus bys skønne beliggenhed ved det åbne hav, med skov på begge sider, lader håbe, at søbadeanstalten inden længe vil blive et godt besøgt badested, fra hvilket dets gæster kommer med sundhed og velbefindende«¹³.

Der averteredes med »lejlighed for badesæsonen« for tilrejsende, således kunne man hos adjunkt Carøe, »boende i smedemester Meisners gård på Dynkarken«, få to eller tre »høje, smukt møblerede værelser med udsigt over havnen, beliggende ganske tæt ved badeanstalten«¹⁴. At man gerne har villet hæve etablissementet op i den højere stil, ses af bemærkningen i annoncerne om, at »tjenestefolk, som til opvartning ledsager deres herskaber eller disses børn, er fritagne for at løse billet«. Dog var forudsætningen, at de naturligvis ikke badede¹⁵.

I de første år gik etablissementet helt godt, i hvert fald betaltes der 5 procent i udbytte til aktionærene. Billetter kunne købes hos konditor Weinschenck ved domkirken og hos »madame Luja i forstaden Grønland«, og en entreprenant vognmand startede en befordring fra Store Torv til badeanstalten hver halve time for 4 skilling pro persona¹⁶. Man syntes nemlig, der var frygtelig langt ud til badeanstalten.

Men noget større endsigte noget internationalt i smag med nordsøbadene på Føhr kom der aldrig ud af det århusianske etablissement. Trankogieriet har formodentlig heller ikke været den heldigste nabo, og det lyder ikke godt, at det var nødvendigt for politimesteren at forbyde folk at »udføre deres renovationsnavs . . . på Grønland imellem badeanstalten og trankogieriet«¹⁷. Der klages også over den store afstand fra byen, der »gør vejen til badet både trættende og tidsspildende«¹⁸. Søbade-etablissementet ved Århus blev efterhånden kun en ganske almindelig lokal badeanstalt, men først 1885 overtog kommunen »den byen tilhørende, men søbade-interessentskabet overlodte grund med derpå værende faste bygninger for 14.000 kr.«¹⁹.

En nydannelse i Grønland var gasværket, som blev anlagt 1854 på en åben plads mellem saltværket og badeanstaltens have »ved enden af forstaden Grønland«. Århus havde hidtil klaret gadebelysningen med 80 tranlamper rundt om i byen, og da man i stor udstrækning havde fået forsyning af tran fra trankogieriet i Grønland, var der en vis

C. Nisted, Skibs- & Varemægler.

Kommissions-
&
Speditions-Forretning.

AGENTUR

for

„Magdeburger Brandforsikrings-Selskab“,

for

Badensk Skibsfaris-Assurance-Selskab i Mannheim

og for

de forenede Slaters Livs-Forsikrings-Selskab i New-York,

Equitable.

Grønland 1, Gl. Toldbod.

Annonce fra skibs- og varemægleren C. Nisted i Aarhus Vejviser 1887.

Adskillige medlemmer af familien Nisted har været bosat i Århus, men C. Nisted kom fra Ålborg; her havde han således gennem adskillige år med stort held drevet en købmandsforretning.

I Århus nedsatte han sig som skibsmægler og drev kommissions- og speditionsforretning og havde forsikringsagentur til sin død i 1897 (A. St. 7.9. 1897).

I 1871 havde han af finansministeriet købt den gamle toldbodbygning (se billedet i afsnittet om Dynkarken), da en ny toldbod i 1868 var taget i brug. Prisen var 7500 rdlr. (A.St. 29.10. 1871).

Allerede i 1869 havde der været holdt auktion over den gamle toldbodbygning – og da blev købmand Hans Broge højstbydende med 3000 rdlr. Toldinspektør Müller mente imidlertid ikke at kunne sanktionere dette bud og forbeholdt sig derfor finansministeriets approbation (A.St. 23.12. 1869).

Det er forståeligt, at finansministeriet ikke ønskede at acceptere budet, men en ny auktion undlod man også klogeligt at afholde. Da toldbodbygningen solgtes i 1871 til skibsmægler Nisted, skete det underhånden. – Der var nu i mange år restauration i stueetagen, mens Nisted havde kontorer på første sal.

Bygningen blev nedrevet i 1934.

Weis (1815–89) og lægen, senere stiftsfysikus Hans Chr. Weis (1811–82). Forbilledet var intet mindre end datidens berømteste badested på Føhr, og man måtte derfor sætte alle sejl til. Anlæggets udgifter kom op på over 4.000 rdlr.; for denne sum var bygget »svømmeflåde« for herrer med 12 afklædningsrum, mens der fandtes 5 badevogne for damer og 2 for herrer; vognene kørtes af heste ud på passende dybde. Der var opført en bygning »med smukt møblerede venteværelser«, og en have med spadseregange blev også anlagt. Man reklamerede med, at vandets saltholdighed var 25,3 promille, mens den ved Føhr var 27,9, ved Kiel derimod kun 19,4 og ved København endda kun 9,2 promille¹², og

Grønlands vestre side set mod syd, efter fotografi fra 1920'erne i »Den gamle By«.

I denne ende af gaden er der enkelte nyere huse med mere end en etage, men heller ikke de er meget anselige, og f. eks. det andet hus fra højre er usædvanlig smalt, og beboerne kan ikke have haft større plads at røre sig på.

Plankeværker afrunder indtrykket af forstadsgade, og det enlige træ bag plankeværket mellem to huse formår ikke at skabe megen fornemmelse af have.

gyndte sine Grønlandstogter, hæftet på bebyggelsen ude på grønlandet, så vi må nok slå os til tåls med denne naturlige, men måske ikke særlig spændende forklaring på navnets opståen.

Skibsbyggerier havde der langt tilbage i tiden været syd for Mindet, uden at det nu er muligt at følge dem i enkeltheder⁶. Men vi ved, at i første halvdel af forrige århundrede havde skibsbygger Bonne Bonnesen en stor »uden denne bys Mindeport, på det såkaldte Grønland, beliggende tømmergård« og skibsbyggerplads⁷. Bonne Bonnesen havde taget borgerskab 1811 og var i nogle år eligeret borger, dvs. medlem af borgerrepræsentationen; han var også medlem af den første bygningskommission i Århus⁸. I årenes løb byggede han adskillige skibe, større og mindre, og af træ naturligvis. Bonnesen, der i avisen gerne omtales som »vor driftige og dygtige skibsbygmester«, døde 1846 efter flere års tiltagende svaghed⁹, og et mindedigt over ham tyder på, at han også har haft anden modgang:

Så blev du da forløst og hviler trygt i fred,
ej mere slår det pinte, trætte hjerte.
Alherren så, hvor hårdt og tungt til sidst du led
og havde kærlig medynk med din smerte.
Så mangan herlig snekke fra din kunstnerhånd
vi glide så henad den sølvblå vove –
Ak! alt for bitter modgang lammede din ånd.
Farvel du gæve bygger! blidt du sove¹⁰.

Et af de mærkeligste kapitler i Grønlands historie er beretningen om det mondæne badested, man startede her »mellem trankogeriet og de yderste huse på Grønland«¹¹. Det var et interessentskab, som realiserede planen, og de førende mænd i bestyrelsen var toldinspektør J. M. A. Müller (1805–81) og brødrene Weis, ejeren af Århus mølle A. S.

Grønlands vestre side set mod nord, efter foto fra 1930 i »Den gamle By«.

Det er de samme huse, som ses på Victor Jensens tegning fra 1906, men de er ikke blevet mere pyntelige siden dengang.

Bindingsværkshuset længst til venstre, hvor stolperne i bindingsværket var trukket meget net op i 1906, har man af bekvemmelighedsgrunde kaldet helt over.

Træet bag plankeværket på billedet fra 1906 er helt forsvundet i 1930, og i det hele taget synes gaden mere forfalden, formodentlig fordi man vidste, at husene alligevel snart skulle forsvinde.

Badevej set fra syd, efter foto fra ca. 1900 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Badevej var en lille kroget, noget svingende vej, der lige syd for jernbane-overskæringen gik øst på fra Spanien og krydsede Grønland.

Her lå Århus Svineslagteri, som ses midt i billedet. Det blev oprettet i slutningen af 1880'erne (A. St. 1.2. 1888), men er nu for længst nedlagt.

Man var så gammeldags i 1888, at der stod »Contoir« over døren.

Øverst ses en signalmast ved jernbane-overskæringen.

Man har her samtidig forklaringen på gadenavnet: her begyndte det grønne land, grønjorden, her groede græs, en navnedannelse, som også kendes fra andre byer⁴. Ganske vist kunne det være fristende at sætte det århusianske Grønland i forbindelse med byens stolthed, »Grønlandsfareren« Thetis, en brig som under krigen 1807–14 var taget fra englænderne og i 1830'erne af et århusiansk interessentskab udstyredes som hvalfangerskib og en årrække sendtes på sommertogter til arktiske farvande for at fange robber, dvs. sælhunde og hvalrosser. I 1834 fik hovedinteressenten, agent Harboe Meulengracht, anvist en plads til trunkogeri uden for Mindeport, netop på grønlandet⁵, og trunkogieriet var i ildelugtende funktion lige til begyndelsen af 1850'erne. Thetis fulgtes af hele byen med den største interesse og kaldtes i avisen altid »vor Grønlandsfarer«, og i forbindelse med trunkogieriet kunne gadenavnet Grønland godt tænkes at være afledet af disse forhold; men som det fremgår af byrådets forhandlingsprotokol 1817, var navnet, længe før Thetis be-

De yderste huse i Grønland. Tegning fra 1906 af Victor Jensen, her efter foto i »Den gamle By«.

Husrækken bagved er Spanien; de to gaulhuse til venstre danner »hjørnet af Spanien og Grønland«.

Længst til venstre i baggrunden skimter man statsbanernes centralværksteder.

Både i Spanien og Grønland var husene små, og der var ikke megen plads mellem dem. Haver var der ingen af, dog ser man, at et enkelt træ har slået rod i en baggård og rækker et par grønne grene op mod himlen.

Grønland

Endnu i 1707 var der kun 100 skridt til havet fra Dynkarkens baghaver¹; men afstanden forøgedes stadig, dels fordi havet skyllede sand op, efterhånden som havnens moler byggedes længere ud i Bugten, dels også fordi man efter evne fyldte op. Det således indvundne land tilhørte kommunen og kunne anvendes til mange ting. Her byggedes allerede i det 17. århundrede en skanse til værn mod angreb på byen fra søsiden, og inde i selve skansen opførtes et militært vagthus, en »corps-de-garde«; men da det var et alt for svært ord, sagde man i stedet en »kordegarde«. For resten anbragte man også affaldspladser bag det søndre mindehoved. I kæmnerregnskaberne noteres stadig udgifter til vognmænd for »at age møg til Mindet« og til fattige kvinder, der »spredte møg ved Mindet«².

I begyndelsen af det 19. århundrede var arealet mellem Dynkarken og havet blevet så bredt, at enkelte fandt på at bygge småhuse her. Det skete næsten underhånden. I byrådets forhandlingsprotokol for 2. juni 1817 hedder det, at da der »efterhånden var tilstået adskillige på de øde pladser uden for Mindeport og ved havet på det såkaldede Grønland at opføre bygninger« mod at betale en grundleje – hvad de dog endnu ikke havde gjort – så blev de pågældende opkaldt på rådhuset og gik med til at betale 2/3 skilling pr. kvadratalen om året³. På dette tidspunkt drejede det sig om i alt 6 huse, som altså var begyndelsen til gaden Grønland.

Uddrag af Aarhus Vejviser 1887 med navnene på en del af beboerne i Grønland.

Det var mest jævne folk, som boede i Grønland, mange havde med havnen eller søen at gøre, og ellers var det især arbejdere og småhåndværkere, der holdt til i de små huse.

Det var næsten udelukkende små, private huse, som lå i Grønland; der var ingen offentlige institutioner og knapt nok en større mere anselig bygning. En undtagelse var dog nr. 1, som skibsmægler C. Nisted ejede; men det var også den gamle toldbod, der benyttedes til 1868; og desuden lå den lige ved havnen, hvorfor den naturligvis ikke kunne komme til at præge Grønland som gade.

50 s Arbdmd. J Nielsen
¹ Fyrbøder F C Frandsen
 52 (36) s Bogmøndskuff P K Bejer
¹ Arbdmd. P Rasmussen
 54 (34) s Fjeller F Frandsen
¹ Sømmand C B Hansen
 kv Entemd. A Rasmussen
 58 (31) (Spanien 45)
 s — — —
 kv Arbdmd. N Petersen
 Arbdmd. A Krarup
 60 (29, 30) (Spanien 47)
 s Skomagernst. D Haagenjen
 Madam K Thomsen
 kv Entemd. A Frand
 64 (26) (Spanien 66)
 s Skibstømcer J Mortensen
 72 (24) (Spanien 69)
 s Sømmand N Petersen
 Cigarmagerlv. J Rasmussen
 Malerlv. Th M Rasmussen
 Sømmand Th C Rasmussen
 I (22) Restorator A Christensen
¹ Mægler C Risteb
 Havneløbs H Borlos
 b Fyrb. Boanmand S Jensen
 Rusiter Chr Finsager
 17 (19) — — —
 19 (18) s* Løbs R Wang
¹ Arbdmd. B Petersen
 Sømmand B Christensen

Sømmand M Nielsen
 21 (17) Arbdmd. N S Jensen
 Arbdmd Chr. Bach
 23 (16) s* Arbdmd. D S Henriksen
 Sktæderlv. S Jensen
¹ Sigmund Chr Christensen
 25 (16) s* Skipper H Westphalen
¹ Skipper A B Offenber
 kv Stenbugger P Mikkeljen
 27 (13) (Badevej 8)
 s Arbdmd. C Poulsen
¹ Bogmand N Larsen
 31 (11) Drager Chr Scheibh
¹ Arbdmd S Jørgensen
 Gasfitter N P Nielsen
 33 (10) (Badevej 14)
 s Arbdmd. J Sørensen
 kv Entemd. A M Jensen
 35 (9) s* Entefru N Højer
 Tømter A Højer
 Skibstapt. D Høyer
 37 (7—8) s* Rbmd. J K Johansen
 kv Arbdmd. C Vilhelmjen
 39—41 Rbmd. A K Johansens Kontor
 og Oplag
 43 (6) s Arbdmd. J S Ebsenjen
 kv Entemd. A Poulsen
 45 (6) s Pensionist A Rasmussen
 47 (4) s* Politibetjent P Jacobsen
 b Smed N Jacobsen
 kv Arbdmd. J Chr Kronborg

lige befordingsspørgsmål. Folk syntes, der var umådelig langt til Frederikshøj og kom helst i egen eller lejet vogn; men fra foråret 1870 arrangeredes hver søndag droske-kørsel fra jernbanebroen i Spanien til Frederikshøj.

Det afgørende for Frederikshøjs fremtid skete dog 1870–71, da den nuværende hovedbygning blev opført. Indtil da havde man stort set været henvist til servering i haven, fordi det gamle hus næsten helt manglede restaurationslokaler; var vejret ikke strålende, fandt ingen på at tage til Frederikshøj; det var for risikabelt, man kunne end ikke regne med at komme i ly under en byge. Nu blev alt anderledes; det gjorde det også på anden måde: bag byggeriet stod formodentlig Danielsens svigersøn, Christian Hansen Rising, som i december 1869 var bleven gift med den 19-årige Anne Marie Hansine Christiane Danielsen. Rising var søn af den århusianske skibsfører Peder Jørgensen Rising og selv sømand; uro havde han åbenbart også i blodet, for 1873 stak han til søs igen, og 1874 gik han ned med det danske barkskib »Florida«, som han var fører af⁴⁴.

Nu sad Anne Marie Rising altså tilbage som enke. Hendes fader levede dog stadig og kunne hjælpe hende med forretningen, men desuden fik hun snart støtte af en trofast bejler, den unge Rasmus Christensen, der var en slags forvalter hos storkøbmanden Marcus G. Bech, som ejede vandmøllerne i skoven bag Frederikshøj. I 1876 giftede de sig, og derefter overtog Rasmus Christensen styret i den gamle skovkro og beholdt det i fulde 50 år. Det gjorde ingen ændring, at Århus kommune ved købet af Marselisborg i 1896 også blev ejer af Frederikshøj; lejemålet med Rasmus Christensen blev fornyet, men kom nu kun til at omfatte selve kroen og haven, derimod ikke markjorderne. Fra 1926 overtog sønnen Alfred Christensen ledelsen af forretningen; han døde allerede 1938, året før faderen, der blev over 90 år gammel.

Frederikshøj er stadig et folkeligt udflugtssted, men omgivelserne er stærkt forandrede. Der er ikke mere tale om »Snurom kro«, hvor de langsomt agende bønder kunne stoppe op og styrke sig med »en lille sort«, enten på udturen til købstaden eller på hjemturen, hvor humøret måske allerede var sat et par streger op af købmandens brændevin; den gamle støvede landevej er afløst af en bred, asfalteret autostrada, og byens bebyggelse er begyndt at kravle op ad bakken til den gamle kro, samtidig med at bydannelserne Højbjerg og Skåde rykker frem sydfra.

Men naturen er stadig den samme, og udsigten over den blå bugt, indrammet af de høje træer ved Frederikshøj, er stadig lige bedårende.

NOTER: ¹ A. St. 14.7.1854. ² A. St. 15.9.1818. ³ A. St. 21.7.1818. ⁴ De eligerede borgeres forhandlingsprotokol 11.1.1819; A. g. T. III, s. 44. ⁵ A. St. 12.4.1825. ⁶ A. St. 15.12.1826. ⁷ Christine Daugaard: Biskop Daugaard I, 1896, s. 25. ⁸ A. St. 22.7.1814. ⁹ A. St. 19.4.1811. ¹⁰ Hoffmeyer I, s. 379; Demokraten 6.5.1928. ¹¹ A. St. 25.6.1958. ¹² Almue-Vennen eller Cimbria 1851 nr. 30. ¹³ A. St. 13.1.1815. ¹⁴ Demokraten 3.11.1931. ¹⁵ A. g. T. III, s. 44. ¹⁶ A. St. Aarb. 1913, s. 46. ¹⁷ A. St. 18.4.1846, Følgeblad. ¹⁸ A. St. 20.9.1854 og 4.9.1857. ¹⁹ A. St. 17.11. og 15.12.1851; 6.2.1856. ²⁰ A. St. 3.10.1868. ²¹ A. St. 16.11.1864. ²² A. St. 25.9.1875. ²³ A. St. 27.4.1878. ²⁴ A. St. 19.6.1878. ²⁵ A. St. Aarb. 1926, s. 5 f. ²⁶ A. St. 26.6.1813. ²⁷ A. St. 31.3.1832. ²⁸ A. St. 4.8.1863. ²⁹ A. St. Aarb. 1911, s. 4. ³⁰ Demokraten 27.7.1958. Om Hellig Niels og hans kilde se i øvrigt H. Olrik: Danske Helgeners Levned, 1893–94 og A. St. 3.7.1932. ³¹ Hoffmeyer I, s. 403. ³² A. g. T. III, s. 62. ³³ A. St. 25.10.1850. ³⁴ A. St. 8.1.1875. ³⁵ J. Bergsøe: Beretning om Landsudstillingen i Aarhus 1909, 1913, s. 137 ff. ³⁶ A. B. Forh. 1900, s. 52. ³⁷ Demokraten 31.12.1958. ³⁸ A. St. 22.5.1847. ³⁹ E. Bodenhoff: Svundne Tider, 1912; Den gamle General, 1914; Lyse Minder, 1915. ⁴⁰ A. St. 16.11.1906. ⁴¹ A. St. 26.3.1919, 5.3.1920 og 18.4.1923. ⁴² A. St. Aarb. 1920, s. 108 ff. ⁴³ A. St. 13.7.1838. ⁴⁴ Bernhardt Jensen: Den gamle skovkro Frederikshøj, 1959.

Strandvejen ved remisen, nuværende Filtenborgs Plads, efter foto fra ca. 1920 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det var før pladsens regulering og før Rasmus Andersens Dalgas-statue – først på Banegårdsplads, derefter i Park Allé – flyttedes herud.

Forskellen på før og nu ses dog allertydeligst på damernes hatte og især på køretøjerne, der gør et usædvanlig antikveret indtryk.

Bag Strandvejens træer skimtes badeanstalterne, som dengang endnu blev opstillet her hver sommer til fornøjelse for mange, inden vandet i bugten blev alt for inficeret.

135.000 kr.⁴¹. I september samme år kunne Louisenhøj indvies til et hjem for kronisk syge under navn af Stefanshjemmet.

Strandvejen fornyedes, efter at Århus kommune havde overtaget Marselisborg. Kysten sikredes, men en del gammelt forsvandt også, således Salamanderdammen, der lå lige ved den gamle Hadsherredsvej, og hvis plante- og dyreverden var et sandt Eldorado for interesserede drenge; derimod ligger »røverhøjen«, en bronzealderhøj i haven til Strandvejen nr. 92, der stadig. Den blev udgravet i 1919, og man fandt flere grave og resterne af en bulkiste⁴².

Stort længere end til Stefanshjemmet går Strandvejen ikke, så begynder Oddervejen; men det er dog rimeligt her at tage Frederikshøj med. Her mødtes vejene i gamle dage, så man med rette kunne tale om »runddelen«; herfra fik man det første kik ud over Bugtens blå vand, når man kom syd fra, og hertil har århusianernes skovtur gået gennem halvandet hundrede år. Navnet Frederikshøj anvendtes allerede 1816, men i daglig tale sagde man dengang »Bechs hus« efter beboeren, skovbetjent Niels Bech, som til supplerung af sin sikkert meget beskedne løn drev en smule traktørvirksomhed. Efter Bechs død 1816 fortsatte Chr. Nielsen Mundelstrup forretningen, og derefter sad den samme slægt på Frederikshøj gennem 133 år; det var et matriarkat, for så vidt som det var kvinderne i slægten, der opretholdt arvefølgen, mens mændene kom udefra. Mundelstrups enke giftede sig efter mandens død i 1827 med Niels Thomsen Toftnæs, og derefter kaldtes Frederikshøj »Toftnæs' have«. Han indførte harmonimusik i haven for at trække publikum til, ikke hver dag, men søndag og onsdag eftermiddag fra kl. 5–8⁴³. Toftnæs døde 1840, men hans enke fortsatte virksomheden og blev 1843 afløst af sin svigersøn H. P. Danielsen, hvorefter det nu hed »Danielsens have« eller »hos Danielsen«. Der blev gjort en del i Danielsens tid for et øget besøg, således var det nu regimentsmusikken, der spillede, og den ansås for bedre end »borgermusikken«; men især fandt Danielsen på at løse det vanske-

den ved at blive byens fornemste strandpromenade og tillige en eftertragtet villavej. Prisen for villagrunde satte kommunen i begyndelsen til 3 kr. pr. kvadratalen, men nedsatte den 1901 til 2½ kr.³⁹. Blandt de første villaer var byrådssekretær Hjalmar Aaes, direktør Fr. Lausens og kgl. bygningsinspektør Hack Kampmanns.

Det ældste Louisenhøj blev vistnok bygget i begyndelsen af forrige århundrede og beboedes dengang af forstinspektøren på Marselisborg G.W. Hampe, der døde 1823; senere flyttede oberstløjtnant C.D.M. Gersdorff ind, han var broder til Chr. Gersdorff, som 1825 havde købt Marselisborg efter stiftamtmand Guldencrones død. Da oberstløjtnant Gersdorff var død i 1839, blev Louisenhøj enkesæde for gehejmeconferentsrådinde Guldencrone, dog først efter ombygninger og udvidelser, således en ny hovedbygning, for at lejligheden kunne blive standsmæssig³⁷. I 1847 averteredes »lyststedet Louisenhøj« til leje – ejendommen hørte stadig under Marselisborg – og foruden herskabelig bolig og smuk have var der 30 tdr. land agerjord³⁸; indtil 1860 boede proprietær Chr. Møller i ejendommen, og derefter general Fr. G. von Müller til 1873; hans dattersøn Ernst Bodenhoff har i forskellige erindringsbøger skildret både den gamle general og livet på Louisenhøj, som det formede sig i hans tid³⁹. I en årrække boede derefter landskabsmaler A. Fritz i ejendommen lige til sin død 1906, og en mængde af hans billeder har motiver fra Marselisborg og Moesgård skove, som Fritz kendte ud og ind og elskede højt. På dette tidspunkt var Århus kommune ved købet af Marselisborg blevet ejer også af Louisenhøj, men efter Fritz' død blev ejendommen solgt til fabrikant Vestesen (Frichs Fabrikker) for 45.000 kr.⁴⁰.

Louisenhøj var nu en »fri« ejendom, og i de hektiske år under og efter første verdenskrig kom den ud i malstrømmen. I 1919 købte fotograf Th. Hermansen den for 150.000 kr., og året efter solgte han den til direktør Ørum Petersen, Århus Oliefabrik, for 270.000 kr. Det forlød dog senere, at ejendommen stod Ørum Petersen i 350.000 kr.; men ved tvangsauktionen i hans konkursbo i 1923 fik menighedsplejerne og Diakonskolen hamerslag på den for 60.000 kr.; da de i forvejen havde købt tredje prioriteten for 68.000 kr., havde de altså ejendommen for i alt 128.000 kr. eller med papiromkostninger for ca.

Båden Marselisborg, efter foto i Erhvervsarkivet.

Skovbådene Marselisborg og Turisten udgør et særligt kapitel af århusiansk sommerliv i gamle dage. De ejedes af et interessentskab, startet i 1896, og bådene var overmåde populære i de første år af dette århundrede.

De anløb Varna og Ørnereden og havde også en tid anløbsbro ud for Filtenborgs Plads. I nogle år gik der ligeledes båd til Risskov, som dog ikke havde samme succes.

ved hovedbanegården, hvor statuen også tog sig meget godt ud²⁹. Her stod den, indtil anlægget sløjfedes i 1921, hvorpå den efter nogle års ophold i Park Allé flyttedes til Filtenborgs Plads.

Reguleringen af banegårdsforholdene i Århus i 1920erne betød en fuldkommen revolution for hele kvarteret omkring banegården. Allerede i slutningen af forrige århundrede var pladsen begyndt at blive for indskrænket til den voksende trafik, men lang tid gik med at overveje forskellige planer. Først 1923 flyttedes godsbanegården til Mølleengen, og længe var der voldsomme diskussioner om, hvorvidt en ny personbanegård også skulle lægges i Mølleengen – en plan som havde mange tilhængere – eller om den ligesom den gamle skulle placeres for enden af Ryesgade. Resultatet blev det, vi kender i dag: den nye banegård blev bygget på den gamles plads, men hævet en etage i vejret³⁰; det medførte, at hele banegårdspladsen og den nederste del af Ryesgade opfyldtes og bebyggelsen helt op til den katolske kirke blev revet ned. Også hotel Kronprinsen forsvandt, og over dets grund anlagdes en ny gade, Park Allé, som over den gamle kirkegård fik forbindelse med Sønder Allé.

I stedet for de gamle bygninger fra 1870erne og 1880erne rejstes nu ensartede komplekser på banegårdspladsen. De nye bygningers arkitekt var Høeg-Hansen, der i disse år med bygningsværker som Stadion, Amtssygehuset m. m. satte sit præg på meget byggeri i Århus. Den nye banegård, der blev udvidet med en posthusbygning ned mod Fredensgade, lå ikke som den gamle i et hul med mer eller mindre stejlt skrånende gader fra nord og vest; nu knejsede banegården en smule for enden af Ryesgade, og selv Banegårdsgades stejle skråning var næsten udjævnet.

Allerede i 1923, da godsbanegården flyttedes til Mølleengen, kunne en del af terrænet mellem Fredensgade og Spanien, som statsbanerne havde disponeret over til rangerbanegård m. v., anvendes til andre formål; her indrettedes senere rutebilstation. Fredensgades bebyggelse var efter jernbanens åbning fortsat også på strækningen fra Sønder Allé hen mod den senere påbegyndte Rosenkrantzgade, og i 1868 fik også denne del af gaden

Park Allé, set mod Sønder Allé, oktober 1924, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Park Allé var anlagt hen over den østlige del af den gamle kirkegård, men resten af kirkegården henlå urørt, indtil opførelsen af rådhuset begyndte i slutningen af 1930erne.

For enden af Park Allé står Elias Ølsgaards statue af Peter Sabroe, der blev opstillet i 1924, men da rådhusbyggeriet påbegyndtes, flyttedes den til pladsen foran Vennelyst, som i den anledning kom til at hedde Sabroes Plads.

navnet Fredensgade³¹. Banegårdsgades navn har i øvrigt været underkastet forskellige omskiftelser. I begyndelsen havde vejen fra Frederiks Allé forbi banegården slet ikke noget officielt navn, men kaldtes vist oftest Stationsvejen. Først 1874 besluttede byrådet at døbe »vejen fra Frederiks Allé til sammenstødet med Fredensgade« for Banegårdsvej, og »sammenstødet« fandt sted »mellem gartner Ehlers bolig og jernbanens ældre varehus mod syd og hjørnet af gartner Ehlers toft«, dvs. der hvor nu statsbanernes administrationsbygning ligger. Der var altså ikke tale om en banegårdsplads; det hele kaldtes Banegårdsvej, og en sammenhængende bebyggelse på begge sider af gaden kom først senere. I 1898 søgte beboerne i Banegårdsgade om, at træerne i gaden måtte blive fjernet; byrådet ville dog kun tillade, at træerne langs husene fældedes, mens træerne ved den ubebyggede side »ved den have, som støder op til kirkegården« skulle blive stående³². Året efter fandt man på at bede om navneforandring fra Banegårdsvej til Banegårdsgade, »fordi gaden nu var brolagt«. Der rejste sig røster i byrådet for at nægte det, for der var jo mange brolagte gader i København, som stadig hed -vej, for eksempel Gamle Kongevej, men der blev dog flertal for navneforandringen³³. Efter reguleringen af banegårdsforholdene i 1920erne har man så også reguleret gadenavnene: nu der virkelig er en banegårdsplads, har den også fået navnet Banegårdsplads, mens strækningen fra Frederiks Allé til Banegårdsplads stadig hedder Banegårdsgade, hvorimod strækningen fra Banegårdsplads til Fredensgade er døbt Ny Banegårdsgade.

NOTER: ¹ A. St. 17.9.1858 og 2.10.1959. ² Dansk biografisk Leksikon V, 1934, s. 496. ³ A. St. 29.1.1831. ⁴ A. St. 1.11.1842. ⁵ O. Jørgensen: Slægten Jørgensen fra Følle, 1918, s. 24. ⁶ A. St. 24.6.1846. ⁷ A. St. Aarb. 1951, s. 17. ⁸ Borgerrepræsentationens deliberationsprotokol 9.9.1847 (Århus byråds arkiv). ⁹ Borgerrepræsentationens kopibog 10.9.1847 (Århus byråds arkiv). ¹⁰ Kgl. Reskripter og Resolutioner for Aaret 1850, s. 172. ¹¹ Sagførere i Århus. Undersøgelser og aktstykker tilegnede Carl Holst-Knudsen, 1956, s. 75. ¹² A. St. 3.4.1850. ¹³ A. St. 10.7.1850. ¹⁴ A. St. Aarb. 1956, s. 240. ¹⁵ A. St. 18.10.1852. ¹⁶ A. St. Aarb. 1954, s. 174. ¹⁷ O. Jørgensen: Slægten Jørgensen fra Følle, 1918, s. 38 f. ¹⁸ A. St. 22.7.1858; A. St. Aarb. 1954, s. 205. ¹⁹ A. St. 29.11.1859. ²⁰ A. St. 6.12.1859. ²¹ A. St. 24.3.1929. ²² A. St. 16.10.1868. ²³ A. St. 8.6.1899. ²⁴ A. St. 16.7.1902. ²⁵ A. St. 10.5.1907. ²⁶ A. g. T. II, s. 333. ²⁷ A. g. T. IV, s. 24. ²⁸ A. St. 23. og 24.7.1894. ²⁹ A. B. Forh. 1895, s. 156 og 201; 1897, s. 278; 1900, s. 178; 1901, s. 157; A. St. 19.6.1896, 19.7.1899, 6.4.1900, 16.7.1901. ³⁰ A. St. 14.7.1929. ³¹ A. B. Forh. 1868, s. 49. ³² A. St. 2.9.1898. ³³ A. St. 7.4.1899.

Asylgade

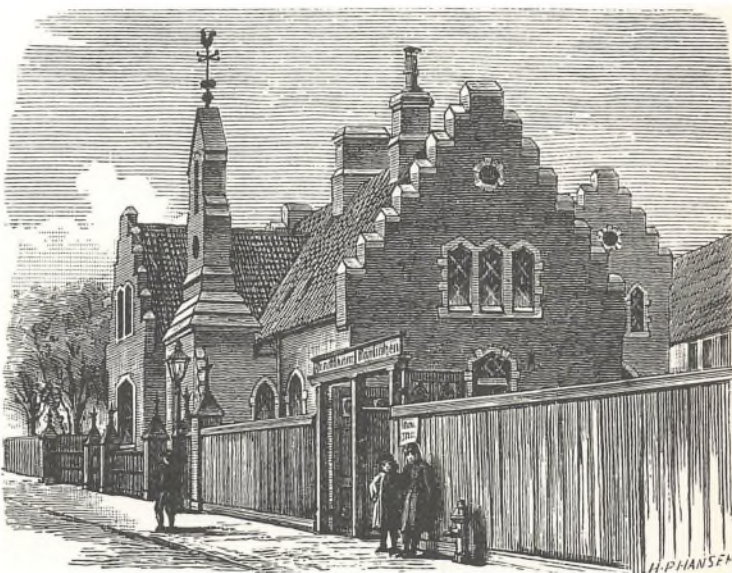
Asylgade hed oprindelig Pistolstræde; trist nok at den ikke fik lov at beholde sit gamle navn, for selv om Pistolstræde kan lyde lidt drabeligt, så er der dog langt mere farve og karakter over dette navn end over Asylgade. Hvordan gaden er kommen til at hedde Pistolstræde, foreligger der ingen autentiske oplysninger om, men ifølge mundtlig overlevering skulle det komme af, at officererne ved 3. dragonregiment i sin tid har holdt skydeøvelser med pistol her. Dengang har der næppe været en egentlig gade, men en toldersti langs Frederiksgades baghaver af samme art som Posthusmøgen og Telefonmøgen, og først efterhånden som bebyggelsen voksede på Søndergade, Østergade og Sønder Allé, blev der tale om en mere trafikeret passage fra Østergade til Sønder Allé. Det er også betegnende, at første gang Pistolstræde nævnes i vejviseren (1876), har gaden kun én beboer, men intet husnummer anføres; 1877 er der to familier, men stadig intet husnummer, mens der i 1879 noteres fem familier i tre husnumre, men karakteristisk nok er alle tre baghuse, nemlig til Østergade 6, Frederiksgade 69 og Sønder Allé 5¹.

I begyndelsen af 1880erne blev der dog opført to bygninger med facade direkte til Pistolstræde, den ene var asylet »Børnely« (indviet 1883) og den anden Vilh. Fønss' skole, nuværende nr. 10. Asylet var oprettet af Sct. Stefansforeningen i Århus og havde oprindelig været installeret i det gamle garnisonssygehus, Frederiksgade 15, senere i Søndergade nr. 4; men i 1883 opførtes altså en særlig bygning i købmand Chr. P. Spliids

Asylet »Børnely«, efter træsnit i Meddelelser om Aarhus Sct. Stefansforenings Virksomhed i 1898.

Asylet var bygget med Diakonissestiftelsen i København som mønster, men da der kun var tale om en lille bygning, er der kommen noget uforsholdsmæssigt over dimensionerne: de takkede gavle virker lidt drabelige, og vejrhanen er ligesom kommen unaturlig højt op.

Asylbygningen blev efterhånden for lille, og i begyndelsen af 1950-erne byggedes en moderne børnehave bag socialkontoret i Valdemarsgade, medens ungdomsklubben »Mejlen« overtog den gamle bygning i Asylgade.

Diakonisse søster Gerda, efter foto i privateje.

Mange ældre århusianere vil sikkert endnu mindes søster Gerda, der virkede som diakonisse i Århus i mere end 50 år. Hun var født i Horsens, og 17 år gammel blev hun diakonisse-elev og to år senere prøvesøster. Det var 1. maj 1886.

Samme år kom hun til Århus og blev der. En tid var hun menighedsdiakonisse i Sct. Pauls sogn, men centrum for hendes virksomhed blev dog »Børnely« i Asylgade.

Søster Gerda var fra begyndelsen med i søndagsskolearbejdet, og hun kom senere ind i bestyrelsen for »Børnely«, ligesom hun sad i bestyrelsen for Stefansforeningen og for menighedsplejen i Frue Sogn.

Hun var meget respekteret også af myndighederne, hvad blandt andet førte til, at man i 1930erne opfordrede hende til at organisere den kommunale sygepleje. Det gjorde hun med stor dygtighed, og i 1936 kunne socialkontoret overtage den veltilrettelagte sygepleje.

have ud mod Pistolstræde². At der var trang til børneasylet, fremgår af, at der inden et år var optaget 100 børn eller faktisk lidt mere, end pladsforholdene tillod. Samtiden fandt bygningen smuk; nutiden vil måske synes, at den er mere sjælden end køn; det er, som om de pompøse gavle ligesom kræver større bygningsdimensioner.

I årenes løb har »Børnely« været hjemsted for meget andet end asylgærningen: børnegudstjenester, Blå Kors-møder og Ydre Missionsmøder er afholdt her, og i mange år boede diakonisser i asylet; herfra ledede også søster Gerda den kommunale sygepleje, som hun organiserede, inden kommunen selv overtog den³. Søster Gerda, der af mange vil huskes som en af dem, der livet igennem ofrede sig for andre, boede i »Børnely« i 57 år. Efterhånden blev pladsen imidlertid for trang for arbejdet i asylet, og man begyndte at tænke på forandring. Bestyrelsen mageskiftede derfor i 1950erne med Århus kommune, som overtog den gamle asylbygning, mens der bag socialkontoret byggedes en moderne børnehave med stor legeplads, legestuer, garderobe, køkken osv.⁴ I den gamle asylbygning rykkede derefter »Mejlen« ind, en ungdomsklub for dem over 18 år, startet i 1950 med bl. a. læge Hilmar Fridericia som ivrig initiativtager. Klubben havde først til huse i Mejlgade nr. 2 – deraf navnet – men kunne 1955 rykke ind i asylbygningens nyistandsatte lokaler, hvor der var mulighed for spil, musik og dans, studiekredse, fjernsynsaftener eller blot en hyggelig snak i dagligstuen⁵.

Fønss' skole, Pistolstræde nr. 10, blev opført 1884, men Fønss havde på det tidspunkt allerede i nogle år haft skole andetsteds. Han var født 1849 og havde 1870 taget eksamen fra Skårup Seminarium; 1875 blev han beskikket som organist og kantor ved Vor Frue Kirke og tilbød samtidig »undervisning for voksne og børn«⁶, og 1878 oprettede han en drengeskole, som til at begynde med havde lokaler i Klostergade⁷. I Pistolstræde var skolen en blandet skole for både piger og drenge og en tid en af de største privatskoler i Århus med næsten 200 elever; senere blev der trangere kår for privatskoler, og Fønss' skole, som til sidst havde til huse i Vester Allé og på Kystvejen, sluttede 1910 med kun 48 elever⁸.

Fønss »var en ganske brillant mand og en dygtig lærer«, sagde siden en af hans elever⁹; men han var tillige lidt af en digter, hvad måske ikke var så underligt, for han var

Skolebestyrer og organist Vilhelm Fønss (1849–1918), her efter Olaf Fønss: *Thalia Tilbedelse*, 1948.

Vilh. Fønss blev dimitteret fra Skårup Seminarium 1870, og 1875 ansattes han som organist ved Frue Kirke i Århus.

I 1878 startede han en drengeskole i Klostergade (A.St. 7.3. 1878), senere udvidedes den til en realskole både for piger og drenge, en årrække i Pistolstræde 10, derefter Vester Allé 4 og til sidst Kystvej 21. – I 1910 solgte Fønss skolen til skolebestyrer

Brandt, der i forvejen havde købt »Fengers Skole«, Nørrebrogade, og skolebestyrer A. Christensens skole, Bruunsgade 42.

Ved Fønss' 25 års jubilæum som organist i 1900 modtog han fra »venner og medlemmer af menigheden« en pengegave, og kirkeinspektionens formand udtalte »anerkendende ord om jubilarens udøvelse af sin gerning i kirken« (A.St. 17.12. 1900).

Ved 40 års jubilæet i 1915 var han syg og tog kort tid efter sin afsked.

broder til digteren Otto C. Fønss. Efterklang må man vel nok kalde Vilhelm Fønss' digte, men han fik dog udgivet en lille samling »Lyriske Smaadigte«, trykt 1878 i Brødr. Backhausens trykkeri i Århus¹⁰, og de er ganske velformede, som det vil ses af efterfølgende digt »De to engle«:

Dødens engel holder vagt
ved den lilles leje,
Paradisets gyldne pragt
barnet får i eje,
når i Herrens almagts navn
hjem den fører det i favn.

Trøstens engel daler ned,
tørret bort din tåre,
hvisker: »Det er kærlighed,
når os Gud vil såre«,
og i ømme moder-bryst
gyder den sin himmeltrost.

Mange af digtene er af religiøs karakter, og man kan godt under læsningen komme til at undre sig over, at den gode organist og skolebestyrer Fønss skulle få tre sønner, som alle gik til teatret. Det viser sig da også, at han var meget imod det, så meget, at den ældste søn, Olaf Fønss, ganske simpelt måtte flygte hjemmefra for at nå sit mål, endda under ret dramatiske forhold¹¹, men ikke desto mindre fulgte de to yngre brødre, Johannes og Aage Fønss, i broderens fodspor, dog uden at de behøvede at flygte hjemmefra.

Fønss' gamle skolebygning i Asylgade rummer nu lokaler for mineralvandsfabrikken »Sct. Paul«, og på den anden side af gaden, Asylgade nr. 5, ligger en stor femetagers magasinbygning, opført 1921 af Rahrs tekniske Forretning A/S; også enkelte andre forretningsbygninger er opført, ligesom hjørnebygningerne ved Sønder Allé når langt ned ad Asylgade; men endnu er der et lille grønt kig ind i Århus ny Missionshotels have.

Gadenavnet Pistolstræde besluttede byrådet i 1892 at ændre til Asylvej¹², hvad skolebestyrer Fønss i øvrigt var meget utilfreds med. Han indsendte en klage, hvori han gjorde opmærksom på, at folk kunne få det indtryk, at hans skole lå uden for byen, når man kaldte gaden Asylvej, og han anmodede derfor om, at den i hvert fald kom til at hedde Asylgade¹³. Byrådet afslog dog andragendet. Gadenavnet kom imidlertid til diskussion igen i 1938, da man havde nedsat »Århusegnens gade- og vejnavneudvalg« for at få lidt orden i navne-

Asylgade set mod Østergade, efter foto fra 1954 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Hjørnebygningen mod Østergade – Østergade 6 – er Hotel Dagmar. Tidligere lå der et Hotel Dagmar på hjørnet af Guldsmedgade og Tangen, og der har heller ikke altid været hotel i Østergadebygningen.

Ejendommen ejedes i 1880'erne af overdyrlæge ved 3. dragonregiment J. C. Jensen (1830-99), som var stærkt interesseret i hønseavl og en flittig udstiller ved fjerkræskuer. Senere havde slagter Nisted ejendommen.

givningen og undgå, at de samme navne forekom både i Århus og forstæderne. Ved denne lejlighed havde stadsingeniøren foreslået, at Asylvej passende kunne omdøbes til Rådhusgade, nu da man var ved at bygge det nye rådhus lige ud for gaden. Der udspandt sig en voldsom diskussion i byrådet, fordi der viste sig en del stemning for at gå tilbage til det gamle navn Pistolstræde. Grundejerne protesterede dog omgående mod denne tanke, skønt den senere borgmester *Stecher Christensen* mente, at ingen af grundejerne boede på Asylvej, men havde forretninger i Søndergade og Frederiksgade. Rådhusgade syntes han absolut ikke, man kunne kalde gaden, så snarere Rådhusstræde; men i øvrigt fandt han, at Pistolstræde var et udmærket navn. Tømremester *Siig* forstod dog godt, at grundejerne var imod Pistolstræde; han ville heller ikke stemme for dette navn. Overlærer *Baden* syntes, at Pistolstræde var et morsomt navn; der havde været en kedelig tendens, som man ikke burde fortsætte, til at forfladige gadenavnene – f.eks. Brobjerg til Frederiksgade – og han forstod ikke grundejernes protest mod Pistolstræde; den ville blive en turistattraktion. Skulle man endelig modernisere, kunne man kalde den Revolverstræde. Købmand *Valdemar Kloster* fandt egentlig også, at Pistolstræde var et glimrende navn, men det var kedeligt, at grundejerne var imod det; og han foreslog derfor, at sagen blev nærmere overvejet¹⁴. – Og så gik sagen tilbage til udvalget til nærmere overvejelser, og uden begejstring foresloges det senere, at »man foreløbig burde kalde den Asylgade. Om der skulle ske en ændring ved en senere udvidelse af gaden, kunne drøftes til den tid«. Det vedtoges, og der kom altså ikke andet ud af diskussionen, end at Asylvej ændredes til Asylgade – og det kan næppe kaldes et større fremskridt.

NOTER: ¹ Aarhus Vejviser 1876, 1877, 1879. ² A. g. T. IV, s. 198. ³ A. St. 30.4.1936. ⁴ A. St. 16. og 17.11.1954. ⁵ A. St. 26.10.1960. ⁶ A. St. 27.7.1875. ⁷ A. St. 7.3.1878. ⁸ Chr. Buur: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar, 1930, Tillæg, s. 43; A. St. 3.10.1910. ⁹ A. St. 18.1.1930. ¹⁰ Vilhelm Fønns: Lyriske Smaadigte, trykte som Manuskript, 1878; A. St. 20.12.1878. ¹¹ Olaf Fønns: Thalia Tilbedelse, 1948, s. 37 ff.; Johs. Fønns: Friske Erindringer II, 1926, s. 24. ¹² A. B. Forh. 1892, s. 113. ¹³ A. St. 21.5.1892. ¹⁴ A. B. Forh. 1938–39 A, s. 210 ff. og 224.

Posthussmøgen og Telefonsmøgen

De to smøger har ikke nogen særlig lang udviklingshistorie, men de har det tilfælles, at de er opstået på samme måde, idet de begge oprindeligt var »tolderstier«, hvor toldvæsenet patrouillerede for at hindre smugleri. Baggrunden for deres opståen er altså det særlige skattesystem, konsumtion eller accise, som alle købstæder i gamle dage var belemret med, og som forekommer os højst mærkeligt og i hvert fald en meget upraktisk form for skat; men teoretisk adskiller den sig egentlig ikke stort fra vor tids forbrugsskatter på tobak, spiritus osv.; dog må det siges, at konsumtionsafgifterne ramte hårdere, fordi de toges af det daglige livs fornødenheder, fødevarer, korn m.m., og ikke som nu af mere luksusbetonede varer.

Konsumtionen blev særlig sat i system under Frederik III, som i 1657 for at skaffe penge til svenskekrigen indførte en afgift på alle »fortæringsgenstande«, der til lands eller til vands førtes til købstæderne. Få år senere blev disse afgifter til en fast almindelig skat

Udsigt over Århus fra ca. 1780, efter kobberstik. – Hvad man i forbindelse med Posthussmøgen særlig skal

lægge mærke til på det gamle stik, er det tolder-plankeværk, som går rundt om hele byen for at hindre

smuglerier. – Karakteristisk er de statuer til reberbaner, som ses ved det senere Spanien og Grønland.

Fiskergades baghuse, set fra Posthussmøgen, efter foto fra 1920'erne i »Den gamle By«.

Således kunne man fra Posthussmøgen kigge lige ned i Fiskergades gårde og ind ad vinduerne for den sags skyld også. – Hvor højt Posthussmøgen var hævet over Fiskergades niveau, ses af baghuset, hvor smøgen er på højde med taget.

Tilsyneladende er der opsat et skilt midt i smøgen, det er dog kun pælen, som står i smøgen, »skiltet« er en vindueslugt i baghuset.

og var i lang tid en af statens vigtigste indtægtskilder. Der var to grupper af konsumtionsafgifter, den såkaldte »portkonsumtion«, der afkrævedes for alle landbrugsvarer, som gennem byportene førtes ind i byen, og en særlig male-afgift, der svaredes af alt korn, som blev malet i købstæderne.

Det siger sig selv, at det var en vanskelig opgave at inddrive en sådan skat, eller rettere: det var meget vanskeligt at forhindre, at der indførtes varer i købstæderne uden om byportene. I virkeligheden var det nødvendigt at sætte plankeværker omkring hele byen, dvs. langs »konsumtionslinien«, der fulgte de yderste gaders baghaver. På den måde skulle det være muligt at dirigere al færdsel gennem byportene, hvor konsumtionsbetjentene stod parat til at kontrollere både i pose og sæk, hvorfor de også kaldtes posekiggere.

Der blev virkelig sat gærder eller plankeværker omkring hele byen, og mod syd vil det sige omkring Fiskergades og Brobjerggades (Frederiksgades) baghaver, som dengang vendte direkte ud mod de åbne marker. På et billede af Århus fra 1780 ser man tydeligt plankeværkerne, og der foreligger også beretninger om jævnlige synsforretninger, som

Posthussmøgen som den så ud omkring 1880, tegnet af den senere så kendte maler P. Mønsted, her efter foto i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Mønstedes fader, lotterikollektør O. Mønsted, ejede den lille ejendom Søndergade 3, der lå lige ud for Posthussmøgen, og det er nok herfra, sønnen har tegnet det lille parti.

Ved også at tegne den lille pige og hendes leg med hunden har han opnået at få et helt lille genrebillede ud af tegningen.

Posthussmøgen har på dette tidspunkt været omgivet af høje plankeværker, formodentlig med låger til de forskellige haver; således synes der at være en låge bag den lille pige, og i plankeværket til venstre – der ser noget miserabelt ud – står en låge åben.

Træerne på begge sider viser, at der dengang endnu har været store haver bag Søndergade, og trods plankeværkerne er der slet ikke så lidt idyl tilbage – og en idyl, som ikke skyldes maleren alene.

skulle kontrollere, om disse plankeværker var i forsvarlig stand, hvad de næsten aldrig var. I 1707 fandtes et sted tre huller og det ene så stort, at der kunne køres igennem det; om nogle ejendomme i Fiskergade hedder det i samme beretning, at »gærdet mellem marken og deres kålhaver findes noget brøstfældig«, selv plankeværket omkring borgmester Winthers 23 boder på Brobjerggaden trængte til forbedring, og der syntes at være »trin« over dem. Men også hos en konsumtionsbetjent, der ligeledes boede på Brobjerggaden, var gærdet mangelfuldt, og det var åbenlyst, at der havde været trafik over det¹.

Man måtte have toldvæsenets tilladelse til at have låger i plankeværket med adgang til marken udenfor, og lågerne skulle altid være låsede. I 1734 klages der over, at trods »optagne syn og mulktninger er der endnu så mange (ulåste) baglåger, at byens indvånere ikke har nødig at betjene sig af de forordnede og beskikkede porte uden alene for tilkørselens skyld«, og ved en synsforretning i 1768 fandtes der 65 porte og baglåger, som enten var »aldeles manglende eller dog så slet med lukkelse forsynede, at de gave fri passage til marken«².

Det vil let forstås, at smugleri nemt kunne praktiseres og da også blev det i stor udstrækning. Man sagde, at den købmand, som havde have ud til konsumtionslinien, havde langt større chancer for at blive velstående end andre. Mand og mand imellem ansås det ikke for noget forkasteligt at smugle -- når man da kom godt fra det -- tværtimod kunne det blive en slags sport, og man morede sig altid hjerteligt, når det lykkedes at narre toldvæsenet. Der er overleveret et utal af historier om, hvordan man snød konsumtionsbetjentene. Bønderne, der kom kørende med deres varer til byen, holdt sig heller ikke tilbage: det hændte, at et spædbarn, som en bondekone på vognen sad med på armen indhyllet i et klæde, ved nærmere eftersyn viste sig at være en fed gås.

Mest systematisk og i størst omfang smuglede dog nok købmændene både til lands og til vands. En købmand havde i sit plankeværk en lem, som han vågede nøje over; gennem den gik mange sække korn uden konsumtionsafgift ind i gården. Toldinspektøren undrede sig engang over, at der udførtes langt mere byg fra Århus, end der kom ind i byen, for »på gaderne og i haverne kan det dog ikke vokse«, mente han. Udadtil undrede køb-

Posthussmøgen 1950, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Sammenligner man dette billede med P. Mønstedts tegning fra ca. 1880, kan det ikke påstås, at Posthussmøgen har forskønnet sig.

Af idyllen er intet tilbage; i stedet for plankeværker er der kommen baghusgavle og vellukkede porte, og af træer findes kun et par, der synes temmelig hjemløse i disse omgivelser.

Derimod er der nu lagt fliser i Posthussmøgen, så den altid kan pas-

seres selv i dårligt vejr, mens der i gamle dage jævnligt klagedes over det dårlige føre.

Posthussmøgens storhedstid må nok siges at være forbi; den indtraf i de år, da posthuset lå på Fredens Torv, og smøgen derfor var langt mere trafikeret end nu, ja i avisen kaldtes den endda »den mest befærdede passage i byen uden for hovedgaderne«.

Det er også en lidt trist udsigt, man i vore dage har fra Posthussmøgen til Fiskergades forfaldne huse og haver.

manden sig også over dette naturfænomen, men i sit stille sind vidste han jo meget godt, og ikke uden indre tilfredshed, at lemmen i hans have var en del af forklaringen. Den samme købmand fik søværts indført toldfri varer ved at lade Jens Døvmads paradere på skuden med en konsumtionsbetjent-kasket på hovedet. Jens Døvmads havde nemlig en skuffende lighed med en af konsumtionsbetjentene, og når toldkrydseren nærmede sig, og man så det uniformerede hoved, følte man sig beroliget og drejede af. Undertiden arrangeredes hele små komedier, som man bagefter godtede sig over; således kom en sen aften en vogn til byporten, og konsumtionsbetjenten måtte ud af sin bod for at undersøge vognens indhold; det var sække med hør og hakkelse, men man kunne jo aldrig vide, hvad der eventuelt skjulte sig i dem. Da betjenten var kommen op i vognen, simuleredes en løbskørsel, og det lykkedes ikke at standse hestene, før de var kommen langt væk fra porten, og imens havde medhjælperne fået adskillige varer sikkert og toldfrit igennem³.

Slagterne brugte den trafik at trække deres kreaturer langs strandkanten, som dengang gik helt ind til Mejlgedes haver; der var lavet en stendæmning, som var så praktisk, at en ko nok på enkelte steder kunne kravle op ad den⁴. Det hændte formentlig også, at et uvedkommende kreatur kom med blandt byens køer, der jo om sommeren daglig blev drevet ud på bymarken på græs og tilbage igen for at blive malket. Alle byens kreaturer var på højre horn mærket med et »konsumtionsbrænde« for kontrollens skyld – men har det været muligt at gennemføre effektiv kontrol? Næppe.

Tolderne kunne ellers nok være både skrappe og krakilske. Således gik en mand en dag tur med sin datter ad vejen »bag om byen«, og på uturen gennem Vestergade købte han et stykke læder, som han bar under armen ud ad porten, men da han senere ville ind ad Mindeport, måtte han betale konsumtionsafgift af læderet, forklaring af sammenhængen hjalp ikke. Til gengæld kunne borgerne så også gøre sig en fornøjelse af at drille konsumtionsbetjentene, for eksempel hændte det, at et par mand i løftet stemning hele natten kørte fra den ene port til den anden for at give betjentene noget at bestille⁵.

Den nordlige ende af Telefonsmøgen, efter foto fra 1954 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Man ser Jydsk Telefon-Aktieselskabs bygning i baggrunden, og til højre for den ses domkirkens spir; man skal ikke lade sig skuffe af, at spiret forekommer at være en tilbygning til telefonhuset. Det er blot et optisk bedrag, som ikke forklæjner domkirken.

Et par plankeværker synes her at være fjernet, hvad der har gjort smøgen lidt rummeligere, uden at man egentlig kan sige, at den er blevet hyggeligere.

Udsigt fra Posthusmøgen til Fiskergades bagside, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhist. Samling.

Så triste ser en del af ejendommene i Fiskergades sydlige husrække ud, og de er jo ikke noget opmuntrende syn for de spadserende i Posthusmøgen.

Enkelte huse er revet helt ned, men snart bliver der vel bygget – planer har været fremme – dog må man nok regne med, at det i alle tilfælde vil gå ud over Posthusmøgen.

De fleste smuglerier fandt sted ved det nuværende Nørre Allé og andre steder, som stødte op til vejen »bag om byen«, hvorimod det var vanskeligere at operere langs Fiskergades og Frederiksgades baghaver, som dengang lå direkte ved den åbne mark, så man fra alle sider kunne overse, hvad der foregik. Konsumtionsbetjentene patrouillerede her på deres toldersti, så her var ikke meget at gøre. Men stien må have været flittigt benyttet også af beboerne, for i 1851, da konsumtionen blev afskaffet, og byportene forsvandt, protesterede man i Fiskergade og Frederiksgade mod at komme af med tolderstierne; man hævdede at have »århundredgammel ret« til at have en færdselssti bag haverne og ville ikke finde sig i at blive lukket ude fra omverdenen af byggeriet langs Fredensgade og Østergade. Beboerne fik virkelig deres vilje, og således opstod Posthusmøgen som offentlig forbindelse mellem Fredensgade og Søndergade med fortsættelse på den anden side af denne gade gennem den gamle reberbane til Østergade. Navnene fik smøgerne først senere, da der blev posthus i den bygning på Fredenstov, hvor smøgen munder ud, og da der kom telefoncentral ved Søndergade-smøgen. Hvor højtideligt det gik til, kan man se deraf, at da murermester Preis byggede den ejendom på Fredenstov, gennem hvis port smøgen går, blev det bestemt, at porten »til evig tid« skulle stå åben for offentlig færdsel⁴.

Der var ikke megen bebyggelse ved Posthusmøgen. Man gik mest langs Fiskergades baghaver med venlige hyldebuske og andet grønt. Enkelte bagbygninger var der dog, som vendte direkte ud til smøgen; fra 1897 til 1912 fandtes her den biskoppelige metodistkirkes kapel »Bethel«, der officielt var baghuset til Fiskergade nr. 48–50, men også havde indgang fra Posthusmøgen. Efter at metodistmenigheden havde fået sin egen kirke, Bethlehemskirken på hjørnet af Hjarnøgade og Tunøgade, overtog menigheden »Mod Lyset« forsamlingslokalet i Posthusmøgen. I øvrigt fortælles det, at artister og cirkusfolk i begyndelsen af århundredet holdt til i Posthusmøgen; at det var artister, kunne man se deraf, at »damerne røg cigar«; det gjorde damer ellers ikke dengang.

I slutningen af forrige århundrede ejedes det lille hus Søndergade nr. 3, hvor Posthusmøgen udmundede, af lotterikollektør og fotograf Otto Chr. Mønsted (1834–1912). Han var begyndt som skibsbygger, men forløftede sig, mens han arbejdede hos skibsbyg-

ger Ulstrup i Århus, så han måtte gå over til et andet erhverv; han drev derefter en mølle på landet med bageri, men måtte også opgive det og slog sig derefter ned i Århus som fotograf og indehaver af en klasselotterikollektion, først på Mindegade i bager Theils ejendom, fra 1878 i Søndergade nr. 3, hvor han også havde »tegnekontor for broderier og damelinned«⁶. I 1898 solgte han Søndergade-huset til enkefru Kloster for 25.000 kr., og da grunden kun var 400 kvadratmeter stor, repræsenterede købesummen altså ca. 60 kr. pr. kvadratalen, hvad man dengang syntes var en fabelagtig høj pris⁷. Af denne i forvejen smalle grund afgav fru Kloster en strimmel til udvidelse af Posthusmøgen og til etablering af en forbindelse mellem denne og smøgen, der går fra Fiskergade til Søndergade⁸. Derved blev Posthusmøgens udmunding i Søndergade omtrent som den er i dag; forbindelsen til smøgen ned til Fiskergade er derimod senere sløjftet igen.

En søn af lotterikollektør O. Mønsted var den senere kendte maler P. Mønsted, som fik sin første uddannelse i Århus. Han gik i Fengers realskole og senere i Prins Frederik Ferdinands tegneskole (Teknisk Skole), ligesom han tog undervisning både hos Emmerik Høegh-Guldberg og landskabsmaleren Andreas Fritz, der støttede ham på forskellig måde. Som 16-årig fik P. Mønsted sit første maleri antaget på Charlottenborg-udstillingen; billedet forestillede et skovløberhus ved Marselisborg⁹. Den her gengivne pennetegning viser Posthusmøgen, som Mønsted så den fra faderens hus Søndergade nr. 3.

I 1870 flyttedes byens posthus fra Mejlgade til Fredens Torv »til bedrøvelse for mange«, for man syntes, det var uforskammet langt borte; en af følgerne var, at der nu blev større færdsel gennem Posthusmøgen. I byrådet fremkom der forslag om grusning og regulering af smøgen, men det blev ikke til noget. Værre var det dog, at mens man andre steder i byen rykkede nybygninger lidt tilbage og ligeledes nye plankeværker, så klages der over, at man i Posthusmøgen går den modsatte vej, så »stien stadig indsnævres«¹⁰. I 1893 klages der over »bundløst morads«. Uføret skyldtes en »kommunal foranstaltning«, nemlig nedlægning af gasrør; men så burde man i hvert fald forsyne smøgen med et par gaslygter. Det fortjener den »som den mest befærdede passage i byen uden for hovedga-

Telefonsmøgen, set mod hjørnet af Østergade, efter foto fra 1955 i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Her er man begyndt at rydde enkelte af de gamle huse, ikke for at bygge igen – i hvert fald ikke foreløbig – men for at skaffe det, som alle kræfter i vore dage sættes ind på: parkeringsplads.

Hvad man derefter skal kalde stedet, er vanskeligt at sige; en smøge er det jo ikke mere, men det er heller ikke en gade. Resultatet bliver nok: parkeringsplads med snæver indkørsel.

To partier fra Telefonsmøgen, begge efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Til venstre ses opgangen til Telefonsmøgen fra Søndergade, en prunkløs baggårdstrappe.

Til højre en del af smøgen, set mod Østergade, indesluttet på den ene side af sure bagbygninger, på den anden af høje plankeværker.

Et enkelt træ findes endnu som rest af en smule have, men nogen form for hygge kan man ikke sige, at Telefonsmøgen har bevaret.

derne«. Det er meget godt, hedder det videre, at asfaltere de stier i byens omegn, som ikke befærdes, men det er nok så nødvendigt at grundforbedre de veje, hvor folk færdes fra morgen til aften¹¹.

Posthusmøgen og Telefonsmøgen er næppe så meget befærket nu som tidligere, men fungerer dog stadig som smutveje mellem Fredenstov og Søndergade og mellem Søndergade og Østergade. Derimod er de ikke så hyggelige som i gamle dage. Forfaldet i Fiskergades sydlige husrække er ikke noget oplivende syn for den spadserende i Posthusmøgen, og Telefonsmøgen er indsnævret af højt byggeri eller udvidet med parkeringspladser, så prægnet af smøge er ved at forsvinde.

NOTER: ¹ Demokraten 22.2.1957. ² Hoffmeyer I, s. 395 og II, s. 121. ³ A. St. 31.12.1913. ⁴ A. St. 31.12.1910. ⁵ Ill. Tidende 1884-85, s. 571. ⁶ O. Jørgensen: Slægten Jørgensen fra Følle, 1918, s. 54 f. ⁷ A. St. 21.9.1898. ⁸ A. B. Forh. 1898, s. 324. ⁹ O. Jørgensen: anf. værk s. 56; A. St. 24.10.1927. ¹⁰ A. St. 8.9.1878. ¹¹ A. St. 16.10.1893.

Fiskergade

Fiskergade blev forholdsvis sent bebygget. Terrænet syd for åen lå jo uden for middelalderens befæstede by, der havde en vold – Søndervold – nord for åen, mens selve åen fungerede som voldgrav.

Den første bebyggelse syd for åen blev naturligt nok husene langs hovedvejen op ad Brobjerg, Brobjerggaden, nu Frederiksgade. Senere kom Fiskergade til som en sidegade, og langt op i tiden fandtes her kun små, fattige huse, omtrent af den type, som man endnu kan se enkelte af i Ridderstræde; de kaldtes boder eller lejeboder og tilhørte i reglen forskellige af byens rigmænd, som lejede dem ud til mindre velstående borgere. Det var en art pengeanbringelse og vistnok ret indbringende. Banker havde man jo ikke.

Efter at åen henimod slutningen af middelalderen var blevet uden betydning som voldgrav, udnyttedes den mere og mere som havn; helt op til Immervad lagde skibene til langs Ågade, hvor der var bolværker. Derimod synes der ikke at have været megen lossen og laden på Fiskergade-siden; her lå jo heller ingen store købmandsgårde, kun de små lejeboders bagpladser vendte ned mod åen, og måske har fiskerne netop på den strimmel jord, der var mellem husene og åen, haft en passende plads til deres både og grejer¹. Navnet Fiskergade forekommer da ganske naturligt.

I Fiskergades små huse boede mange søens folk, ikke blot fiskere, som Århus egentlig ikke havde så mange af, men skippere, styrmænd og matroser, som der til gengæld var

Fiskergade omkring århundredskiftet, efter foto i »Den gamle By«.

Dengang havde Fiskergade endnu sit gammeldags provinspræg med de høje, udvendige stentrapper uden gelænder, men med en jernbøjle oppe ved døren til at holde i. Enkelte af de udvendige stentrapper findes stadigvæk.

På huset til venstre sidder en gaslygte på den dengang brugelige »arm«; den næste lygte sidder længere nede i gaden og kan næsten ikke ses. Lidt skummelt har der været i Fiskergade om aftenen.

en mængde af. Ved folketællingen i 1787 var op imod en fjerdedel af beboerne i Fiskergade folk, som på en eller anden måde havde noget med sejlads at gøre, og endnu ved folketællingen i 1845 var forholdet ikke ændret stort. Eksport og import foregik jo stadig fortrinsvis ad søvejen, og mange af byens købmænd havde selv skibe i søen; det var ikke store skibe, men der var adskillige af dem.

Ellers var det mest småfolk, som boede i Fiskergade, daglejere, skoffikkere, »stenpikkere« og andre håndværkere, og mange enker; det har åbenbart været en gade, hvortil man »trak sig tilbage«, enten på grund af alderdom eller fordi økonomien opfordrede til indskrænkninger. Her boede således i 1840erne købmand Christian Raae (1759–1846), der i mange år havde forretning på Mejlgade og en tid var eligeret borger, dvs. medlem af byrådet, da han på sine gamle dage havde opgivet handelen². Her boede også købmand Johan Jordans enke, efter at manden, der havde forretning på Store Torv, i 1833 var gået fallit og kort tid efter døde. Enken derimod døde først i 1888 i en alder af 93 efter at have været enke i 65 år³.

Foruden alle de små huse var der én virkelig anelig bygning i Fiskergade, den såkaldte Brohule eller Brobjerg Hule, der vendte ud mod Brobjerggaden og optog hele grunden mellem Fiskergade og åen⁴. På et gammelt maleri af Århus fra det 17. århundrede præsenterer bygningen sig som en af de pragtfuldeste i hele byen, hvad den måske også har været⁵. Disse gamle fremstillinger er dog ikke helt troværdige; således ser man på samme maleri flere stolte skibe med svulmende sejl glide op ad åen til Immervad, hvad enhver let vil kunne konstatere er en fysisk umulighed, og på Resens atlas fra ca. 1670 figurerer Brobjerg Hule som en hel serie af bygninger, og afstanden mellem Fiskergade og åen er langt større, end den nogen sinde har været⁶. Den første helt pålidelige beskrivelse af ejendommen stammer fra 1779, da den averteredes til salg; den bestod på det tidspunkt af: 10 fag i to etager til Brobjerggaden, 21 fag sidehus langs åen, ligeledes i to etager, og 15 fag hus til Fiskergade foruden 6 fag baghus⁷. Nogenlunde samme størrelse havde ejendommen i 1821⁸.

I 1724 var ejendommen blevet indrettet til farvergård, og det vedblev den at være lige til begyndelsen af dette århundrede. Gården skiftede ejer, og bygningerne ændredes

Fiskergade 27, købmand A. Stabells stuehus set fra åen, efter foto fra ca. 1860 i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Her er idyllen endnu bevaret med haven ned til åen, og i forgrunden ses »tvættestederne«, der også kunne bruges som bådebroer.

Købmand A. Stabell åbnede 1844 i Vestergade et »udsalg af alle sorter nye colonial- og urtekramvarer« (A.St. 26.12. 1844). I 1857 flyttede han til »Fiskergade nr. 488

ligefor Søndergades«, hvor han averterede med »the, husblas, schellak, chemiskmærkeblæk, ægte opodeldock« m. m.

Stabell var cand. pharm. og handlede med »hylde- og camelblomster, salvie, sennepsblod, ormefrø, rhubarber, amerikansk olie, aloë« m. m., hvad apotekerne tog ham ilde op (A. St. 10.4. 1863), især fordi han solgte disse ting billigere end i apotekerne.

Købmand Stabell døde 1877.

Fiskergyde set mod Fiskerbroen og Harald Skovbys Gade, efter foto fra slutningen af forrige århundrede i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Fiskergyde var en lille smutvej fra Fiskergade til åen, hvor en bro for gående førte over til Ågade lige ved den stejle Harald Skovbys Gade.

Huset til venstre lå, hvor nu det store kompleks »Bropalæ« findes.

Gydens udseende har i øvrigt ikke forandret sig meget siden dengang, men nu fører den ikke længer til åen, men lige ud i Åboulevardens livlige storbyferdsel.

eller fornyedes, for eksempel efter ildebrand⁹, men de har stadig ligget på samme grund mellem Fiskergade og åen og med facade også ud til Brobjerggaden, der 1824 fik navneforandring til Frederiksgade.

I slutningen af det 18. århundrede ejedes gården af kommerceråd Peder Thyrrisen Bøggild (1709–91), der var søn af kromanden i Ans, men havde taget borgerskab som købmand i Århus 1741. Han var en meget virksom mand, en tid var han kæmner, og foruden farveriet drev han også en tobaksfabrik og var ejer af flere gårde i byen samt parthaver i smakkefarten på Kalundborg¹⁰. Hans arvinger solgte 1793 farvergården til N.F.Jahnsen (1769–1828), som fortsatte virksomheden til 1825, da sønnen A.R.Jahnsen (død 1860) overtog den. Allerede 1846 solgte han dog farveriet til sin svigersøn A.B.Holm (1821–1912) for 30.000 rdlr.¹¹. Holm udvidede senere og anlagde en klædefabrik i forbindelse med farveriet. 1874 overtog sønnen, J.C.Holm, forretningen, men året efter brændte en stor del af komplekset, uanset at der fra gammel tid over døren til farveriet fandtes en inskription, båret af engle, med ordene: »Gud se herpå og lad det stå, indtil det rådner«¹².

J.C.Holm byggede fabrikken op igen og anskaffede nye, kostbare maskiner, men dermed var hans økonomiske kræfter også udtømt, og han gik konkurs; derefter indtrådte W.Voigt (død 1905) i firmaet, som han efter J.C.Holms død 1887 førte videre for egen regning¹². I 1899 solgte Voigt fabrikken med maskiner og inventar for 200.000 kr.¹³. Senere købte De forenede Jernstøberier ejendommen, og da åen blev overbygget i 1930erne, måtte alle bygningerne nedrives for at give plads til Åboulevarden. På den del af grunden, der blev tilbage, opførtes det nuværende kompleks »Centrum«.

Men de allerfleste huse i den gamle Fiskergade var som sagt små. I et af dem boede i 1760erne den vidt berømte gamle sømand Christian Jacobsen Drakenberg, der hævdede, at han var født 1626 og altså 146 år gammel, da han døde 1772. Så gammel var han nu næppe, men en livskraftig gammel hugaf var han til det sidste; i overensstemmelse med

Chr. Jacobsen Drakenberg, efter et træsnit i en lille anonym pjece, der udkom kort før hans død: »Den Danske gamle Nordmand Christian Jacobsen Drackenbergs adskillige Syner og underlige Hændelser, som han har havt imedens han har levet, hvilket udgjør en Tid af Hundrede og Syv og Fyrretyve Aar«.

Mærkeligt nok står der på det papir, Drakenberg holder i hånden, at han var født i Stavanger, mens levnedsskildringen af ham ellers beretter, at han i 1732 drog til sit fødesogn i Bohuslen og fik en udskrift af kirkebogen for at bevise, at han var født der.

Det har dog senere vist sig, at hverken den præst, som opgives at have døbt ham, eller den pastor Cornelius Nicolai, som 1732 skulle have foretaget udskriften af kirkebogen, har kunnet eftervises i arkiverne, så Drakenberg kan lige så godt være

født i Stavanger 1624 som i Bohuslen 1626, som han selv mente. Formodentlig passer ingen af årstallene, da han næppe har været så gammel som antaget.

Drakenbergs begravelse i 1772 foregik med pomp og pragt: der blev ringet med alle klokker i begge byens kirker, og kisten blev ført til domkirken i købmandslaugets ligvogn, der ansås for den fineste.

Selv efter døden syntes den gamle mand ikke at ville forlade denne verden; hans lig tørrede ind og blev som »en sand, naturlig, ukunstlet mumie«, og han blev i mange år vist frem for de besøgende i domkirken.

Dronning Caroline Amalie, som i 1840 aflagde et besøg i domkirken og ligeledes blev præsenteret for Drakenbergs mumie, blev dog ilde berørt og henstillede, at den gamle mand fik fred i graven.

sit iltre temperament havde han levet livet farligt, havde siden sit 13. år faret til søs, snart i koffardifart under mange nationers flag, snart til orlogs, hvor han som underofficer deltog i krigene mod Sverrig; han havde døjet forlis, fangenskab hos sørøvere og 15 års slaveri i Tripolis. Men han var stadig uforknytt og giftede sig i en alder af 111 år og forsøgte sig endda flere år efter hustruens død med frierier hist og her. Drakenberg var fulgt med sin velgører, grev Fr. Danneskiold-Samsøe (se Gamle Århusgader, 1960, s. 29f.) til Århus og blev indlogeret hos Karen Jensdatter i Fiskergades nuværende nr. 82; huset har dog ikke helt samme skikkelse som for 200 år siden. I Fiskergade døde han i oktober 1772, og så berømt var han, at danske kancelli, hin tids justits- og indenrigsministerium, ønskede nærmere oplysninger om ham. Stiftamtmanden kunne da meddele, at »den brave og curieuse forvalter Mønster« på Bygholm var ved at udarbejde en levnedsskildring af den gamle mand¹⁴. Bogen blev også senere trykt, men Mønsters materiale blev ført i pennen af landfysikus og bogtrykker i Viborg Chr. E. Mangor¹⁵.

I vore dage har der været tilløb til at gøre Drakenberg til genstand for en folkelig heltedyrkelse, idet nu afdøde skibshandler Sophus E. Johnsen, der ofrede mange penge på at udgive levnedsskildringen og lade den oversætte til mange sprog, ligesom han lod opsætte en mindetavle på huset i Fiskergade¹⁶, slog den gamle hugaf op som »Århus' ældste borger, Danmarks ældste mariner og verdens ældste sømand«. Af de mange anekdoter, der går om Drakenberg, er den, der karakteriserer ham bedst, vist historien om

hans audiens hos Frederik V, der spurgte ham, om han havde ført et sundt og regelmæssigt liv, siden han var blevet så gammel. Det fortælles da, at Drakenberg bekræftede det med regelmæssigheden, »thi i de sidste hundrede år mindes jeg ikke at være gået i seng uden en god rus«¹⁷.

I de små huse startedes efterhånden en smule »industriell« virksomhed, således lidt handskemageri af Søren Pedersen Bram. Han var kun frimester, dvs. at han ikke havde gjort mesterstykke og ikke måtte holde svend – hvad han dog undtagelsesvis fik lov til i 1780 – så virksomheden har været yderst beskedent¹⁸. Nogen større forretning har heller ikke felbereder Peter Weiss (død 1871) haft; han havde ganske vist i nogle år Silistria stampemølle sammen med sin broder Johan Fr. Weiss og modtog vadmel til stampning¹⁹; men fra 1832 nøjedes han med felberederiet – vi ville kalde det garveriet – i Fiskergade nr. 221, senere nr. 3. Under krigen 1849 havnede en kanonkugle i Weiss' skorsten, hvor den sad indmuret, lige til en senere ejer lod ejendommen nedrive²⁰.

Som årene gik, blev en del af de små huse erstattet af større bygninger, to eller flere boder blev til en aneligere flereetagers ejendom. Der voksede også fabriksanlæg op, således det Flachske garveri. Slægten Flach kom i begyndelsen af forrige århundrede til Danmark fra Tyskland og havde garveri bl. a. i Holbæk, men 1845 etablerede Wilhelm Flach (død 1881) sig som garver på Vestergade i Århus²¹. I 1856 overtog sønnen Carl Flach (ca. 1830–97) garveriet og flyttede det 1863 til Fiskergade, hvor han købte Andr. Steenbergs garveri, der var gået fallit; han oparbejdede hurtigt en betydelig forretning²², som førtes videre af sønnen Vilh. Flach (1861–1928) og 1910 omdannedes til aktieselskab. Det eksisterer den dag i dag og stadig med Flach'er i ledelsen²³.

Efterhånden som Flachs garveri udvidedes, lagde det beslag på flere numre i Fiskergade, nuværende nr. 51–61. På samme måde gik det med Stampes klædefabrik, der begyndte uhyre beskedent som farveri i Fiskergades daværende nr. 521, hvor skipper Hans Kaarsbergs enke havde boet; det startedes 1846 af Peter Vincents Stampe, som i et falde-

Carl Flachs garverier, Fiskergade 51. Garver Vilhelm Flach med familie og personale ca. 1902, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det er Vilh. Flach (1861–1928), der står som nr. 4 fra højre.

Han omdannede i 1910 garveriet til aktieselskab og var inden for sin stand en anset mand, der i længere perioder sad i bestyrelsen for garverforeningen og læderfabrikantforeningen, ligesom han var medlem af bestyrelsen for produkthandlerforeningen for Jylland og sad i ledelsen for Århus borgerlige Skydeselskab.

Gamle huse i Fiskergade. Tegning af Jens Ølsgaard, her efter »Aarhus«, 1905.

Her er hele stemningen fra gamle dage: skråt forløv, rendesten og rendestensbrædter og høje, udvendige stentrapper.

Huset med den store kvistudbygning er nr. 88 og beboedes midt i forrige århundrede af slagter J. F. Barlach, som tidligere havde drevet forretning i Studsgade.

Barlach må have været en dygtig mand, for under den tyske besættelse

i 1849 lod »provideringsskram og slagter Kyster slagte alle til fjenden leverede kreaturer, hvad byens andre slagtere naturligtvis var meget misundelige over (A.St. 19.8. 1849).

Barlachs kone, Larsine Barlach var meget interesseret i arbejdet for ydre mission og havde udsalg for »Kvindemissionsforeningen i Århus« (A.St. 16.12. 1878).

Sønnen, slagter C. Barlach, boede senere Fiskergade 90, huset til venstre for kvisthuset.

færdigt baghus indrettede farveriet, mens hans kone passede butikken i forhuset²⁴. Med små midler og i beskedent omfang udvidede Stampe efterhånden med spinderi og væveri; det skete efter princippet: ingen udvidelse før pengene var på bordet; forretningen voksede støt²⁵. I 1890 døde P. V. Stampe, og virksomheden overtoges af sønnen Niels L. Stampe (ca. 1851–1921), der fortsatte udvidelserne, ombyggede og nybyggede, så fabrik, lager og forretningslokaler til sidst optog et areal på 2.232 m² mellem Fiskergade og åen med facade også til Mindebrogade, nemlig Fiskergade nr. 89–97.

N. L. Stampe døde 1921²⁶, og hans to sønner førte forretningen videre.

Endnu en større virksomhed rejste sig mellem Fiskergades små boder, nemlig Th. Thrues bogtrykkeri, Fiskergade 47. Trykkeriet blev oprettet i 1875 af boghandler Th. M. Thru (1833–90), som 1858 havde overtaget den Jessenske boghandel, der dengang ejedes af kollektør A. Basse og lå på Lille Torv. Senere flyttede Thru boghandelen til Immervad,

Stampes farveri og klædefabrik set mod åen, efter foto fra 1890erne i »Den gamle By«.

Farveriet startedes under beskedne forhold i 1846 af P. V. Stampe. Senere udvidedes med en klædefabrik, og da sønnen N. L. Stampe i 1890 overtog virksomheden, omfattede den ejendommene Mindegade 2 og Fiskergade 89, 91, 93 og 95 (Aarhus Stiftstidende 27.9. 1890).

N. L. Stampe udvidede yderligere, og »klæde fra Stampes fabrik« betragtedes i de tider som noget af det bedste og solideste, man overhovedet kunne få.

P.V. Stampes farveri og klædefabrik i Fiskergade, efter foto fra 1890erne i »Den gamle By«.

P. V. Stampe, farver, står der jævnt og bramfrit over porten.

Det var ganske unødvendigt at reklamere.

Fiskergade præsenterer sig her i al sin gammeldags provinshygge med knudret brolægning, åbne rendestene med tilhørende rendestensbrædler og skråt fortov, som ikke har været rart at gå på, og høje, udvendige stentrapper op til husene. På gaden noget, som sjældent ses i dag: hesteperer.

først til nr. 7, men 1876 lagdes i nr. 4 grunden til hans eget hus, opført efter tegning af kgl. bygningsinspektør Walther, og her indrettedes meget smukke lokaler til bogladen²⁷. Trykkeriet havde først til huse i Dynkarken, flyttedes senere til Barbergade, nu Sct. Clemens Stræde, og da forholdene her blev for små, lod Thrues søn, Th. W. Thru (1864–1929), som efter faderens død havde overtaget både boghandel og trykkeri, 1898 opføre den både smukke og anselige trykkeribygning i Fiskergade, men med facade også mod åen, som en smal, buet bro førte over. Efter åens overbygning er denne facade på en måde blevet den vigtigste, nu den støder op til en hovedfærdselsåre; men fra Fiskergade er der stadig indkørsel gennem en statelig smedejernsport mellem to murede stolper, hvorpå visdommens ugler knejser. Th. W. Thru afhændede senere bogladen for helt at hellige sig trykkeriet²⁸.

Fiskergade 10 omkring 1912–1915, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Huset ejedes af købmand L. Petersen, og hans beskedne udstilling af varer ses i de to vinduer til venstre. Både Ceres og Carlsberg øl har dog været repræsenteret, og naturligvis førtes Otto Mønstedts margarine.

De to unge damer i døren demonstrerer moden: lange kjoler, valk i håret og sløjfe oven på hovedet.

Endnu i 1933 ejedes Fiskergade 10 af købmand L. Petersens enke og var ikke synderlig forandret. Nu er det borte.

Fiskergade 83, 85 og 87, her efter Gerh. Lyngge: Arbejder Spare- og Lånekassen 1874-1924, 1924.

I nr. 85 havde Arbejder Spare- og Lånekassen lokaler i stuen fra 1881 til 1898, og på første sal boede sparekassens bogholder P. Friis Olsen.

Det er sparekassens personale, som står udenfor.

Nr. 87, huset til højre, ejedes af skræddermester H. P. Skaarup, og drejermester M. F. Hansen havde værksted her.

Ved Sct. Clemens Broens opførelse i 1884 blev der gjort et større indhug i Fiskergades husrækker på begge sider, først for at give plads til selve broen og de store hjørnebygninger, som byggedes i Søndergade; senere, da Bropalæ og Clemensborg blev bygget, forsvandt yderligere en del af de små ejendomme i den nordlige husrække, og på den sydlige side har Jydsk Telefon beslaglagt adskillig plads.

Således ændredes Fiskergade lidt efter lidt. Af og til dukkede en institution op, men i reglen ikke for at blive; i december 1881 havde Arbejder Spare- og Laanekassen købt den lille ejendom Fiskergade nr. 85, som indrettedes til kontor for sparekassen og lejlighed til kassereren, men det varede kun til 1898; da var pladsen blevet for trang, og sparekassen flyttedes til Østergade nr. 4, hvor den siden har haft til huse²⁹.

Af den gamle Fiskergade med lejboderne er næsten intet tilbage. Endnu står dog enkelte huse fra en længst svunden tid, således har de Flachske garverier bevaret et gammelt hus fra 1776, som smukt vedligeholdet giver et indtryk af det fornemste i den gamle gade; men ellers er de få ældre huse, som er tilbage, ret forfaldne, også Drakenbergs hus, hvor både selve bygningen og mindetavlen er temmelig miserable. Endnu kan man, når

Fiskergades bagside set fra Agade; maleri af C. M. Nordahl fra 1938, her efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalthistoriske Samling.

Skønt billedet er fra 1938, altså umiddelbart før å-overbygningen, er der alligevel en hel del af den gamle å-idyl tilbage: træerne spejler sig i vandet, båden ligger parat ved bådebroen osv.

At idyllen skæmmedes af en ikke altid behagelig lugt fra dens strømrende vand, ses jo ikke på billedet.

Merkeligt nok findes de fleste af husene på maleriet den dag i dag, men rigtignok i helt andre omgivelser: bindingsværkshusene til venstre ligger der stadig, men uden træer foran, og færdselen på Åboulevarden er rykket helt ind på livet af den baggårtsidyl, som før havde den fredelige å til nabo.

Også det høje hus lige ud til åen ligger der endnu; derimod er træerne til højre borte, og pladsen her optages indtil videre af Pallis Tivoli.

man går ad Posthusmøgen, se på resterne af haver med vilde hyldetræer, at der må have været svært hyggeligt i gamle dage, da man fra haverne havde direkte adgang til markerne udenfor. Fiskergade var netop i sin tid byens sydligste bebyggelse, og gennem haverne er der i konsumtionens tid, da der ved byportene skulle betales told af visse varer, smuglet bravt, men det er en anden historie, som behandles under skildringen af Posthusmøgen.

Den største revolution i Fiskergades tilværelse har åens overbygning været; derved fik den pludselig facade til to sider. I stedet for det fredelige omend ikke altid vellugtende åløb kom nu en hovedfærdselsåre med buldrende trafik, og gaden har endnu ikke helt forvundet chokket. Enkelte baghuse ligger ligesom forskræmt og ser også temmelig umotiverede ud i de nye omgivelser; kun få nye facader har rejst sig mod Åboulevarden, men der er slået store brecher i husrækkerne på begge sider af gaden, så åbne pladser er opstået, foreløbig benyttet til parkering – naturligvis – men snart vil vel store betonkomplekser rejse sig, og det kan i hvert fald med sikkerhed forudsiges, at den gamle Fiskergade med lejeboderne inden længe vil være helt forsvunden.

NOTER: ¹ A. g. T. II, s. 182. ² A. St. 2.10.1846; O. Jørgensen: Slægten Jørgensen fra Følle, 1918, s. 20. ³ A. St. 30.1.1888. ⁴ Hoffmeyer I, s. 395 f. ⁵ A. g. T. I, s. 114. ⁶ A. g. T. I, s. 286. ⁷ Jydske Efterretninger 12.11.1779. ⁸ Rasmus Nielsen: Aarhus i Fyrreerne, 1959, s. 115. ⁹ A. St. 11.2.1875. ¹⁰ H. Friis-Petersen: Embeds- og Bestillingsmænd i Aarhus, 1941, s. 94 (maskinskrevet manuskript i Det kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket i Århus); R. Berg: Frue Kirke i Aarhus, 1904, s. 42; Slægtstavlesamlingen 1932, s. 21. ¹¹ A. St. 17.6.1846. ¹² A. St. 4.9.1896. ¹³ A. St. 13.4.1899. ¹⁴ Århus stiftsamts kopibog 2.2.1773 (Landsarkivet i Viborg). ¹⁵ Chr. E. Mangor: Den ældgamle Nordmand Chr. Jacobsen Drakenbergs Levnets-Beskrivelse, 1774 (og senere optryk og oversættelser). Om Drakenberg se endvidere: Claes Krantz: Gestalter från kusten, 1942; Skivebogen 1944, s. 111–25; A. St. 22.7.1923, 12.10.1941, søndagstillæg, og 2.2.1943. ¹⁶ A. St. 13.5.1954. ¹⁷ A. St. 3.1.1894. ¹⁸ Århus stiftsamts kopibog 3.11.1780 (Landsarkivet i Viborg). ¹⁹ A. St. Aarb. 1959, s. 51 f. ²⁰ A. St. 28.5.1899. ²¹ A. St. 27.5.1845. ²² Nordisk Garvertidende 13.2.1897. ²³ A. St. 24.12.1928, 29.4.1934 og 30.6.1961; Arbejdsgiveren 1929, s. 9. ²⁴ A. St. 20.5.1846. ²⁵ De danske Byerhverv. Jylland I, 1904, s. 55–59. ²⁶ A. St. 13.6.1921. ²⁷ Andr. Dolleris: Danmarks Boghandlere I, 1912, s. 352; Em. Sejr: Gamle Århusgader, 1960, s. 26. ²⁸ De danske Byerhverv. Jylland I, 1904, s. 31–36; A. St. 31.12.1897 og 12.11.1929. ²⁹ Gerh. Lynge: Arbejder Spare- og Laanekassen for Aarhus og Omegn 1874–1924; Helge Søgaard: Arbejder Spare- og Laanekassen, 1949.

Fra Studsgades port til Christiansbjerg

Oprindelig udgik landevejen til Randers fra Munkegades port, kravlede op over Galgebakken, gik igennem Skejby – ikke som nu uden om – og videre ad den mægtige bakke ned til Lisbjerg bro. Fra Studsgades port gik derimod landevejen til Grenå og tillige en kvægsvej, som førte ud til bymarken; den gik omtrent, hvor Høegh-Guldbergs Gade nu findes, og oppe på Galgebakken stødte den til vejen fra Munkegades port, som længe regnedes for den »rigtige« Randersvej. Omkring 1760 anlagdes ganske vist en vej, der i lige linie førte fra Studsgades port til det nuværende Christiansbjerg, altså nogenlunde den retning, Randersvej nu har; men det var ikke nogen god vej – det var for resten ingen veje dengang – i 1785 klages der over, at den trænger til sten, grøfter og broer¹, og fastholden ved gammel skik og brug hindrede længe, at den nye vej blev anerkendt. Magistraten holdt stejlt på, at vejen over Galgebakken var den egentlige Randersvej: den førte jo gennem Munkegade direkte til byens centrum, mens vejen til Studsgades port kun berørte byens nordlige

Randers Landevej, Johanneskirken og Finsensgades Skole set fra Brendstrupvej, maleri af Victor Jensen 1908, her efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Det lidt tunge, grå vinterlandskab viser, hvor frit og landligt terrænet oven for Johanneskirken dengang endnu var.

Af vejens tilstand kan man også se, at der ikke var noget, der hed vej-millioner i 1908. Først har ganske givet ikke været rart for fodgængere, når sneen var kørt fast, og tøvejr satte ind – og dengang gik der ingen trambus eller nogen anden befordring til Christiansbjerg.

udkant. Mange borgere holdt dog på den nye vej, og til sidst måtte stiftamtmanden skride ind, og det skyldes især ham, at den nye vej bevaredes og efterhånden blev den »rigtige« Randersvej; men endnu i 1841 tales der om den nye og den gamle Randersvej. Den nye vej var da netop istandsat, men på »det næsten ufremkommelige stykke vej fra den nye chaussee til den gamle Randers landevej« væltede en vogn².

Før konsumtionens ophævelse i 1851 og dermed byportenes forsvinden var der praktisk talt ingen bebyggelse uden for Studsgades port. Man kom fra porten direkte ud på »forten«, dvs. den del af byens fælles græsningsareal, hvor kvæget samledes for at blive malket eller vandet, og ikke langt fra porten begyndte de såkaldte Folddumper, som oberst J. Høegh-Guldberg i 1824 lejede af byen for et tidsrum af 25 år, bl.a. på det vilkår, at jordstykket ved lejemålets udløb skulle tilbageleveres med i det mindste 3.000 træer i frodig vækst³. Det var begyndelsen til anlægget Vennelyst; og en velgerning var det, at oberst Høegh-Guldberg tog sig af netop dette terræn, for Folddumperne var tidligere dels »en hæslig, stinkende møddingspøl«, dels »et øde landskab gennemfuret af grusgrave«⁴, og alligevel blev Vennelyst i løbet af en menneskealder et meget yndet lystanlæg med velholdte plantninger og smukke spadseregange og langt ind i dette århundrede rammen om mangfoldige former for folkelige forlystelser.

En af de første bygninger, som byggedes uden for Studsgades port, var et forlystelses-etablissement, der døbttes Sommerlyst; det åbnedes den 25. juli 1858, og i dagens anledning var 3. dragonregiments musikkorps engageret til at musicere⁵, eller som avisen skrev dagen efter: »Sommerlyst blev i går åbnet med halve bajere og fuld musik«⁶. Ejeren af etablissementet var Chr. Scheiby Ihler, muligvis den snedkersvend Scheiby Ihler, som 1854 blev bestyrer af snedkermester R. Sekkers værksted⁷. Om nu forretningen ikke rigtig har svaret regning, eller om der har været andre årsager, er ikke godt at vide, men i 1860 ønskede Scheiby Ihler i hvert fald at bortforpakte Sommerlyst »med billard og inventarium« mod en årlig afgift af 1.500 rdlr. Vi får da at vide, at ejendommen er opført for

Elefanter i Vennelyst, efter foto i »Den gamle By«.

Elefanterne var en del af Carlsberg-bryggeriernes afdeling på landsudstillingen i 1909. Da udstillingen var forbi, havnede de i Vennelyst.

Det kan ikke nægtes, at de bidrager til, at den lille pavillon bagved synes endnu mere uanselig. Den blev bygget som erstatning for Thorvald Jørgensens pavillon, der brændte i 1908, men da man efter megen snak frem og tilbage både i aviserne og i byrådet alligevel ikke kunne blive enige, blev resultatet denne lille kompromis-pavillon.

Den kendte oberst Julius Høegh-Guldberg (1779–1861), her efter Aarhus tekniske Skole 1828–1928, 1928.

Høegh-Guldberg, der var søn af statsminister Ove H.-G., deltog som ung officer i felttogene i begyndelsen af forrige århundrede og blev derefter land- og søkrigskommisær, dvs. udskrivningschef i Århus, hvor han boede resten af sit liv.

Han var en rastløst virksom mand, medlem af borgerrepræsentationen og på mange områder interesseret for byens udvikling; han tog initiativet

til oprettelsen af Århus Stiftsbibliotek og arbejdede ivrigt for Teknisk Skole.

I 1825 lejede han de såkaldte »Folddumper« uden for Studsgades port og beplantede dem, og på denne måde opstod anlægget »Vennelyst«, som i de første år kaldtes Guldbergs have.

I forrige århundrede fungerede »Vennelyst« i stor udstrækning som forlystelsespark; her musicerede borgermusikken, og her arrangeredes vauxhall, ballonopstigninger og meget andet.

tre år siden, og at den er »hensigts- og tidssvarende indrettet med flere beværtningslokaler, store koncert- og danselokaler, keglebane m.v.«; desuden var der »tilstrækkelig åben plads for karruseller, kunstberidere etc.«⁸.

Det synes dog ikke at være lykkedes Scheiby Ihler at få etablissementet bortforpagtet, og 1863 forsøger han at sælge det ved auktion, men forkaster ved tredje auktion det højeste bud⁹. Først ved en femte auktion fik »vej-entreprenør« S. Jensen Sommerlyst tilslået for 5.100 rdlr., og det var jo en meget ringe pris i betragtning af, at bygningerne var brandforsikret for 12.210 rdlr., og ejendommen havde et grundareal af 4.096 kvadrat-alen¹⁰. Så dukkede en kort tid restauratør P. Woldum op i spidsen for det »nylig istandsatte og smukt udstyrede restaurationssted«¹¹; han har formodentlig været forpagter, men holdt ikke skansen længe, hvorefter vej-entreprenøren selv overtog etablissementet og

Pavillonen i Vennelyst, opført 1897 efter tegning af slotsarkitekt Thorvald Jørgensen, maleri fra 1898 af C. Milton Jensen, her efter foto i »Den gamle By«.

Denne pavillon blev betegnet som køn, men upraktisk; den blev i øvrigt kun en halv snes år gammel: i 1908 brændte den, og tusinder af århusianere overværede det pragtfulde syn, da det høje trætårn forvandlede sig til en ild-fakkell, der krøllede sig sammen som en proptrækker og styrtede til jorden, mens millioner af gnister hvirvlede op som det mest strålende fyrværkeri.

»Sommerlyst.«

Imorgen (Søndag) Aften muffalt Underholdning af Underrettede med Selskab, bestaaende af 6 Perleer. Der vil blive foredraget flere nye Musiknumre, Solo- og Chorvange samt enkelte Foredrag. Her første Gang: »Prindes af Arfaxen« i Gostime, af Læretten »Ervkens« i Underretningen.
Entree 1 Mk. S. C. Radmadsen.

Denne annonce fra Aarhus Stifts-tidende 1861 skulle opflamme publikum til at strømme til Sommerlyst, hvad det også gjorde en del år.

Programmerne har været brogede, men vist altid sigtende på det fornøjelige, selv om man ikke umiddelbart kan afgøre, hvad der skjuler sig under disse numre: »Den lystige matros«, »Hr. Sørensen«, »Den grædende bonde«, »Den røde næse«.

Undertiden optrådte også artister, der udførte »jongleurkunster, bugta-

leri i flere sprog, kortkunster osv.«. Men mest var det dansen, som trak de unge til. »Med øvrighedens tilladelse« indbød værten gang på gang til dans i Sommerlyst. Entreen var 2 mark for en herre, men kun 1 mark for damerne. Om vinteren afholdtes maskeradeer, og priserne forhøjedes da til henholdsvis 4 og 2 mark.

Om efteråret holdtes høstfest i hele to dage, lørdag og søndag, og om lørdagen begyndte dansen allerede kl. 12 middag.

arrangerede musikalske aftenunderholdninger, offentlige maskeradeer og dans for landboerne under Sct. Olufsmarkedet¹².

1869 bortlejedes Sommerlyst for 5 år til Århus kommune, som skulle skaffe mere sygehusplads til militæret, fordi det daværende garnisonssygehus i Frederiksgade var alt for lille. Der havde først været tale om at benytte kommissionær A. Hansens lyststed »Aldersro« til dette formål; men de militære myndigheder var meget utilfredse med en sådan ordning, fordi Aldersro lå alt for langt borte, og resultatet blev derefter, at kommunen lejede Sommerlyst for 1.000 rdlr. årlig¹³. Bygningen egnede sig udmærket, fandt avisen: den var i to etager, havde store vinduer, en smuk lille haveplads foran og en rummelig gård, og der kunne opstilles i alt 40 senge¹⁴. Da det nye garnisonssygehus i Valdemarsgade blev færdigt i løbet af 1877, var der ikke længer brug for Sommerlyst som reservehospital, og allerede i januar 1878 blev bygningen taget i besiddelse af Den private Realskole (Fengers skole), som havde til huse her langt ind i dette århundrede¹⁵. Bygningen ligger endnu på hjørnet af Kærlighedsstien.

Der byggedes også på den anden side af gaden; en af de første og største bygninger var »beværtningsstedet Nørrelyst« på hjørnet af nuværende Nørreport og Nørregade¹⁶, og det varede ikke længe, før hele strækningen fra porten til Nørregade og Knudrsgade var bebygget på begge sider. Gaden fra Mejlgade til Studsgade havde tidligere heddet Fægdyden, formodentlig fordi kvæget her dreves ud til græsning på bymarken og hjem igen om aftenen; senere omdøbtes den til Tværgade for i vore dage at få navnet Nørreport. Landevejen på den anden side af Knudrsgade fik 1865 navnet Nørrebrogade, og også her var man begyndt at bygge, men kun på den østlige side; på vestsiden dannede Vennelysts skyggefulde træer grænsen. Anlægget var dog ikke åbent og umiddelbart tilgængeligt som nu, men omgivet af høje plankeværker, fordi der ofte skulle betales entré til de forskellige arrangementer, hvorfor publikum måtte tvinges til at gå gennem hovedindgangen, der fandtes i spidsen af anlægget, som dengang gik helt ned midt på den nuværende Peter Sabroes Plads.

I begyndelsen af 1870erne måtte Århus til at tænke på anlæg af en ny kirkegård; byen havde nu over 15.000 indbyggere, og den gamle kirkegård ved Frederiks Allé var

Indgangen til Vennelyst med Høegh-Guldbergs Gade til venstre og Nørrebrogade til højre, efter foto fra ca. 1925 i Århus Folkebibliotekets lokalhistoriske Samling.

Vennelyst var dengang ikke et åbent anlæg som nu, men indhegnet, så publikum måtte gennem indgangs-porten, når der var arrangementer i anlægget, hvortil der blev opkrævet entré.

Der var mange forlystelser i Vennelyst dengang, cirkus og om sommeren altid de lokale sommerrevyer.

ved at blive for lille. I 1876 indviedes kirkegården på Knudrisbakke, og ganske naturligt blev der brug for en vej, som fra Nørrebrogade førte op over bakken til den nye kirkegård, og den fik naturligvis navnet Kirkegårdsvej. Oven for Kirkegårdsvej i en stor lergrav ud mod landevejen byggedes i begyndelsen af 1890erne Nørrebrogades Skole efter tegninger af arkitekt V. Ahlmann; det blev en af Århus kommunes billigste skoler: den kostede kun 56.000 kr., hvortil dog kom udgifter til inventar og opførelse af en overlærerbolig, mens Ny Munkegades Skole, der var bygget få år i forvejen, havde kostet 137.000 kr., uagtet den kun rummede 14 normalklasser mod 18 i Nørrebrogades Skole¹⁷.

Nørrebrogades Skole blev indviet den 4. maj 1893, og samme år den 20. oktober indviedes den første af Århus Kommunehospitals bygninger¹⁸. Den 1. november overførtes 38 patienter fra det gamle sygehus i Dynkarken, dels i sygevoogne og dels i drosker¹⁹. Det nye sygehus var bygget af arkitekt Th. Arboe og havde 140 sengepladser til kirurgisk-

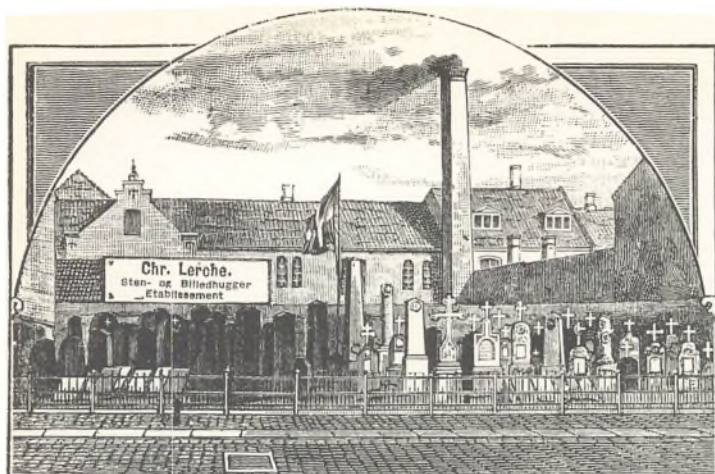
Kommunehospitalets første bygning, som indviedes i 1893, her efter foto i »Den gamle By«.

De mindre bygninger, som ses bag hovedbygningen, er dels en økonomi-bygning og dels to epidemibygninger til difteritis-, tyfus- og skarlagensfeberpatienter, som man dengang havde mange flere af end nu.

Selve hospitalsbygningen er i det ydre uforandret indtil nu.

Vejen i forgrunden er Nørre Boulevard. Beplantningen omkring anlægget er endnu så ung, at billedet formodentlig er taget kort tid efter hospitalets indvielse.

Billedhugger Chr. Lerches stenhuggeri, Nørrebrogade 24–26, her efter en annonce i Aarhus Vejviser 1905.

Lerche, der var født på Bornholm, overtog 1885 stenhugger Julius Herskinds forretning på Frederiksgade, men flyttede senere til Nørrebrogade og havde filial på Volden.

Han var vistnok den første i Danmark, der »anvendte sandblæseapparat til dekoration på granitmonumenter«. Han fik en meget stor forretning og havde undertiden 50 mand på værkstedet.

medicinske patienter foruden 30 i to særskilte bygninger til epidemisk syge. Man havde regnet med, at det nye hospital kunne dække behovet de første 50 år – mange syntes, der var bygget alt for rigeligt – men allerede efter 10 års forløb måtte man i gang med planer til nye hospitalsbygninger. Senere fulgte den ene nybygning efter den anden lige til vore dage, og hele terrænet mellem landevejen og Finsensgade op til Trøjborgvej er nu fuldt udbygget²⁰.

Med udgangspunkt i Østbanetorv, som blev anlagt omkring 1890, førtes en vej op forbi den nye kirkegård, hvorefter den svingede ind mellem Nørrebrogades Skole og den første hospitalsbygning, passerede landevejen og fortsatte oven om Vennelyst til Høegh-Guldbergs Gade. Det var en hel lille ringgade, og århusianerne var meget glade for den og kaldte de enkelte afsnit for boulevarder, dengang et nyt udtryk i Århus, men det lød jo flot: det første stykke fra Østbanetorv kaldtes Østboulevard, det næste kom først til at

Lærere ved Aarhus private Realskole eller Fengers Skole sammen med en del elever, formodentlig fra afgangsklassen, sommeren 1899, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Skolebestyrer P. B. Fenger (1845-1922) sidder omtrent midt i midterste række med korslagte arme, og nr. to til højre for ham er Immanuel Henningsen (1868-1942), der senere blev forstander for Den jydsk Handelshøjskole; til højre for ham igen sidder F. C. Frantzen, som måske især vil huskes for sin virksomhed ved Elektroteknikum i Århus.

Bagvejen, nu Egegade på Christiansbjerg, som den så ud for 50–60 år siden, efter tegning af Victor Jensen i Østjysk Hjemstavn 1951.

Af nu afdøde overlærer Victor Jensens mange tegninger fra det gamle Århus er dem med motiv fra Christiansbjerg sikkert de mest yndefulde,

måske fordi han selv som barn havde boet oppe på bakken og derfor oplevet det hele med drengens vidåbne sanser. – Den dekorative mølle er Margrethemølle, som oprindeligt lå ved Østboulevarden, men 1895 flyttedes til Christiansbjerg og fik navnet Reginehøj Mølle.

hedde Sygehus Boulevard, men det fortrød man snart og døbte det derefter Nørre Boulevard, og afsnittet oven for Vennelyst måtte naturligvis hedde Vennelyst Boulevard; endelig kaldte man vejen fra kasernen i Høegh-Guldbergs Gade til Langelandsgade Kaserne Boulevard, den kunne med lidt god vilje betragtes som en fortsættelse af Vennelyst Boulevard, og i vejviserens gadefortegnelse slog man alle disse veje sammen under fællesbetegnelsen: Boulevarderne.

Ved disse byggerier og vejanlæg var en gammel vindmølle kommen i klemme; det var Margrethemølle eller Nørrebro Mølle, som lå ved enden af Nørre Boulevard, eller om man vil: ud for Kirkegårdsvej. Møllen måtte væk, og ejeren, J. S. Bischoff, flyttede den i 1895 til Christiansbjerg, hvor den fik navnet Reginehøj Mølle og pyntede svært i landskabet²¹.

På den vestlige side af landevejen anlagdes omkring århundredskiftet en større trælastforretning. Det var egentlig købmand M. Medens trælasthandel i Mejlgade, som 1896 var købt af Medens tidligere medarbejdere, tømmerhandlerne Jacobsen og Petersen²²; men næppe havde de nye ejere fået startet et aktieselskab Aarhus Damp-, Save- og Høvlværk, før hele herligheden gik op i luer den 18. august 1899 under Mejlborgs brand²³, og virksomheden blev derefter flyttet op på bakken, hvor den dengang lå ganske frit;

Østboulevarden med Magrethemølle og kommunehospitalet omkring 1893, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalthistoriske Samling.

Til højre ses Knudrisbakke med opgangen til kirkegården. Hjørnebygningerne Østboulevard-Knudrisgade og Østbanetorv-Knudrisgade er endnu ikke opført, og af afgravningerne op mod møllen får man et tydeligt indtryk af, at terrenet dengang har været meget kuperet.

Det fremgår også klart, at møllen måtte vige for udviklingens lov, og 1895 flyttede ejeren, J. S. Bischoff, den til Christiansbjerg.

Vandtårnet ved Randersvej, efter foto fra 1933 i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Så frit lå vandtårnet endnu i 1933; i baggrunden til højre skimtes Vorre-gård.

Vandtårnet var bygget 1906–07 og var et vigtigt led i arbejdet for at skaffe Århus vand. Siden byen i 1872 havde fået vandværk, gjaldt det ikke blot om at skaffe tilstrækkeligt og tilstrækkelig godt vand, men også om at forsyne selv de fjerneste og højest liggende dele af byen.

Efterhånden som bebyggelsen mere og mere kravlede op ad bakkerne og ud i periferien, blev det vanskeligt at få tilstrækkelig kraft på vandet, og det betød derfor et stort fremskridt, at vandtårnet blev bygget; herefter kunne selv de længst borte og højest liggende bykvarterer forsynes med vand.

Vandtårnet ligger nu ikke længere i ensom majestæt; bebyggelsen rykker stadig nærmere, men den store dyrskueplads virker dog endnu som et slags åndehul.

den dag i dag ligger den der stadig, nu som Aarhus Savværk A/S, dog ikke længer frit, men kilet ind i Universitetsparken.

Lidt neden for savværket, på hjørnet af Vennelyst Boulevard, opførtes en bolig til den kommanderende general. Århus var i adskillige år sæde for 2. generalkommando og måtte derfor have en præsentabel bolig for generalen. Da hærordningen senere ændredes, og generalen ikke længer havde bopæl i Århus, overtoges bygningen af Fødselsanstalten i Jylland, som 1910 var bygget mellem savværket og generalboligen og efterhånden har bredt sig et godt stykke langs med Vennelyst Boulevard.

Heroppe på bakken er vi ved det terræn, hvor rytterfægtningen i 1849 udkæmpedes. Det foregik under general Ryes tilbagetog op gennem Jylland; hans opgave var at trække så mange tyske tropper som muligt efter sig, inden han fra Helgenæs ad søvejen førte sine folk til Fredericia for at deltage i udfaldet fra fæstningen den 6. juli, hvor han selv faldt.

Bedesaalen på Christiansbjerg, efter foto fra 1890erne i »Den gamle By«.

Så lille og uanseligt var bedehuset oprindeligt. Det var dengang, kvarteret Reginehøj ligesom lå lidt uden for lands lov og ret, og ingen rigtig gjorde noget for beboerne.

I 1930 blev bedehuset imidlertid forsynet med tårn og spir og indviedes som annekskirke til Sct. Johannes Kirke. Og i 1950erne har Christiansbjerg endelig fået sin egen, helt nye, meget ejendommelige og smukt udsmykkede kirke, så bydelen nu ikke længere er stedbarn på dette område.

Reginehøjgård i 1890erne, efter foto i »Den gamle By«.

I 1870erne ejedes gården af proprietær Kruuse Houmann, senere af gartner Hakon Nielsen, der både drev gartneri og landbrug. Han var en meget dygtig mand, som flere gange fik tilkendt diplomer for »ypferlig dyrkning«.

Hakon Nielsen var også sjælen i menighedslivet på Christiansbjerg og fik i sin tid sammen med stiftsprovst Lindhardt indrettet bedesalen (A.St. 9.11. 1908).

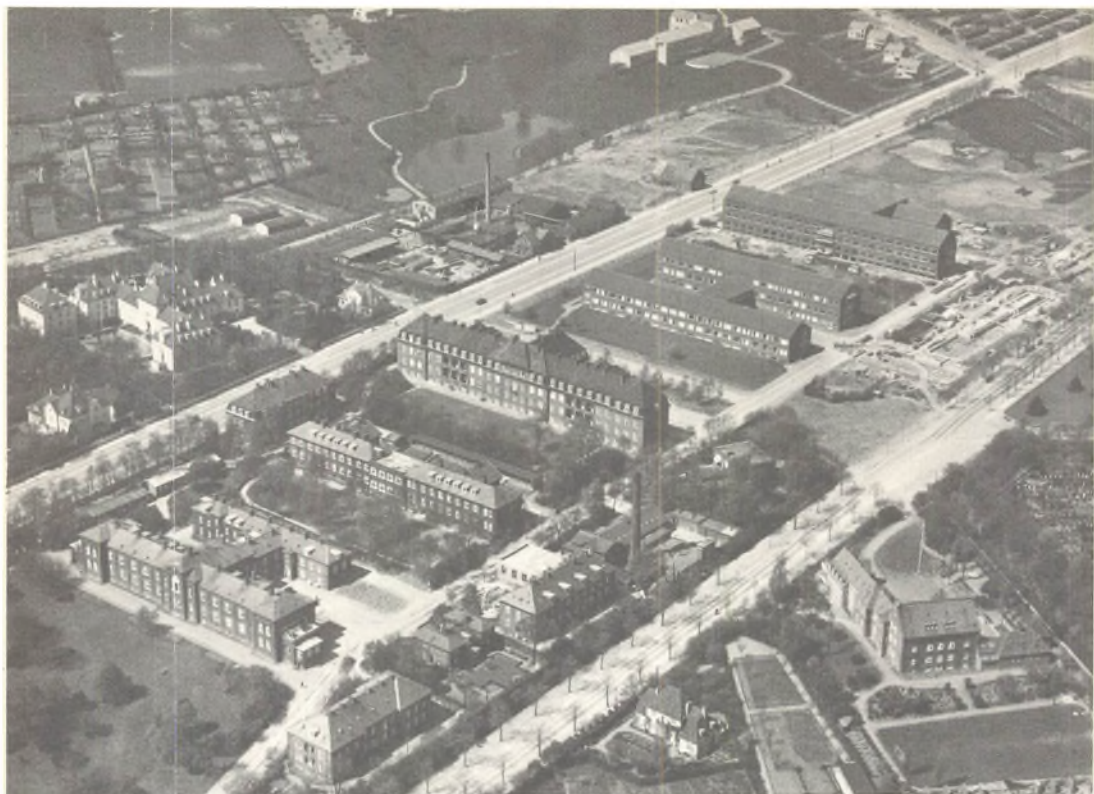

I slutningen af maj nærmede tyskerne sig Århus, og efter en mindre træfning ved Magdalenemøllen (omtrent hvor Marselisborg Hospital nu ligger) trak danskerne sig tilbage for overmagten og besatte stillinger nord for byen; men tyskerne fulgte efter, og umiddelbart nord for Århus på terrænet mellem Risskov og landevejen til Randers kom det ved middagstid den 31. maj til den bekendte rytterfægtning, der endte med en klar dansk sejr. Fjenden havde lidt større tab end vore styrker og flygtede i hast; i løbet af dagen rømmedes også Århus, som general Rye derefter igen besatte²⁴. På 50 årsdagen i 1899 rejste Våbenbrødreforeningen for Århus og Omegn den sten, som nu står på hjørnet af Trøjborgvej og Randersvej til minde om den sejrrige kamp²⁵.

Oven for savværket var der i mange år ingen bebyggelse vest for landevejen. Her anlagdes kolonihaver i stor stil, og i 1920erne under den store bolignød var der tillige husvildebarakker – Nørrevang kaldtes de til forskel fra de andre baraketablissementer, som døbttes Vestervang, Søndervang og Havevænget²⁶ – og ikke mindre end 104 familier havde til huse her. I begyndelsen af 1930erne måtte det hele væk, både barakker og kolonihaver, for at give plads til den første universitetsbygning og universitetsparken, som indviedes i 1934. Siden har universitetet jo udviklet sig helt forbløffende, så der ikke uden grund er talt om »eventyret i Århus«²⁷.

Helt oppe på bakken lå i forrige århundrede et par anselige gårde, som tidligere havde betydeligt landbrug, nemlig Vorregård, der ejedes af baron Fr. Rosenkrantz²⁸, og Højvang, som i forrige århundrede var i familien Faurschous besiddelse og senere købtes af Århus kommune, som 1925 indrettede børneoptagelseshjem her. I nærheden af Højvang opførtes 1907 et vandtårn, som sikrede, at beboerne i de højtliggende, nordlige kvarterer uden vanskelighed kunne forsynes med vand²⁹; i adskillige år knejsede vandtårnet på den åbne mark som et vartegn ved den nordvestlige indfaldsport til byen, nu har bebyggelsen næsten beslaglagt terrænet rundt omkring.

Christiansbjerg hed oprindelig Reginehøj og er formodentlig opstået som en beskeden bebyggelse omkring gården Reginehøj, der i 1870erne ejedes af proprietær Kruuse Houmann, som tillige en kort tid ejede gården Charlottenhøj³⁰. Senere blev der drevet landbrug

*Udsigt over Finsensgade-Nørrebro-
gade med Christian IX.s Børnehjem,
Kommunehospitalet, Fødselsanstalten
i Jylland og Universitetsparken, ef-
ter foto fra 1936 i Århus Folkebib-
liotekers lokalhistoriske Samling.*

og gartneri på Reginehøj gård af gartner Hakon Nielsen³¹. Men i øvrigt var det småfolk, som bosatte sig i de yderst beskedne småhuse, der byggedes oppe på bakken, og sandt at sige var den lille forstad ikke synderlig æstimeret; dertil bidrog måske også, at de hygiejniske forhold var slette. Der klages i avisen over, at der ikke er afløb for spildevandet fra gårde og rendestene; både der og i landevejsgrøfterne bliver det stående »og afgiver en mageløs atmosfære«. Men endnu værre er det dog, at svineopdrætterne forsyner sig med alle mulige dyriske levninger »såsom indvolde fra heste og syge køer, tarmslim fra pøleslagterne... Det er undertiden så væmmeligt, at selv svinene ikke vil æde det«. Og alt sådant »ligger åbent og forpester luften«³².

Helt appetitligt har der næppe altid været i Reginehøj-bebyggelsen, og i byrådet førtes langvarige drøftelser om »afløbsforholdene på Reginehøj mark«, ligesom der fremkom mange indlæg i avisen om de uholdbare forhold³³. Men bedre blev det dog efterhånden, og beboerne hyggede sig i de små huse; de følte sig som et lille samfund, der hvilede i sig selv; flere af familierne var indgiftede i hinanden. Der var et meget levende foreningsliv, og de forskellige foreninger holdt hvert år sommerudflugter til Tingskoven pr. charabanc eller med damper til Kalø, men det var i reglen de samme mennesker,

der deltog, enten det var den ene eller den anden forening, som holdt udflugt³⁴. Med andre ord: man holdt sammen på Christiansbjerg.

Ambitioner fik man også efterhånden. I 1897 anmodede Reginehøj Grundejerforening om at få gaderne i kvarteret døbt³⁵. Det er altså beboernes egen skyld, at Reginehøj blev til Christiansbjerg; regina betyder dronning, og selv om der ikke var synderlig dronningagtigt ved Reginehøj-bebyggelsen, var det dog et langt mere karakteristisk navn end det farveløse Christiansbjerg. Ved samme lejlighed omdøbte byrådet Reginehøj Skovvej til Skovvangsvej, Socialgade til Tjørnegade, Andersensgade til Bøgegade, Bagvejen til Egegade og Lille Vej til Elmevej³⁶. Således har man arbejdet systematisk på at tage særpræget fra den lille forstad, som i de sidste årtier er nået af den nordlige bydels hurtigt voksende bebyggelse. Fortov og rendesten fandtes ikke i gamle dage, men på hver side af landevejen var der en dyb grøft og en række store poppeltræer, og endnu i 1920erne var der marker, hvor nu komplekserne mellem Jordbrovej og Kløvermarksvej ligger³⁷; men nu er en del af de små huse forsvundet, også møllen, der tegnede sin overmåde dekorative profil oppe på den høje bakke, er væk, mens moderne bebyggelse på alle kanter er skudt op og har givet hele kvarteret en ganske anden og mere almindelig karakter. Christiansbjerg kirke, der begyndte som et beskedent bedehus, der senere fik et tårn, er for få år siden erstattet af en højmoderne kirkebygning, som intet har fælles med de gamle småhuse langs landevejen³⁸.

Landevejens navn har skiftet lidt gennem tiderne: stykket op langs Vennelyst til Kirkegårdsvej blev som nævnt døbt Nørrebrogade i 1865, og ovenfor hed den bare Randers Landevej. Der var heller ingen grund til andet, for det var ganske simpelt landevejen uden anden bebyggelse end den lille klat huse ved Reginehøj, som jo dog lå uden for lands lov og ret. Senere døbte man den Niels Ebbesensvej, vel i den tanke, at her var man på vej til Niels Ebbesens by Randers. I vore dage går Nørrebrogade helt op til Ringgaden, og derefter hedder gaden kort og godt Randersvej.

NOTER: ¹ Demokraten 16.8.1952. ² A. St. 23. og 28.12.1841. ³ Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 46. ⁴ Em. Sejr: Vennelyst gennem hundrede Aar, 1932, s. 5. ⁵ A. St. 24.7.1858. ⁶ A. St. 26.7.1858. ⁷ A. St. 7.7.1854. ⁸ A. St. 13.3.1860. ⁹ A. St. 7.12.1863. ¹⁰ A. St. 2.2.1865. ¹¹ A. St. 22.7.1865. ¹² A. St. 20.7 og 1.10.1867; 1.2.1868. ¹³ A. B. Forh. 1869, s. 23, 30, 31, 37, 43, 57; 1870 s. 10. ¹⁴ A. St. 3.5.1870. ¹⁵ A. St. 5.1.1878. ¹⁶ Em. Sejr: Gamle Århusgader, 1960, s. 100. ¹⁷ Chr. Buur: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar, 1930, s. 97 f. ¹⁸ A. St. 20.10.1893. ¹⁹ A. St. 1.11.1893. ²⁰ A. g. T. II, s. 398 ff. og IV, s. 174 ff.; Festskrift i Anledning af 50-Aarsdagen for Kommunehospitalets Bestaaen, 1943, s. 37–61; Jul i Aarhus 1957, s. 16–17. ²¹ Østjydsk Hjemstavn 1951, s. 72. ²² A. St. 21.10.1896. ²³ Ill. Tidende 1898–99, s. 789–91; A. St. 17.8.1924. ²⁴ Charles Beck: Olaf Ryes Tilbagetog gennem Nørrejylland, 1863, s. 80 ff.; Den dansk-tyske Krig i Aarene 1848–50, udg. af Generalstaben, II, 1877, s. 687 ff.; A. St. 21.5.1899; 29.5.1924; 31.5.1949; A. g. T. III, s. 55 ff. ²⁵ A. St. 1.6.1899. ²⁶ A. B. Forh. 1919–20 A, s. 478. ²⁷ C. F. Møller: Aarhus Universitets bygninger 1933–58, 1958. ²⁸ Em. Sejr: Gamle Århusgader, 1960, s. 131. ²⁹ O. Jørgensen: Aarhus Vandværk 1872–1922, 1922. ³⁰ A. St. 4.7.1868; 11.2.1875. ³¹ A. St. 31.10.1906. ³² A. St. 15.8.1885. ³³ A. B. Forh. 1884, s. 149, 155; 1885, s. 21, 34, 42, 52, 96, 106, 120, 126; A. St. 7.3. og 15.8.1885. ³⁴ Østjydsk Hjemstavn 1951, s. 73. ³⁵ A. St. 7.7.1897. ³⁶ A. B. Forh. 1897, s. 312. ³⁷ Bjergposten, september 1947; Barn i Århus, anden samling, 1957, s. 142. ³⁸ Jul i Aarhus 1958, s. 18–20.

Skovvej og Trøjborgvej

Landevejen til Ebeltoft og Grenå har engang gået langs med vandet under Risskovs skrænter, mens vejen op ad bakken til Vejlbj var meget ringe; det var den langs vandet for resten også, og den var desuden temmelig farlig under pålandsstørme og højvande, da bølgerne ofte overskyllede den og undergravede skovens skrænter. I 1804 blev vejen op ad bakken derfor »efter øvrighedens foranstaltning udvidet og istandsat og hulvejen op ad Risskov udhugget og vejen givet fuldkommen bredde«, mens derimod »den gamle, farlige vej langs havets bredde og under den stejle klint bliver som aflagt at anse«¹. Den ny vej har dog ikke været særlig godt lavet, for allerede få måneder senere afholdes licitation over dens istandsættelse².

Der var dengang praktisk talt ingen bebyggelse uden for Mejlgedes port bortset fra et kanon-batteri, der under krigen med England 1807–14 blev anlagt for at supplere det batteri, som allerede fandtes uden for Mindeport. Når man kom uden for Mejlgedes port, havde man til venstre den bredt stigende Knudrisbakke, og vejen snoede sig langs bakkens fod op gennem noget, man dengang har opfattet som en hulvej; »den famøse hulvej« hedder det endnu i 1842, og en slugt kaldte man den i 1848, da der klages over vejens slethed »fra Vejlbj led til Århus«, især er »den opfyldte del ved slugten farlig«³.

Mejlgedes nordre afslutning eller Mejlgedes port, som den kaldtes, også længe efter at porten og konsumtionen i 1851 var afskaffet, her efter foto fra ca. 1880 i »Den gamle By«.

Billedet er taget fra Knudrisbakke, og man ser de store købmandsgårde, som i sin tid var bygget lige inden for porten for bedre at kunne opfange bønderne, når de kom kørende til byen med deres forskellige produkter.

Billedet er sikkert fra ca. 1880, i hvert fald senere end 1877, da domkirkens spir, som her ses, afløste et ældre, mere tykmavet.

Men for fodgængere var der en sti oppe på bakkekammen langs de dybe skrænter, og her var der den herligste udsigt.

Navnet Knudrisbakke kunne, flygtigt betragtet, synes at stamme fra en mand, der hed Knud Riis, men snarere kommer det af ordet knude i betydningen fremspringende bakkeknode, og ris er nok det samme som krat, altså en kratbevokset bakke. I øvrigt er navnet Knudrisbakke slet ikke så gammelt; i ældre tid kaldtes bakken på godt århusiansk »Knudhøvsbakket«, altså det også fra andre steder kendte Knudshoved, der betegner en fremspringende bakke⁴.

Under koleraepidemien i 1859 havde man indrettet kolera-lazaret i et lille hus uden for Mejlgedes port, men ellers var en af de første større bygninger ved Skovvejen den »studeald«, som arkitekt C. Steinbrenner byggede for rådmann Liisberg i 1865. Den var opført i »gotisk stil«, hedder det, men samtiden var især imponeret over bygningens indre og de »142 smukke jernsøjler, som bærer de lave hvælvinger, og som danner adskillelsen mellem båsene for lige så mange stude«⁵. Her blev stude og vel også andre kreaturer opfedet med bærme, mask og sødligt duftende spøl fra Liisbergs brænderi i Mejlgade; man sagde, at dyrene stod og svajede i en konstant og forhåbentlig salig rus; fede blev de i hvert fald. Bygningen eksisterer endnu som Skovvejen nr. 11-13.

Oven for den opførte Arbejdernes Byggeforening af 1872 senere de små huse, som stadig ligger der. Allerede 1868 havde man startet en forening for arbejderboligers opførelse, men den forulykkede 1870⁶. Det lykkedes imidlertid 1872 at få etableret en ny forening, efter at 25 borgere havde sammenskudt et beløb på 10.000 rdlr., hvorpå byens arbejdere indbødes til at organisere sig i en byggeforening, hvor indskuddet var 1 rdlr. og det ugentlige kontingent 1 mark. Så snart der var tegnet 150 medlemmer, begyndte man at bygge; de første 10 huse opførtes i Frederiks Allé, senere byggedes også andre steder, bl.a. på Skovvejen⁷.

For enden af byggeforeningshusene var der indkørsel til sandgraven, hvis officielle titel var »byens baksandgrav på Knudrisbakke«. Herfra forsynede man sig i mange år med sand og grus; taksten var i 1857 12 skilling pr. læs, undtagen hvis sandet skulle bruges til brolægning, for så var det gratis; men så måtte man også møde med en rekvisition fra brolægningssudvalget⁸. I 1900 var sandgraven blevet så stor, at den dannede en ud-

Skovvejen i begyndelsen af århundredet, omtrent ud for den nuværende Klintegården. Tegning af Jens Ølsgaard, her efter »Århus« 1905,

Tegneren har stået, omtrent hvor Trøjborgvej drejer fra. Domkirkens tårn skimtes i det fjerne.

De to huse i forgrunden ligger der den dag i dag, og deres profil tegner sig stadig lidt virkelig mod himlen; det er, som om det lille hus øverst er anbragt på en præsenterbakke.

Træerne længst til højre er nu borte, og pladsen bag ved dem – det vil sige hjørnet af kirkegården – er nu planeret, så den kan anvendes til parkeringsplads – naturligtvis.

Billedet er tegnet, før sporvejene blev anlagt i 1904; Skovvejen var dengang virkelig en vej, hvor føret dog kunne være temmelig ubehageligt for fodgængere, og gadebelysningen var heller ikke god. Men der var landligt.

Udsigt over Århus fra udkanten af Risskov omkring 1860, maleri af F. C. Kiærskou, her efter litografi i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling. Man ser ligeså mod Mejl- gades port og første del af Skovvejen. Til højre ligger Knudrisbakke; men der er endnu ingen bebyggelse uden for Mejlgedes port.

gravet plads på 1½ td. land omgivet af høje, bevoksede skrænter på alle sider, det idylliske sted vi kender i dag. Byrådet stillede nu dette areal til rådighed for de samvirkende idrætsklubber, som om sommeren havde tennisbaner her; om vinteren blev de omdannet til en meget yndet skøjtebane, der om aftenen ofte var oplyst af fakler, mens skøjteløberne underholdtes af et musikkorps⁹.

Imellem Skovvejen og stranden lå Trøjborg. Hvor navnet stammer fra, vides ikke, men det kan føres langt tilbage i tiden, helt til 1632, da der tales om Trøjborg bæk, som dog også kaldes Saltko- eller Saltkornbæk, nu Salten bæk¹⁰. Trøjborg synes aldrig at have været en borg; men i 1758 skøder Jens Olufsen Skødstrup til Frederik Raae »en sædehave uden Middelgades port, Trøjborg kaldet«. Den strakte sig »fra Salten bæk ved Skovporten sønder på«¹¹. Her ved bækkens udløb havde købmand Hartvig Philip Rée omkring 1840 ladet plante træer og buske op ad skrænterne og indrettet lysthuse, og det lille anlæg havde fået det idylliske navn »lille paradis«¹². Her har nok ligget det »lille grønmalede træskur«, som Rasmus Nielsen taler om i sine erindringer om Århus i 1840erne; det lå på vejen til Risskov »i en kløft ved Trøjborg«, og man kunne få »et glas øl, en snaps eller noget limonade, bolcher, småkager og hvedebrød, der ikke var nybagt,

uden forsåvidt det havde været stærkt udsat for solen«¹³. Men det rigtige traktørsted »Trøjborg« lå oppe på skrænten, omtrent hvor Klintegården nu ligger, med en pragtfuld udsigt over byen og bugten. Det var opført 1847 af skræddermester S. Møller i Skolegade¹⁴, der da havde købt »Trøjborg toft« og desuden i 1856 af kommunen købte en del af arealet uden for Mejlgedes port¹⁵.

Skræddermester Møller indrettede »sin ejendom »Trøjborg« som restaurationslokale med »indelukket« keglebane og skydebane, og Århus borgerlige Skydeselskab holdt et par år deres skiveskydninger her¹⁶. Et eksempel på folkelig sagndannelse – og i dette tilfælde dens mangel på troværdighed – er historien om, hvordan Trøjborg-navnets opståen forklaredes i slutningen af forrige århundrede. Man vidste, at det var skræddermester Møller, som i sin tid havde bygget Trøjborg, og på en eller anden måde havde man sat sig i hovedet, at han døbte ejendommen »Treueburg«, hvad folkevittigheden derpå lavede om til »Trøjborg«, fordi ejeren var skrædder. Da Møller lige fra begyndelsen kaldte sin gård Trøjborg, må navnet Treueburg vel være opfundet for at kunne sige skræddervittigheden Trøjborg¹⁷. Trøjborg var traktørsted i mange år, også efter at skræddermester Møllers enke i 1875 var fraflyttet ejendommen¹⁸. Efterfølgeren anlagde ny keglebane¹⁹.

I sin tid havde bankdirektør Harald Skovby i byrådet arbejdet for, at kommunen skulle købe Trøjborg for at sikre byen det nærmeste og smukkeste beliggende grundstykke, som egnede sig til villabebyggelse, men han opnåede ikke flertal for planen, og det var kun en dårlig trøst, at man bagefter »både i byen og i byrådet bitterlig fortrød, at man ikke i tide lyttede til hans råd«²⁰. I slutningen af 1890erne blev der dog bygget en del villaer, således »Sunhill«, der ejedes af konsul C. v. d. Hude; den overtoges senere af sagfører J. Jarding. Villaen ved siden af ejedes først af konsul G. F. Stark, derefter boede politimester August Goll her, senere igen overretssagfører P. Stampe, der var specialist i rosendyrkning og fremelskede et pragtfuldt rosenflor i haven ved villaen. Guldsmed Carl Juuls villa »Pax«, der nu regnes for tilhørende Dronning Margrethes Vej, var dengang den sidste villa på Skovvejen og lå lige ved indgangen til skoven; den indrettedes senere til bolig og atelier for billedhugger Elias Ølsgaard.

Parti fra Trøjborg omkring 1906, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Bebyggelsen var ikke nået meget uden for Trøjborgvej dengang.

I forgrunden ses her hjørnet af den nuværende Ivar Huitfeldts Gade og Otto Ruds Gade.

I midten af billedet Willemoes Gade med det berømmelige bryggeri »Trøjborg«, som gik fallit, hvorefter hele lageret af øl lukkedes ud, så det i to døgn løb i stride strømme ned ad gaden og ud i Bugten – bortset fra

det, som geskæftige folk havde held til at opfange i kopper og kander. Mindet om disse begivenheder lever endnu på Trøjborg.

Bryggeriets bygninger blev senere overtaget af A/S Jyllands Papirværk.

I baggrunden ses Sct. Johannes Kirke.

Arealerne i forgrunden af billedet er større, end de umiddelbart synes; det ses blandt andet af den lille prik på vejen, som ikke er en enkelt lille person, men en mand og en hest.

Trøjborgvej set mod vest omkring 1905, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Til højre ved sporvognen og plakatsøjlen går Tordenskjolds Gade fra, og fra venstre kommer Kirkegårdsvejen. – Ovenfor fortsatte kirkegården; de små træer langs fortovet er nu blevet store.

Til højre for træerne øverst oppe lå Aldersro. Nu fortsætter en række høje beboelsejendomme bebyggelsen på denne side af gaden.

Ellers var bebyggelsen på Skovvejen lutter små huse, også på østsiden, indtil enkelte større beboelsejendomme som »Skovborg« opførtes, og endelig det store Klintegårds-kompleks i 1936 rejste sig. Bag den vestre husrække på selve Knudrisbakke indtoges i 1873 først 11 tdr. land og senere mere til en ny kirkegård, Nordre Kirkegård (indviet 1876), som nu i alt omfatter 28 tdr. land²¹. Nordre Kirkegård og Trøjborgvej var indtil langt op i 1890erne Århus bys nordgrænse, og bebyggelsen ved Trøjborgvej var endda lige påbegyndt. Terrænet herfra og til Marie Mølle ved Vejlbys grænse var endnu åben mark; jorderne ejedes af familierne Ziegler, Ormslev, Liisberg, Lottrup og Lausen²². Men i årene 1896–1902 byggedes på disse arealer ca. 5000 lejligheder eller op mod 900 om året, og derved opstod Trøjborg-kvarteret: foruden Trøjborgvej Niels Juels Gade, der løb parallelt med den, samt tværgaderne Tordenskjolds Gade, Ivar Huidtfeldts Gade og Willemoes Gade. De fleste lejligheder i disse gader var små, Trøjborg var dengang et udpræget arbejderkvarter²³, men voksede senere til en hel stor bydel.

I 1899 oprettedes et aktieselskab, som i dette kvarter anlagde bryggeriet Trøjborg. Det var tænkt som et konkurrerende foretagende til Østjyske Bryggerier og omfattedes i begyndelsen med stor interesse; men efter få års forløb måtte det give op, og hele anlægget købtes for en brøkdæl af startkapitalen af Østjyske Bryggerier. Det fortælles, at det oplagrede Trøjborgøl derefter blev hældt ud, så det løb i stride strømme ned ad Niels Juels Gade og ud i Bugten, og der går de vidunderligste historier om, hvad deraf fulgte: fiskebestanden, hedder det, blev i den grad lammet, at folk kunne gå langs stranden og tage fiskene med hænderne²⁴. Det fortælles også, at da den til afholdsbevægelsen efter et stormfuldt liv nys omvendte Kasper Høeg så ølstrømmen, udbrød han: det er en syndflod fra djævelens værk; men Rasmus Lund, der var så tyk, at han ikke selv kunne tage støvler på, fik ved synet af øllet sin fordums smidighed tilbage, lagde sig på maven, forsøgte at slubre øllet op fra gaden og sagde med et saligt smil: nu forbarmer Vorherre sig endelig over sit tørstende ørkenfolk på Trøjborg. I to døgn løb øllet i rendestenen til stor glæde for mange, der øste det op i spande, krukker og kander og holdt kalas på det i flere dage²⁴.

Trøjborg-bryggeriets bygninger blev senere overtaget af A/S Jyllands Papirværk. Af andre Trøjborg-industrier kan nævnes en spritfabrik, opført 1901 som erstatning for den

Ormslevske spritfabrik på Mejlgade, der var brændt. Spritfabrikken ejedes af A/S Københavns Spritfabriker, men det midlertidige spiritusforbud under første verdenskrig slog bunden væk under virksomheden, og i 1919 købtes komplekset af A/S Jydsk Elektro, der var oprettet i 1915 og oprindelig havde til huse i Hjelmensgade; nu indrettedes på Trøjborg en fabrik for elektromotorer²⁵.

Lidt nordligere, hvor Trøjborgvej nærmede sig Randers Landevej, byggedes i begyndelsen af 1860erne en usædvanlig bygning, der ikke havde sin mage i hele Århus. Det var villaen eller måske snarere lyststedet Aldersro, som senere gav hele kvarteret navn. Det var heller ikke nogen almindelig mand, der havde ladet den opføre, skønt han hed noget så almindeligt som Anders Hansen. Han var født i Ry ca. 1818, men må tidligt være kommen til Århus, i hvert fald havde han en tid ansættelse på kærnerkontoret i Århus, inden han 1841 blev konstitueret fæstemand, hos hvem datidens tjenestefolk skulle melde sig, når de skiftede plads, en virksomhed han senere forbandt med et kommissionskontor, hvor ikke mindst ejendomshandler blev hans speciale; og han nøjedes ikke med at ordne handler for andre, men købte og solgte selv adskillige større og mindre ejendomme. Endvidere havde han en klasselotteri-kollektion og et forsikringsagentur; han blev endelig kommunal revisor og var en årrække formand for markudvalget²⁶.

Denne alsidige og meget virksomme mand købte i 1850erne 35 tdr. land af de såkaldte »tyvagre«, der lå mellem Trøjborgvej i syd, skellet mod den nuværende Skovvangsskole i nord og seminariet mod vest. Her blev først bygget avlsbygninger til landbruget, og ved en deklaration af 15. juli 1856 fastslog Anders Hansen navnet Aldersro for »den af mig i afvigte sommer opførte gård på Århus mark«²⁷. I begyndelsen af 1860erne byggedes derefter den herskabelig hovedbygning. Der er lidt tvivl om, hvem der egentlig var mester for denne ejendommelige bygning; dog vides det med sikkerhed, at arkitekt C. Steinbrenner har haft en finger med i spillet, ja i 1865 nævnes han som den, der alene har æren for den. »Det for sin herlige udsigt og sin elegante indretning bekendte landsted Aldersro«

Fæstemand A. Hansen, efter foto i familieje.

Hansen var født i Ry, men kom som ung til Århus og fik ansættelse på kærnerkontoret. I 1841 konstitueredes han som fæstemand, det vil sige en slags embedsmand, hos hvem datidens tjenestefolk skulle melde sig, når de skiftede plads.

Han havde dog flere andre bestillinger, således var han klasselotterikollektør, havde forsikringsagentur og var ejendomsmægler i ret stor stil; han averterer ofte både 60 og 70 større og mindre land- og købstad-ejendomme til salg.

Desuden spekulerede han selv i ejendomme, ofte med held, og blev efterhånden en velstående mand. Han valgtes også af de højstbeskattede til borgerrepræsentationen, hvor han i flere år var et dygtigt medlem af markdirektion og skovkommission.

På en rejse til Italien forelskede kollektør Hansen sig i en villa, som han derefter kopierede i lystejdendommen Aldersro, som han i begyndelsen af 1860erne lod opføre på sin ejendom nord for byen.

Aldersro, som for en halv snes år siden blev nedrevet, har givet hele kvarteret navn.

Trøjborgvej og Sct. Johannes Allé med Sct. Johannes Kirke og Finsensgades Skole, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling fra 1909.

Bygningerne er begge ret nyopførte og ser meget »bare« ud i sammenligning med nu. Træerne er endnu ikke vokset lygtepælen over hovedet.

Bygningen, der skimtes i baggrunden af billedet, er Langelandsgades kaserne.

er »for et par år siden« opført af arkitekt Steinbrenner, hedder det²⁸. Men Steinbrenner var egentlig ikke arkitekt, han nedsatte sig 1858 i Århus som tømrermester »efter at have aflagt mesterprøve i København«²⁹. Selv om han senere kaldte sig arkitekt – man var dengang mere rundhåndet end nu med den art titler – og selv om han kunne bygge en studestald »i gotisk stil« og i mange henseender var en opfindsom mand, der blandt andet opnåede patent på »bropiller med stillads« og andre specielle anordninger³⁰, så er det vist alligevel tvivlsomt, om han har kunnet konstruere en så forholdsvis raffineret og i sammenligning med datidens byggeskik ganske utraditionel bygning som Aldersro. Arkitekt Thyge Klemann har derfor gættet på, at tegningerne til bygningen skyldtes arkitekt N. P. C. Holsøe, der i 1860erne byggede stationsbygninger for de fynsk-jyske jernbaner og i hvert fald boede i Århus i 1863, da sønnen, maleren Carl Holsøe, blev født. Arkitekt Holsøe havde muligvis også tilknytning til familien på Aldersro; således var det ham, som 1878–79 forestod restaureringen af klostret i Århus, hvor kollektør Hansens svigersøn, sagfører Carl Thomsen dengang var forstander, og der foreligger et udkast fra 1884 af Holsøe til en villa på en af de fra Aldersro udstykkede grunde – og et udkast, som har

Skovvejen ved vintertid i begyndelsen af århundredet, efter foto i »Den gamle By«.

Dengang havde Skovvejen endnu træer helt nede ved Østbanen, men ingen cykelsti.

Til højre ligger Østbanens gods-ekspedition og pakhuse. Til venstre med gavlen mod gaden ses rådmannens Liisbergs »studestald«, bygget 1865 af arkitekt C. Steinbrenner i »gotisk stil«. – Bygningen ligger der endnu, men synes ikke så meget, fordi gadens niveau nu er højere.

Trøjborgvej ved hjørnet af Tordenskjoldsgade omkring 1915, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Sporvognen gik dengang ikke længere end til Tordenskjoldsgade, og der var kun enkeltspor gennem hele byen med vigespor ved stoppestederne.

Det er en af de gamle sporvogne, anskaffet ved sporvejenes start i 1904, vi ser her på billedet; de havde i begyndelsen helt åben forperron, hvad der var drøjt nok for vognstyreren om vinteren, når han fik sne og regn i ansigtet.

mindelser om Aldersros byggestil, ligesom Holsøes banegårdsbygning i Odense fra 1865 (den nuværende godsbanegård) også har en smule fælles med Aldersro³¹.

Ifølge familietraditionen havde kollektør Hansen på en rejse i Italien forelsket sig i en villa dér og selv tegnet den så godt som muligt, og efter hjemkomsten besluttede han at opføre en tilsvarende bygning ved Aldersro; der blev også indkaldt italienske håndværkere til stuk- og mosaikarbejderne. Men om det så er Steinbrenner, der alene har udformet det fremmede forbillede, eller om Holsøe har været den egentlige mester, står hen i det uvisse. Som den fremmedartede bygning lå her i den store, parklignende have, der efterhånden voksede op omkring den, var den et særsyn, som vakte opmærksomhed også uden for Århus. I »Husvennen« omtales »lystejendommen Aldersro, der med sine store park- og haveanlæg og sin herskabelig hovedbygning med det høje tårn tager sig

Trøjborgvej med villaen Aldersro omkring 1905, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhist. Samling.

Så ejendommelig var den bygning, kollektør og kommissionær A. Hansen i begyndelsen af 1860erne lod opføre efter sydlandsk forbillede.

Århusianerne benævnte den plattenagen, fordi den med midtertårn og hjørnespir godt kunne minde om en gammeldags plat de ménage.

Efter kollektør Hansens død blev Aldersro overtaget af en datter og svigersønnen, hospitalsforstander C. Thomsen, hvis børn senere var ejere af villaen.

Festlighed hos familien Thomsen på Aldersro, formodentlig midt i 1890-erne, efter foto i »Den gamle By«.

Hospitalsforstander C. Thomsen står yderst til højre, og han bliver åbenbart hyldet af familien; da musikken dyrkedes meget i hjemmet, har det været naturligt at gøre det med et lille orkester.

Det er datteren Søster Thomsen, der står i kjolesæt og høj hat som dirigent; den senere så udmærkede pianistinde Ingrid Thomsen har ved denne lejlighed måttet nøjes med et mindre instrument. Yderst til venstre står C. J. Thomsen, der senere blev overretssagfører.

særdeles godt ud... fra tårnbygningen har man vistnok den videste og mest henrivende udsigt over Århus by og bugt«³².

Fra 1867, da kollektør Hansen tænkte på at sælge Aldersro, fordi han ikke fortsat kunne overkomme »selv at drive denne i sit slags udmærkede og sjældne ejendom«, findes en detaljeret beskrivelse af »lyst- og avlsgården Aldersro på Århus mark, ca. 1/12 mil nord for Århus«. Om hovedbygningen hedder det, at den er »skiferdækket, ca. 28 alen lang, 24 alen dyb på endepartierne, herskabeligt, elegant og hensigtsmæssigt indrettet til økonomi- og beboelseslejligheder for 1 eller 2 familier i 3 etager, med grotte, veranda, 2 balkoner, et tårn samt 14 mindre frontspidser. Til veranda, balkoner og tårn m.v. er anvendt ca. 23.000 pund støbt jern«. Om haven hedder det, at den er ca. 1 td. land stor og beplantet med flere tusind træer, og desuden er der en mængde espalier af vin, fersken og abrikoser. Foruden haven var der også en park, »to nette lysthuse, der har kostet over 1.000 rdlr., samt et smukt springvand, hvoraf også findes et i gården foran hovedbygningen«. Naturligvis blev også udsigten fremhævet, »en vid og henrivende udsigt over Århus by og omegn, havet, Mols og Helgenæs samt øerne Samsø og Tunø«. Der forlangtes en pris på 60.000 rdlr., som også dækkede avlsbygninger og ca. 35 tdr. land agerjord.

I Århus kaldte folk den mærkelige bygning for platmenagen, fordi den med sit midtertårn og sine hjørnespir kunne minde lidt om en gammeldags plat de ménage; den lå efterhånden som et torneroseslot midt i haven, mens den ene beboelseskaserne efter den anden skød op omkring den, og for en halv snes år siden måtte den endelig vige for udviklingens hårde lov; men hele kvarteret hedder endnu Aldersro, ligesom Aldersrovej stadig minder om den mærkelige ejendom, der i de næsten 90 år, den eksisterede, ejedes af samme familie. Efter kollektør Hansen overtoges Aldersro af datteren og hendes mand, hospitalsforstander og auktionholder C. Thomsen fra det kendte auktionsfirma Nellesmann og Thomsen, og efter hans død i 1909 levede enken videre i det gamle hjem sammen med

Silleie fan

Strax eller nu til Høstet erholdes forholdsviis meget billigt en elegant Beboelsestidighed paa fra 5 indtil 12 a 13 Hætre og mindre, gode og faste Stærelser i Hovedbygningen paa mit Gaardsted „Aldersro“ ved Aarhus, med Economi- og øvrige Bequemmeligheder samt Afgang til Have- & Parkanlægene og hvit ønktes et mindre Stykke Høvejord til egen Dyrlæing, naar Overenskomst træffes med mig desangaaende forinden 30te Marts næstf. Efter den Dag vil der sandsynligviis være disponeret paa anden Maade.

N° 13 Der fan foreslæbig leies for Sommeren alene, men ogsaa paa eet eller flere Aar, og Hovedbygningen med de 2 Sideslæte samt Have- & Parkanlægene (c. 5 Tdr. Land) og hvit ønktes endvidere nogle Lønder Land af de til samme Gaard nærmest liggende Jorder fan ogsaa faaes tilkjøbt til en forholdsviis særdeles billig Pris, naar man derom snarest henvender sig til mig.

Hovedbygningen overtager jeg da selv til Udbygning.

Aarhus, den 16de Marts 1880.

A. Hansen.

Annonce om leje eller køb af Aldersro i »Aarhus Stiftstidende« 17.3. 1880.

Kollektør A. Hansen fik ved deklaration af 15. juli 1856, »læst i Århus bytingsret den 17. samme måned«, benævnt sin nyopførte ejendom på Århus mark Aldersro og skulle altså synes at have udset den til at være hans alderdoms bolig, hvad den også blev. Ikke desto mindre forsøgte han flere gange i årenes løb at få ejendommen solgt eller dog i det mindste lejet ud.

Foruden den ejendommelige hovedbygning fandtes dengang flere avlsbygninger og »ca. 35 tdr. land ud-

mærkede merglede, stærkt gødede, tildels drøede og i det hele velbehandlede jorder«, som Hansen i 1869 bortforpagtede »for en årlig forpagtningsafgift af 1600 rdl. foruden nogle kørsler og naturalydelse«.

Men hovedbygningen og den store have beholdt kollektør Hansen selv, men har sikkert haft en del lejet ud, i hvert fald om sommeren.

I 1869 var Aldersro lige ved at blive udlejet til garnisonssygehus, men da overlæge Hahn over for byrådet beklagede sig over »de med benyttelsen af en så fjerntliggende bygning forbundne ulemper«, opgav man det.

fire døtre, hvoraf den ene efterfulgte faderen som hospitalsforstander, mens to sønner førte auktionsfirmaet videre.

I nærheden af Aldersro opførte herredsfoged Thorup omkring 1896 villaen Fairhill, tegnet af arkitekt Puck sen. Villaen købtes 1914 af fabrikant H. L. A. Mammen, der på en del af Fairhills grund i 1917 opførte fabriksbygninger til den af ham i 1892 påbegyndte æskefabrik, som stadig er i virksomhed³³.

Syd for Trøjborgvej byggedes i begyndelsen af dette århundrede Sct. Johannes Kirke efter tegning af kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann og arkitekt Valdemar Schmidt;

Trøjborgvej med Århus Seminarium, efter foto fra Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Seminariet begyndte sin virksomhed i 1909 som kvindeseminarium og rykkede året efter ind i denne bygning, opført for penge, der var tilvejebragt gennem gaver fra Venner af Kirkelig Forening for Indre Mission.

Siden 1932 har både unge mænd og unge kvinder haft adgang til Århus Seminarium, og der er siden da opført flere tilbygninger.

Også seminarielovens udvidelse af uddannelsen fra tre til fire år nødvendiggjorde tilbygninger.

grundstenen blev nedlagt i 1902, og kirken indviedes den 19. februar 1905³⁴. Umiddelbart ved siden af den byggedes 1906–07 Finsensgades Skole, den ene af de to store kommuneskoler, som opførtes i disse år, den anden var N.J. Fjordsgades Skole. Finsensgades Skole blev indviet den 11. juli 1907; den havde kostet godt 350.000 kr.³⁵, og det var ikke frit for, at den ligesom knejsede højere end naboen Sct. Johannes Kirke.

På den nordlige side af vejen ligger Aarhus Seminarium, der toges i brug i 1909. Det blev opført af Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark og var oprindelig kun bestemt for kvinder, men siden 1932 har både mænd og kvinder haft adgang til uddannelse her, og seminariets bygninger er betydeligt udvidede³⁶. Lige over for på den sydlige side af Trøjborgvej ligger kommunehospitalets mange bygninger; den sidste rest af arealet mellem Finsensgade og Nørrebrogade (Randers Landevej) er nu bebygget, og det sidst opførte kompleks op mod Trøjborgvej er det største af dem alle og dominerer omgivelserne stærkt.

Umiddelbart på hjørnet af Trøjborgvej og Nørrebrogade står »rytterstenen«, som minder om rytterfægtningen ved Århus den 31. maj 1849, der foregik netop her mellem landevejen og Risskov³⁷. Den er nærmere omtalt under afsnittet om Nørrebrogade.

NOTER: ¹ A. St. 21.2.1804. ² A. St. 2.5.1804. ³ Aug. F. Schmidt: Riis Skov, 1947, s. 53; A. St. 3.12.1848. ⁴ Hoffmeyer I, s. 154; Demokraten 24.5.1931. ⁵ A. St. 15.11.1865. ⁶ A. St. 3.4.,14.4.,4.11.1868; 27.1.,2.2.,26.2.,1.3.,3.3. og 5.3.1870. ⁷ Demokraten 3.3.1929. ⁸ A. St. 20.5.1857. ⁹ A. St. 5.2. og 8.3.1901. ¹⁰ Hoffmeyer I, s. 154. ¹¹ Håndskrift nr. 57 i Statsbiblioteket i Århus. ¹² A. St. 4.7.1843 og 27.11.1933. ¹³ R. N., 1959, s. 72. ¹⁴ A. St. 11.9.1847. ¹⁵ Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 49 f.; A. St. 13.7.1899. ¹⁶ Th. Thruce: Aarhus borgerlige Skydeselskabs Historie, 1916, s. 30. ¹⁷ A. St. 12.12.1849; 10.7. og 13.7.1899. ¹⁸ A. St. 2.4.1875. ¹⁹ A. St. 20.4.1875. ²⁰ A. St. 11.5.1896. ²¹ A. St. 2.10.1926; Demokraten 3.10.1926; A. g. T. IV, s. 106. ²² A. St. 25.7.1926. ²³ Barn i Århus, anden samling, 1957, s. 79–87. ²⁴ Jul i Aarhus 1954, s. 21; Østjydsk Hjemstavn 1951, s. 71. ²⁵ V. J. v. Holstein Rathlou: Aarhus III, 1923, s. 29 f. ²⁶ A. St. 1.5.1841 og 16.8.1842; Folketælling 1845: Vestergade nr. 625; A. St. 30.11.1846, 15.10.1851, 3.3.1853, 19.3. og 7.5.1859 og 1.2.1869. ²⁷ A. St. 19.7.1856. ²⁸ A. St. 15.11.1865. ²⁹ A. St. 27.4.1858. ³⁰ A. St. 5.2. og 18.3.1872. ³¹ A. St. 11.8.1951. ³² Husvennen 1875–76, s. 340. ³³ V. J. v. Holstein Rathlou: Aarhus III, 1923, s. 26 f. ³⁴ A. g. T. IV, s. 219; A. St. 19.2. og 20.2.1905 og 15.2.1930. ³⁵ Chr. Buur: Aarhus Skolevæsen gennem 80 Aar, 1930, s. 169. ³⁶ A. g. T. IV, s. 240. ³⁷ A. g. T. III, s. 54 f.; A. St. 30.5.1939 og 31.5.1949.

Vesterbrogade

Mens København har sine »broer«, Vesterbro, Nørrebro og Østerbro, der oprindeligt var forstæder, som først efterhånden er vokset sammen med den gamle bykerne, har Århus »bjerge«: Frederiksbjerg og Christiansbjerg, og Frederiksgade-kvarteret kunne for den sags skyld gerne hedde Brobjerg efter Brobjerggaden, som Frederiksgade mere malerisk og mere rammende hed i gamle dage. Af »broer« har Århus derimod kun Nørrebro, som man vel kunne kalde kvarteret omkring Nørrebrogade, og Vesterbro, som bebyggelsen omkring Vesterbrogade naturligt kunne hedde.

Endnu i begyndelsen af forrige århundrede fandtes ingen bebyggelse uden for Vesterport, derimod var der her ligesom uden for de andre byporte en del »aldeles mod vej-anordningerne stridende, vejen alt for nær liggende møgdynger«. Da der skulle foretages vejforbedringer, pålagde politimester Schumacher »ejerne af sådanne møgdynger« at fjerne dem snarest muligt, da de ellers måtte »tåle, at disse enten sælges ved offentlig auktion eller bortføres på deres bekostning«¹.

Lige uden for Vesterport, der lå omtrent for enden af den nuværende gade Vesterport, opdagede man i 1820erne, at der var fortrinligt ler til teglbrænding, og man fik også hurtigt anlagt et teglbrænderi, startet 1828. Det skildres helt entusiastisk i Fredrik VI.s livorgan »Politievennen«: »Straks uden for Århus på den del af byens mark, hvorpå forhen udførtes gaderenovation, opdagede man et sted, der indeholdt hvidt og rødt ler i mængde. En del af byens borgere forenede sig derfor om der at anlægge et teglbrænderi, og efter at de havde erholdt øvrighedens tilladelse til at afbenytte pladsen imod en bestemt afgift

Udsigt over Århus fra Viborgvej i 1823 – efter tegning af S. Læssøe Lange i »Den gamle By«.

Længst til venstre på toppen af bakken ses to af vingerne på vindmøllen, senere Vesterbro Mølle.

Århus Mølle ses omtrent midt i billedet med mølledammen foran, to sluseværker og ved det ene møllehjul. Til højre går en vej op ad Jeronimusbakken.

Midt i billedet oven over Århus Mølle ses et rundt tårn. Det er ruinen i »Rées have«.

Vesterbro Torv i begyndelsen af århundredet, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling. Bygningen til venstre er den Langballe'ske ejendom.
– Kvægmarkedet er i fuld gang.

til kærnerkassen, har de nu ladet opføre tvende teglovne, hvoraf den ene kan rumme 40.000 og den anden 60.000 mursten ad gangen... Da stenene er gode, har afsætningen svaret til forventningen, og man har påtænkt at opføre en endnu større ovn, da der haves i utrolig mængde. Foruden opsynsmanden, som har sin bolig på værket, finder mange arbejdere fortjeneste ved lerets gravning og tilberedning, ved stenenes strygning og brænding o.s.v. Aktiehaverne have godt udbytte af deres indskudte penge, og kærnerkassen erholder indtægt af et stykke jord, der forhen lå unyttet...«².

Interessentskabet solgte teglværket i 1840 til købmand C. Langballe, der havde forretning i hjørnebygningen ved Vesterport og det nuværende Vesterbro Torv. Langballe udvidede virksomheden med et kalkværk, der senere flyttedes til gaden Spanien, mens teglværket ved Vesterport var i funktion lige til 1917³.

Pladsen uden for Vesterport har været benyttet som en art torv allerede i 1840erne; da blev nemlig al kreaturhandel uden for Frederiksport forbudt og henvist til »den uden for Vesterport dertil indrettede plads«⁴. Det var derfor naturligt, at torvet kaldtes Kvægtorvet, senere fortrinsvis Grisetorvet, fordi handel med grise synes at have været dominerende. I 1880erne indrettedes en fast fåre- og svinefold på »markedspladsen ved Vesterport«⁵; men i 1907 fandt man, at forholdene her var utilfredsstillende, og al kreaturhandel henvistes derefter til det i 1895 indrettede offentlige slagtehus⁶. Efter at Vesterbro Torv nu var bleven befriet for torvegriseriet, var der mulighed for at gøre det lidt mere pynteligt, og det skete også: i 1913 tog byens forskønnelsesforening, som dengang var inde i en særlig aktiv periode, initiativet til at gøre torvet lidt hyggeligere; blandt beboerne i nær-

Langballes Teglværk set fra Vesterbro Torv i begyndelsen af århundredet, efter foto i »Den gamle By«.

Teglværket, der optog hele arealet mellem Grønnegade og Langelandsgade blev anlagt i 1828, og i 1840 overtoges det af købmand C. Langballe og forblev i familiens eje indtil 1917, da det nedlagdes for at give plads til det store beboelseskomples mellem Grønnegade og Vesterbro Torv.

Tværs over terrænet førtes senere Teglværksgade igennem.

heden indsamledes 1000 kr. til formålet, Forskønnelsesforeningen spenderede selv 500 kr., og byrådet bevilgede et tilskud på samme beløb⁷.

I gamle dage delte landevejene til Viborg og Silkeborg sig ikke som nu ved Botanisk Have; der var nemlig ingen Silkeborgvej, men derimod en vej til Ry, som dengang var hovedbyen, ja der var endda hele tre Ry-veje, den nordlige, mellemste og sydlige, men de fulgte alle Viborgvejen op til Hasle⁸. Indtil 1829 fandtes dog en meget benyttet »Ry sti«, der førte fra ledet mellem Århus mark og Åby marker til Brabrand, men den blev i det anførte år nedlagt og passagen ad den forbudt⁹. Så frit og landligt var terrænet her langt op i forrige århundrede, og bryggeriet Ceres, som anlagdes i 1856, lå i begyndelsen i ensom majestæt på bakken ved åen. Det var et konsortium, som det første år stod bag virksomheden, men allerede 1857 afstodes bryggeriet til den ene af deltagerne, købmand M. C. Lottrup. Under hans ledelse udvikledes bryggeriet stadig og endnu mere under hans svigersøn og efterfølger L. Chr. Meulengracht; den ene bygning rejstes efter den

Vesterbro Torv omkring århundredskiftet, efter foto i »Den gamle By«.

Bygningen midt for er den Langballeske ejendom, hvor købmand C. Langballe og senere sønnen, købmand Otto Langballe, dengang havde forretning.

Gaden til venstre regnedes tidligere til Vestergade, men blev senere døbt Vesterport. Langballes ejendom var Vestergade 63-65 og blev derefter til Vesterport 7.

Til højre ses torvet; et jerngelænder angiver torvepladsens udstrækning.

Århus Vandværk i begyndelsen af århundredet, efter foto i »Den gamle By«.

Efter at der i adskillige år havde været klaget over byens vandforsyning, som udelukkende var baseret på brøndene i de enkelte ejendomme, fik Århus endelig i 1872 anlagt et vandværk.

Vandet blev taget fra åen og renset i store åbne filter-bassiner, som nu ikke bruges mere.

Øverst til højre skimtes vingerne af Vesterbro Mølle.

anden, og Ceres optog efterhånden et anseligt areal og blev snart det største bryggeri i Jylland. I 1898 indgik det som led i et aktieselskab »Østjydske Bryggerier«, som desuden omfattede bryggerier i Horsens, Vejle og Fredericia; men Ceres har stadig hævdet sig både som det største og som det, der gik i spidsen¹⁰.

Vest for Ceres anlagdes i 1872 Århus første vandværk. Byen havde længe haft utilfredsstillende vandforsyning, baseret på de enkelte ejendommers brønde, og vandet var ingenlunde godt i alle brønde, tværtimod: stiftsfysikus H. Chr. Weis, der var meget ivrig for anlægget af vandværket, gjorde opmærksom på, at dødeligheden i Århus var langt større end i Randers, som havde godt vand, eller i Odense og Ålborg, hvor der fandtes vandværker; og da dødeligheden i Århus var størst i de kvarterer, hvor vandet var slet, måtte man gå ud fra, at forholdene ville blive bedre, hvis man sikrede sig godt vand overalt gennem et vandværk. Der blev da også allerede i 1867 enighed i byrådet om, at Århus måtte have et vandværk, men dermed hørte enigheden også op; man skændtes

Udsigt fra bryggeriet Ceres i slutningen af forrige århundrede, efter foto i Erhvervsarkivet.

Til højre i billedet ses Århus Museum, og umiddelbart til venstre for det ligger Århus Mølle med træerne foran det smukke stuehus, som nu findes i »Den gamle By«, men ellers er hele terrænet uden for Vester Allé ganske ubebygget, og åen snor sig frit gennem engen.

Til højre for museet ses Bispetofte, der også er helt ubebygget, og øverst på bakken tegner Frederiksgades huse deres profil mod himlen.

Bryggeriejer, etatsråd L. C. Meulengracht, efter litografi i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

L. C. Meulengracht (1837-1903) tilhørte den århusianske gren af Meulengracht-slægten. Hans bedstefar var agent Harboe M. på Lille Torv; faderen, der også hed L. C. M., skulle have ført forretningen på Lille Torv videre, men døde ung, næsten et halvt år før sønnens fødsel i 1837.

I 1852 kom L. C. Meulengracht i lære hos købmand M. C. Lottrup, der senere blev hans svigerfar.

Efter nogle års videreuddannelse i København tog han til England, hvor han begyndte forretning i London.

I 1869 vendte han hjem for at hjælpe svigerfaderen med bryggeriet Ceres, og 1870 overtog han det selv.

Bryggeriet havde stor fremgang de følgende år, og 1898 indgik Ceres sammen med bryggerier i Horsens, Vejle og Fredericia i et nydannet aktieselskab »Østjydske Bryggerier«, hvor Ceres som det største kom til at spille hovedrollen.

flere år om, hvor det skulle ligge: foruden pladsen vest for Ceres var der tale om at benytte vandet i bækkene i Marselisborg skov, ligesom man drøftede det såkaldte »mølleprojekt«, som gik ud på, at kommunen skulle købe Århus Mølle – ved den senere Mølleparken – med tilliggende og her anlægge et vandværk, drevet af turbiner. Heldigvis blev det dog Ceres-projektet, som blev realiseret; vandet i Marselisborgbækkene ville hurtigt have vist sig at være utilstrækkeligt. Nu fik man rigeligt vand fra åen, og efter at det omhyggeligt var rensat gennem flere filtre, pumpedes det ud i byen ved hjælp af »2 dampmaskiner med tilhørende 2 dampkedler og 4 vandpumper«¹¹; udmærket godt og blødt vand var det, fortrinligt både som drikkevand og til teknisk brug. Men heller ikke vandet i åen var tilstrækkeligt i det lange løb, og uden at gå ind på Århus Vandværks historie kan det dog nævnes, at Århus senere gennem borerer ved Stautrup fik store ekstra forsyninger af artesisk vand.

Ceresbroen, juni 1924, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Ingen skulle ane, at denne smalle og beskedne gangbro ligger der, hvor nu de tunge lastbiler dunder af sted fra Vesterbrogade ned ad Thorvaldsensgade.

Da man i 1930'erne overbyggede åen, var det af vigtighed at få særlig den tunge trafik til havnen og den indre by ført ad Åboulevarden, og her viste en bro over åen ved Thorvaldsensgade sig at være af stor betydning. Trafikken fra Vesterbrogade er i dag meget stor.

Det jydskes Haveselskabs Have, senere Botanisk Have, omkring 1880, efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Graften i billedets nederste venstre del er »Hesselbækkens«, som endnu i dag løber gennem Botanisk Have.

Huset var haveselskabets gartnerbolig, indtil 1907 beboet af havens bestyrer, plantør C. Hansen. Efter kommunens overtagelse af haven blev det stadsgartnerbolig, indtil det 1942 blev nedrevet.

Møllen er den nu nedrevne Vesterbro Mølle.

Det jydskes Haveselskab, som stiftedes i Århus i 1873, blandt andet med hedesagens forkæmper, oberst Dalgas, som ivrigt medlem, lejede af Århus kommune et areal på godt 8 tdr. land nord for Viborg landevej. Selskabet drev det som planteskole og demonstrationshave for sine medlemmer. Plantør C. Hansen ansattes som havens og planteskolens bestyrer, og gennem 34 år udførte han et stort arbejde med tiltrækning af de tusinder af frugttræer og frugtbuske, som gennem selskabet sendtes ud over hele Jylland¹². Det jydskes Haveselskabs lejemål ophørte imidlertid i 1911, da kommunen selv overtog haven og besluttede at anvende den som botanisk have og kommunalt gartneri. Senere er arealet betydeligt udvidet og danner nu et af de største og smukkeste anlæg i byen.

Den største og mest revolutionerende begivenhed i anlæggets historie indtraf i 1914, da det lykkedes den utrættelige translator Peter Holm at skaffe midler til genrejsningen

Ved indvielsen af håndværksmuseet i »Den gamle By« i 1916, efter foto i »Den gamle By«.

Huset, som her blev genrejst, lå oprindeligt i Kannikegade lige over for Aarhus Privatbank. Det var før, domkirken blev frilagt.

Personerne på billedet er fra venstre: grosserer L. Hammerich, borgmester Ernst Drechsel, arkitekt S. F. Kühnel, »Den gamle By«s første arkitekt, grosserer Søren Justesen, overbibliotekar Vilh. Grundtvig og translator Peter Holm, »Den gamle By«s skaber og senere museets direktør.

Udsigt over åen ved slusebroen til mølledammen med Århus Vandværk og bryggeriet Ceres i baggrunden, hus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling. efter fotografi fra 1870erne i År-

af »den gamle borgmestergård«. Den havde tidligere ligget på Lille Torv, men blev herfra flyttet til landsudstillingen i 1909, hvor den dannede en smuk ramme om en byhistorisk udstilling bl. a. med borgerlige interiører fra de forskellige tidsperioder. Nu fem år efter udstillingen blev den gamle gård altså genopført, og vel at mærke: genopført for at blive stående som et permanent kulturhistorisk museum. I de følgende år lykkedes det Peter Holm at få rejst en række andre gamle købstadbygninger, hvor der indrettedes værksteder, bageri, bryggeri, toldbod, posthus, apotek, skole o. s. v., indtil der lå en hel by, så der med sandhed kunne tales om købstadmuseet »Den gamle By«. Museet omfatter nu mere end 50 forskellige, gamle huse, ikke alene fra Århus, men også fra andre danske købstæder, og er et enestående friluftsmuseum, som ikke blot fortryller århusianerne, men tiltrækker en mængde tilrejsende. Hertil bidrager vel også den idylliske beliggenhed, de gamle bygninger har, midt i det smukke anlæg¹³.

Bebyggelsen langs landevejen uden for Vesterport kom så småt i gang i løbet af 1850-erne og 1860erne, og i 1868 var der bygget så meget, at byrådet døbte »gaden uden for Vesterport henimod bryggeriet Ceres« Vesterbrogade¹⁴; de fleste af ejendommene er dog opført i slutningen af forrige århundrede. Også arealet mellem den nuværende Langelandsgade og Det jyske Haveselskabs have blev lidt efter lidt bebygget; terrænet kaldtes i sin tid Mølletofte, fordi Århus Mølle ejede det meste af det, og heroppe øverst på Møllebakken lå en vindmølle, som ejeren af Århus Mølle i 1755 havde fået bevilling til at opføre¹⁵; det var vistnok en stubmølle af samme type som den, der nu er rejst i »Den gamle By« få skridt fra den plads, hvor den gamle lå. Den stod til 1821, da den under

Langelandsgade nr. 100, efter foto fra ca. 1910 i »Den gamle By«.

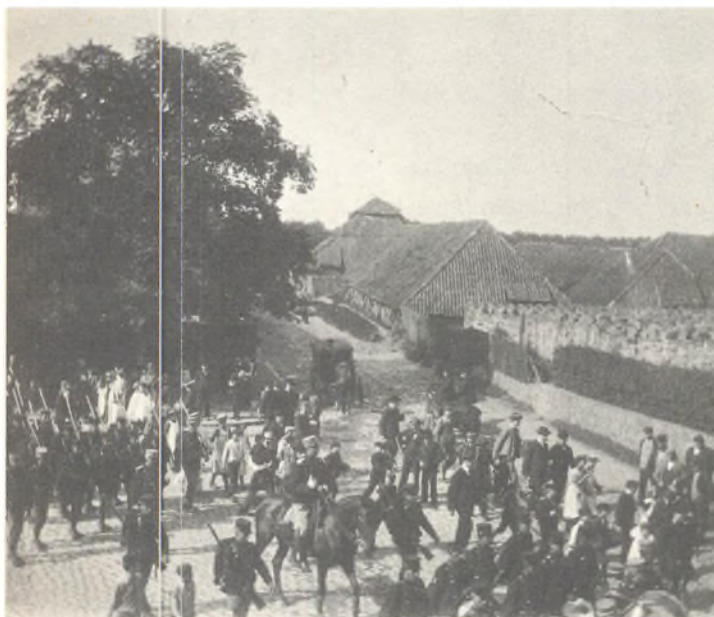
Huset blev også kaldt »Markled-
huset« og var det sidste stråtekte hus
i Århus. Det lå neden for villaerne
»Bakkely«, »Fredebo« og »Solbak-
ken«.

Ejendommen havde tidligere til-
hørt købmand Basballe, derefter køb-
mand Hammershøi og senere købmand
Skøtt.

I 1910 ejedes det af pensioneret
fyrbøder N. Jensen, der solgte huset
til murermester R. Hviid, som lod
det nedrive (A. St. 25.9. 1910).

en forrygende storm blæste om og splintredes, endda den kort forinden havde gennemgået en omfattende istandsættelse, som havde kostet ca. 2.000 rdlr. Der blev imidlertid opført en ny »hollandsk« vejrmølle til »grynmaling, sigtning og grubbegrynsmling«¹⁶; denne mølle solgte møllejer A. Weis i 1875 til et konsortium, der drev den videre under navnet Vesterbro Mølle¹⁷.

Det, at Weis ejede Mølletoften, fik nogen betydning for arealets bebyggelse; Weis var nemlig ikke den mand, som overlod noget til tilfældighederne, og allerede 1857 søgte han approbation på gadeanlæg, der nogenlunde svarede til de nuværende. En sådan sag skulle

Hjørnet af Vesterbro Torv og Lan-
gelandsgade ca. 1910, efter foto i År-
hus Folkebibliotekets lokalhistoriske
Samling.

Til venstre bag træerne lå Århus
Trælasthandel, og til højre ses Lang-
balles Teglværk med forskellige byg-
ninger og stabler af mursten.

På torvet i forgrunden kommer to
afdelinger soldater marcherende med
en ridende officer imellem.

Det er de gamle uniformer, hvor-
til der brugtes kasketter, der lignede
kuskekasketter.

Regimentsmusikken har marcheret
i spidsen; man ser lige stortrommen
nederst til højre.

Af militær havde Århus dengang
både infanteri, artilleri og et regiment
dragoner.

dengang helt til indenrigsministeriet for at få gyldighed, og først i 1859 havde han til-ladelsen til byggeriet på betingelse af, »at der forud lagdes en hensigtsmæssig plan for terrænets nivellering, at gaderne brolagdes med hugne sten og fliser langs fortovet for derefter at overtages af kommunen således, at vedkommende ansættes i brolægningsskat, at brolægningen foretages samtidig med bebyggelsen, og at såvel nivellement som bro-lægning foretages under tilsyn af brolægning- og bygningskommissionen o.s.v.«¹⁸.

Hjortensgade blev først bebygget, dog døbte byrådet den ikke før 1878 og da efter forslag af købmand Chr. A. Bünger, som ønskede, at man »ville tillægge den forbi hans tømmerplads gående gade (den nu såkaldte Hjortensgade) et navn«. Man ser altså, at gaden har eksisteret i hvert fald nogen tid før 1878, og byrådet bifaldt da også, at gaden fremtidig officielt benævnedes Hjortensgade, »et navn, den allerede længe har båret i folkemunde«¹⁹. Hvorfra så navnet Hjortensgade egentlig stammer, har derimod ikke kunnet oplyses.

Endnu i 1890erne var der kun ganske få huse i Saltholmsgade, som i øvrigt snart kaldtes Hjortensgades Tværvej og snart ganske simpelt Mølletofte. Derimod har den nederste del af den nuværende Langelandsgade forholdsvis tidligt været bebygget, dog kun på den vestlige side; mod øst lå jo Langballes teglværk, og den nederste del af vejen kaldtes derfor ofte Teglværksvej. Først 1899 døbte byrådet »Teglværksvejen fra Vesterbro-gade til Jordbrovejen« Langelandsgade²⁰. Oven for Mølletoftens bebyggelse var der fuld-kommen landligt ved Langelandsgade; her fandtes reberbaner langt ind i dette århun-drede, og her lå »den sidste stråttækte ejendom i Århus by«, Langelandsgade nr. 100, der blev nedrevet i 1910²¹.

Skønt det mest var mindre huse, som i begyndelsen byggedes i Vesterbrogade, kom dog lidt efter lidt større virksomheder til; således mineralvandsfabrikken »Thor«, Aarhus Dampdrejeri og Møbelfabrik A/S, og fra 1905 mejeriet »Vesterbro«, der efterhånden beslaglagde et betydeligt areal. På Mølletofte holdt trælast-firmaer til; her havde Petersen & Matzen deres tømmerplads, og da dette firma i 1896 sammensmeltedes med Harald Jørgensens og Stillings Tømmerhandel i Fredensgade, blev det til Aktieselskabet Aarhus

Møllejer A. S. Weis (1815-89), efter foto i Århus Folkebibliotekers lokalhistoriske Samling.

Andreas Severin Weis var søn af distriktschirurg Ernst Peter Weis og blev 1840 cand. polyt.

I 1845 købte han Århus Mølle, som han ejede til sin død; fra 1870-erne ejede han også Årslev Skougård, hvor han døde.

Ligesom sine tre brødre var A. S. Weis meget musikalsk – det fortælles, at distriktschirurgen ved sit bryllup udtalte ønsket om at få fire sønner,

der kunne danne en strygekvartet, og det fik han.

Sammen med den ene broder, de-partementschef C. M. Weis, arbejdede han meget med at bygge violiner og bratscher, der nød ikke ringe anseelse, således fik A. S. Weis 1866 hædersdiplom for strygeinstrumenter på udstillingen i Stockholm (A. St. 16.7 1866). Weis var også meget kunstinteresset, og efter at møllen 1873 var omdannet til dampmølle, skænkede han på den opfyldte mølle-dam en grund til Århus museum.

Trælasthan­del, som bl.a. anlagde et sav- og høl­leværk i Hjortensgade – fra 1900 A/S Tøm­rermest­renes Damp-, Save- og Høl­leværk – og 1917 spaltedes Aarhus Trælasthan­del i tre forskel­lige aktieselskaber: Det danske Træl­astkom­pagni, der fortsatte engros­virk­som­heden, samt Frederiks­bjerg Trælasthan­del og Vesterbro Trælasthan­del, som overtog hver sin del af moder­fir­maets detail­forretning²².

Før første verdenskrig fandtes så godt som ingen bebyggelse vest for Ceres; ganske vist var »Ry-sti« afløst af en veritabel og temmelig befærdet landevej, men fra Ceres til Åbyhøj var dengang åbent land. Fra omkring 1930 er der bygget i stadig hastigere tempo, så Silkeborgvej nu går gennem kompakt bebyggelse næsten helt til Brabrand. Nærmest ved byen opførtes store beboelseskomplekser på trekanten mellem Silkeborg- og Viborg vejen, »De forenede jyske Farverier og Trikotagefabriker A/S« byggede en anselig, hypermoderne fabriksbygning på den sydlige side af Silkeborgvej, og på den nordlige side knejser Amtssygehusets imponerende fløje. Ved dets fod langs Silkeborgvejen ligger praktisk indrettede beboelse­ejendomme som »Rosengården«, og længere ude, syd for vejen på hjørnet af Ringgaden, som gennemførtes i 1930erne, har mejeriet »Enigheden«, startet 1936, rejst sine bygninger.

Det var både for­retning­sejendomme og beboelse­huse, som opførtes, og med det voksende erhvervsliv fulgte en stærkt stigende trafik; Vesterbrogade og Silkeborgvej blev derfor gennemgribende reguleret, bakker udjævnet og de lavere partier opfyldt. Efter bygningen af broen over åen ved Thorvaldsensgade førtes endelig en bred færdselsåre fra Vesterbrogade ved Ceres gennem Åboulevarden til byens centrum. Samtidig er bebyggelsen langs Viborgvejen stadig rykket længere op ad bakken og når næsten Hasle, og man kan nu virkelig tale om bydelen »Vesterbro« med indfaldsporte fra nordvest og vest, og Vesterbrogade er blevet en af de stærkest trafikerede gader i byen.

NOTER: ¹ A. St. 4.4.1810. ² Politievennen 16.11.1833; Chr. B. Jensen: Provincial-Lexicon, 1830. ³ H. Søgaard: C. Langballe & Søn, 1934. ⁴ A. St. 13.11.1847, Følgeblad. ⁵ A. B. Forh. 1884, s. 41; 1889, s. 193 og 222. ⁶ A. g. T. IV, s. 91. ⁷ A. St. 24.6.1913. ⁸ A. St. Aarb. 1913, s. 39 ff. ⁹ A. St. 1829 nr. 114. ¹⁰ (C. P. N. Nørgaard): Bryggeriet Ceres Historic gennem 75 Aar, 1931. ¹¹ Jordebog for Aarhus Kjøbstad, 1874, s. 23–26; O. Jørgensen: Aarhus Vandværk 1872–1922, 1922. ¹² N. P. Jensen: Det jyske Haveselskab 1873–1923, 1923. ¹³ Peter Holm: Den gamle By i Aarhus, 1951. ¹⁴ A. B. Forh. 1868, s. 48. ¹⁵ Hoffmeyer I, s. 266; A. g. T. III, s. 438. ¹⁶ A. St. 21.3.1823. ¹⁷ A. St. 1.3.1875. ¹⁸ A. St. 12.7.1942. ¹⁹ A. St. 6. og 10.12.1878; A. B. Forh. 1878, s. 116 og 124. ²⁰ A. B. Forh. 1899, s. 194. ²¹ A. St. 25.9.1910. ²² A. g. T. II, s. 137.

PERSONREGISTER

En * efter tallene betegner, at der findes portræt af vedkommende på den pågældende side.

- Aac, Hjalmar, byrådssekretær, 41.
Ahlmann, V., arkitekt, 113.
Andersen, Rasmus, billedhugger, 42, 83f.
Arboe, Th., arkitekt, 79, 84, 113.
- Baden, H. J., overlærer, 90.
Barlach, C., slagter, 104. J. F., slagter, 104. Larsine, 104.
Basballe, Jens Christensen, 67, 140.
Basse, A., boghandler, kollektør, 104.
Bech, Marcus G., købmand, 43. Niels, skovbetjent, 42.
Bernadotte, Jean Baptiste, marskal, 32.
Birch, A., biskop, 1, 2.
Bischoff, J. S., møllejer, 115.
Blach, Mogens, rådmænd, 57.
Blache, Chr., maler, 54. H. H., rektor, 54.
Bodenhoff, Ernst, officer, 41.
Bonnesen, Bonne, skibsbygger, 47.
Bram, Søren Pedersen, handskemager, 103.
Brammer, Max, læge, 9.
Brasch, Jens Nicolai, amtsforvalter, 65.
Breidahl, Axel, forfatter, 83.
Brockenhuus, Johan, godsejer, 39.
Broge, Hans, købmand, 17, 48, 66*ff.
Bruun, Bertel, købmand, fabrikant, 21. M. P., fabrikant, politiker, 12f., 15f., 17*, 21ff., 27. P. D., højesteretsassessor, 21.
Bryske, Christence, 63. Truid, 63.
Buch, Frederik, skuespiller, 82.
Busse, O. F. A., maskinchef, 15.
Bünger, Chr. A., købmand, 141.
Bæhr, H., sejlmand, 69f.
Bøggild, Peder Thyrrisen, kommerceråd, 101.
- Carlsen, restauratør, 14.
Carøe, J. F. A. M., adjunkt, 49.
Christensen, A., skolebestyrer, 89. Alfred, restauratør, 43. Rasmus, restauratør, 43.
- Christiansen, Rasmus, maler, 35.
Clausen, Frimodt, arkitekt, 18. J., biskop, 27.
Cornelius, Nicolai, præst, 102.
- Dahl, C. B. A., stiftamtmand, 22. Johannes, landinspektør, møllejer, 75. T. Chr., godsejer, stiftamtmand, 22, 75*f., 78f.
Dalgas, Enrico Mylius, officer, hedeopdyrker, 18, 42, 83*f., 138.
Danielsen, H. P., restauratør, 33, 42f.
Danneskiold-Samsøe, Fr., fhv. statsminister, 102.
Drakenberg, Chr. Jacobsen, sømand, 101, 102*, 106.
Drechsel, Ernst, borgmester, 138*.
Dreyer, Fr., grosserer, 54.
Dyhr, J., rebslager, 50f.
Dynkerker, Søren, 53.
Døvmads, Jens, 94.
- Ehlers, Jacob, handelsgartner, 81f., 86.
Engelsted, Jacob Willads, by- og rådstueskriver, 75.
- Falster, Chr., forfatter, rektor, 72f.
Fasti, Thomas, 63.
Faurshou, familien, 117.
Federspiel, J. L., postmester, 80.
Fenger, P. B., skolebestyrer, 89, 112, 114*.
Ferget, Theresia, harpenistinde, 31.
Filip II af Spanien, 53.
Flach, slægten, 103, 106.
Flach, Vilhelm, garver, 103*.
Fleischer, H. A., borgmester, 75.
Flentie, H. A., gartner, restauratør, 11, 12.
Fog, B. J., biskop, 27.
Frandsen, drejer, restauratør, 12f.
Frantzen, F. C., lærer, 114*.
Frederik III, 91.
Frederik V, 103.
Frederik VI, 133.
- Frederik VII, 84.
Frederiksmose, J. A., vagtmester, 67.
Freund, H. E., billedhugger, 2.
Frich, Søren, fabrikant, 59.
Fridericia, Hilmar, læge, 88.
Friis Olsen, P., bogholder, 106.
Fritz, A., landskabsmaler, 41, 96.
Fulling, Frants, vinhandler, 31.
Fønns, Aage, skuespiller, 89. Johannes, operasanger, 89. Olaf, skuespiller, 89. Otto C., forfatter, 89. Vilhelm, organist, skolebestyrer, 87f., 89*.
- Gebauer, C. D., maler, 2*.
Gerda, søster, 88*.
Gersdorff, C., godsejer, 41. C. D. M., oberstløjtnant, 41.
Goll, August, politimester, 124.
Graah, J. A., stiftamtmand, 15.
Grundtvig, Vilh., overbibliotekar, 138*.
Güldenchrone, Fr., stiftamtmand, 12, 37, 41.
- Haagensen, Olaf, skomagermester, 32*.
Haarbye, Chr. Nielsen, købmand, 57.
Hahn, C. D., overlæge, 130.
Hammerich, Louis, grosserer, 68, 138*.
Hammershøi, J. P., købmand, 140.
Hampe, G. W., forstinspektør, 41.
Hansen, A., kommissionær, 112, 126*ff. C., plantør, 138. Constantin, maler, 17, 22. J., rebslager, 50f. M. F., drejermester, 106.
Hansen Reistrup, K., maler, billedhugger, 17.
Hee, J. Chr., fuldmægtig, 75, 77ff.
Henningsen, Immanuel, forstander, 114*.
Hermansen, Th., fotograf, 41.
Herskind, Julius, stenhugger, 114.
Hertz, Chr. Ehlers, borgmester, 75.

- Hjernøe, Carl, prokurist, 68. Harriet, 69.
- Holm, A. B., farver, fabrikant, 101. J. C., farver, fabrikant, 101. Peter, museumsdirektør, 70, 138*f. R. C., seilmager, 69*f.
- Holsøe, Carl, maler, 127. N. P. C., arkitekt, 127f.
- Hude, C. v. d., konsul, 124.
- Hviid, R., murermester, 140.
- Høeg, Karper, 125.
- Høeg-Hansen, A., arkitekt, 85.
- Høegh-Guldberg, E., maler, forstander, 2, 96. Julius, oberst, 109f., 111*. Ove, stiftamtmand, fhv. statsminister, 60, 111.
- Høyen, N. L., kunsthistoriker, 2.
- Ihler, Chr. Scheiby, restauratør, 110f. Nicolaj, arrestforvarer, 33.
- Ingerslev, C. P. R., prokurator, gods-ejer, 15, 22, 40.
- Jacobsen, Martin, købmand, 67.
- Jacobsen & Petersen, tømmerhandlere, 115.
- Jahnsen, A. R., farver, 101. Laur. A., købmand, 31. N. F., farver, 101.
- Jensdatter, Karen, 102.
- Jensen, G. A., højesteretsassessor, 59. J. C., overdyrlæge, 90. N., pens. fyrbøder, 140. R. Chr., 5. S., vej-entreprenør, 111. Victor, overlærer, 46f., 49, 109, 115.
- Johnsen, Sophus E., skibshandler, 56, 102.
- Juel, Jens, maler, 23.
- Jusjong, P., rebslager, 51.
- Justesen, Søren, grosserer, 138*.
- Juul, Carl, guldsmed, 124.
- Jørgensen, Harald, tømmerhandler, 80, 141. Thorvald, arkitekt, 110f.
- Kaarsberg, Hans, skipper, 103.
- Margrethe, 57. Peder, vinhandler, 67.
- Kampmann, Hack, kgl. bygningsinspektør, 27, 41, 130.
- Kempel, M. G., seilmager, 69f.
- Kier, Aage, købmand, 66. Chr., overretssagfører, 66. Vilhelm, købmand, 66.
- Kindler, P. F., fabrikant, 34f.
- Kiærskou, F. C., maler, 123.
- Kjellerup, familien, 32, 67.
- Kjærulff, Anette, institutbestyrerinde, 60. A. C., kommandør, overlods, 60. Magdalene, institutbestyrerinde, 60.
- Kleisdorff, L., overlærer, 3.
- Klemann, Thyge, arkitekt, 127.
- Kloster, enkefrue, 96. Valdemar, købmand, 90.
- Knuksen, restauratør, 38. Regnar, lektor, 55.
- Kold, Peter Laurentin, handelsbetjent, 57.
- Kruse, L., malermester, 84.
- Kruuse Houmann, proprietær, 117.
- Kühnel, S. F., arkitekt, 138*.
- Kyster, J. W., slagter, 104.
- Købke, Chr., maler, 2.
- la Cour, L. U., proprietær, 15.
- Langballe, C., købmand, 15, 134f. Otto, købmand, 135.
- Langballe & Søn A/S, 15.
- Lange, S. Læssøe, 133.
- Langland-Mathiesen, arkitekt, 36.
- Lannig, H. B., herredsfoged, 57f.
- Laukandt, jomfru, 31*. H., bødkermester, 31.
- Lausen, familien, 125.
- Lausen, Fr., direktør, 41.
- Lautrup, L. F., premierløjtnant, 58.
- Lehmann, Orla, politiker, 75.
- Lenbrock, C. F., bagermester, 69.
- Lerche, Chr., sten- og billedhugger, 114.
- Leth-Espensen, Chr., gårdejer, politiker, 20.
- Levin, Asser, boghandler, 3.
- Liisberg, H., rådmand, 122.
- Lindhardt, V., stiftsprovst, 117.
- Lottrup, familien, 125.
- Lottrup, M. C., købmand, 135, 137.
- Luja, Margrethe, madame, 49.
- Lund, Rasmus, 125.
- Lüders, Fr. L., kok, 12.
- Malling, A., købmand, 5, 7, 15, 67. Niels, købmand, 54, 57. Rasmus, købmand, 54, 56f., 60. Rasmus, distriktsforstander, 57.
- Mammen, H. L. A., fabrikant, 130.
- Mangor, Chr. E., landfysikus, bogtrykker, 102.
- Marcussen, L. H., snedker, 31*.
- Meden, M., købmand, 115.
- Mehl, Eiler fabrikant, 36.
- Meimerhausen, J., skovrider, 11.
- Meisner, E., smedemester, 49.
- Meulengracht, Harboe, købmand, 46, 66f., 137. L. C., købmand, 137. L. C., bryggeriejer, 135, 137*.
- Meyer, Ernst, maler, 22.
- Milton Jensen, C., maler, 111.
- Mundelstrup, Chr. Nielsen, restauratør, 42.
- Mussmann & Schwedler, 65.
- Müller, Fr. G. von, general, 41. J. M. A., toldinspektør, 47f.
- Müllertz, A. J., arkitekt, 27.
- Møller, Carl, musikdirektør, 82. Carl, jun., musikdirektør, 82. Chr., proprietær, 41. Jens, restauratør, 31. S., skræddermester, 124. Thorkel, arkitekt, 56, 65.
- Mønsted, Otto Chr., lotterikollektør, 92, 95f. P., maler, 92, 96.
- Mønster, Peder, forvalter, 102.
- Mørk, J. M., redaktør, politiker, 22.
- Napoleon, kejser, 31f.
- Nellemann & Thomsen, 129.
- Niels, Hellig, 37, 40.
- Nielsen, Chr., agent, 82. Hakon, gartner, 117f. Rasmus, kgl. fuldmægtig, forfatter, 123.
- Nisted, C., skibsmægler, 45, 48. Harald, slagtermester, 90.
- Nordahl, C. M., 106.
- Nørgaard, M., enkefru, 32*.
- Obel, P. B., stadsingeniør, 28.
- Olsen, Marinius, varietédirektør, 82.
- Ormslev, familien, 125.
- Pehlke, Max, kapelmester, 82.
- Petersen, L., købmand, 105.
- Petersen & Matzen, 141.
- Ploug, Carl, forfatter, redaktør, 22.
- Poulsen, O., rebslager, 50.
- Preis, Anton, murermester, 80, 95.
- Preisler, Bruno, fabrikant, 36.
- Prior, S., læge, 80.
- Puck, W., arkitekt, 130.
- Raae, Frederik, købmand, 123.
- Rahr, Edw. F., købmand, 65. Viggo L., 64ff.
- Ramsing, A. Th., apoteker, fabrikant, 36.
- Ravnholm, Jens, tegner, 38.
- Redder, J. C., skovrider, 11.
- Rée, Bernhard, redaktør, politiker, 4.
- Hartvig Philip, fabrikant, købmand, 4, 123, 133.
- Rising, Chr. Hansen, skibsfører, restauratør, 43. Peder Jørgensen, skibsfører, 43.
- Rosenkrantz, Fr., baron, oberst, 117.
- Rosenørn, C. G., stiftamtmand, 15.
- Rye, Oláf, general, 116f.
- Røhr, Bernhard, glarmester, 32.

- Sabroe, Jens Thomsen, 67.
 Sabroe, Thomas Ths., & Co., 60.
 Sanne, Ole, købmand, 56.
 Scavenius, Jacob, kultusminister, 27.
 Schmidt, Jens Andersen, købmand, 56. Valdemar, arkitekt, 130.
 Schumacher, J. L., politimester, 133.
 Sehested, Chr., 71 f.
 Seiersen, J. P., konsul, 70.
 Sekker, R., snedkermester, 110.
 Severinsen, A., murermester, 56. B. M., murermester, 56.
 Siegumfeldt, Chr. A., tobaksfabrikant, 57. H., maler, 27.
 Siig, J. P. N., tømremester, 90.
 Skaarup, H. P., skræddermester, 106.
 Skouboe, Holger, apoteker, 18.
 Skovby, Harald, bankdirektør, 124.
 Skovgaard, P. C., maler, 22.
 Skødstrup, Jens Olufsen, 123.
 Skøtt, H., købmand, 140.
 Sperling, familien, 69.
 Spliid, Chr. P., købmand, 87.
 Stabell, A., købmand, 100.
 Stampe, N. L., fabrikant, 70 f., 104. P., overretssagfører, 124. P. V., fabrikant, 70 f., 103 f.
 Stark, G. F., konsul, 124.
 Stecher Christensen, borgmester, 90.
 Steenberg, Andr., garver, 103.
 Steinbrenner, C., tømremester, arkitekt, 122, 126 ff.
 Stilling, J. M., tømmerhandler, 141.
 Svendsen, J., restauratør, 56.
 Sørensen, Søren, amtsforvalter, 65. T. C., bagermester, 58.
 Tage-Hansen, overlæge, 79.
 Theil, Chr., bagermester, 69. Th., bagermester, 69, 96.
 Therkildsen, 9.
 Thielemann, C. G. F., kgl. bygningsinspektør, 58.
 Thomsen, Carl, hospitalsforstander, 127 f., 129*. C. J., overretssagfører, 129*. Hans, skibsbygger, 80. Ingrid, pianistinde, 129*. Søren, brændevinsbrænder, 65, 76, 78. Søster, 129*.
 Thorup, Chr. Jul., herredsfoged, 130.
 Thruce, Th. M., boghandler, bogtrykker, 104 f. Th. W., boghandler, bogtrykker, 105.
 Thulstrup, V. A., overbancingeniør, 84.
 Thygesen, Jens, amtsforvalter, 63 ff.
 Toftnæs, Niels Thomsen, restauratør, 42.
 Ulstrup, N., skibsbygger, 96.
 Walther, V. Th., kgl. bygningsinspektør, 27, 105.
 Weber, N., handelsgartner, 7 f., 19.
 Vedel, P., havneingeniør, 40.
 Wegerslev, Christen, proviantforvalter, 63. Jens, rådmand, 55.
 Weinschenck, Hans, konditor, 49.
 Weis, A. S., møllejer, 8, 47 f., 140, 141*. C. M., departementschef, 141. Ernst Peter, distriktschirurg, 141. Hans Chr., stiftsfysikus, 48, 136.
 Weiss, Johan Fr., felbereder, 103. Peter, felbereder, 103.
 Vestesen, H., fabrikant, 41.
 Wichfeldt, F. C., kammerjunker, 15.
 Wille, F. W., enkefrue, 6, 18 f.
 Willemoes, F. C., herredsfoged, 22, 80.
 Winderslew, Henrik, 33.
 Winding, N. G., købmand, ølbrygger, 14.
 Winther, Hans Jensen, borgmester, 93.
 Withen, Chr. N., tømremester, 69.
 Voigt, W., fabrikant, 101.
 Woldum, P., restauratør, 111.
 Wormslev, S., sygehusinspektør, 59.
 Wærum, Johan, skovrider, 11. S. Chr., grosserer, 67.
 Ziegler, familien, 125.
 Ølsgaard, Elias, billedhugger, 85, 124. Jens, maler, 60, 104, 122.
 Ørum Petersen, direktør, 41.

PUBLIKATIONER

udgivet af

ÅRHUS BYHISTORISKE UDVALG

BARN I ÅRHUS. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1956. 139 sider. Udsolgt.

BARN I ÅRHUS. Anden samling. Redigeret af *Åge Bredsted, Vagn Dybdahl* og *Emanuel Sejr*. 1957. 183 sider. Kr. 15.50.

ÅRHUS-PROMENADE 1909–59. Redigeret af *Vagn Dybdahl* og *Finn H. Lauridsen*. 1958. 244 sider. Udsolgt.

Rasmus Nielsen: AARHUS I FYRRERNE. Ny udgave med oplysende noter af *Emanuel Sejr*. 1959. 164 sider. Kr. 19.50.

Emanuel Sejr: GAMLE ÅRHUSGADER. 1960. 154 sider. Udsolgt.

Helge Søgaard: DET ÆLDSTE ÅRHUS. 1961. 114 sider, 26 plancher. Kr. 27.50.

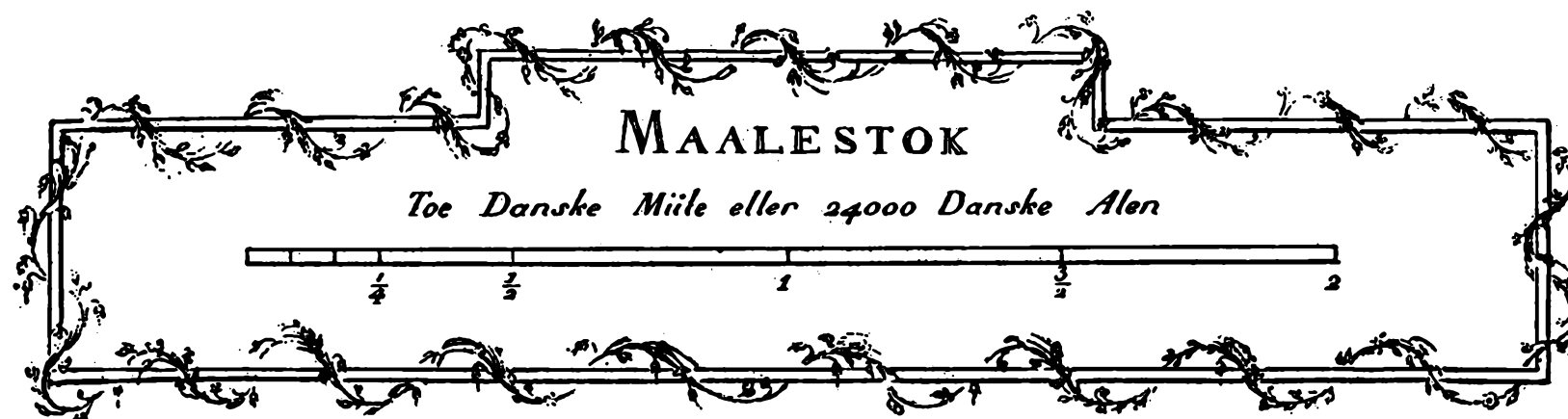
Emanuel Sejr: GAMLE ÅRHUSGADER. Anden samling. 1961. 160 sider. Kr. 21.50

GAMLE ÅRHUSGADER
er sat med 'MONOTYPE' Baskerville
og trykt i offset af Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Bilag til GAMLE ÅRHUSGADER. Anden samling, 1961: Montage efter Videnskabernes Selskabs kort 1787.

Aarhus Stiftsbogtrykkerie